

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jana Kopáčková

**Srovnání villae rusticae na území Provincia Pannonia a
Provincia Dalmatia s přihlédnutím k architektonické typologii,
chronologii a regionálnímu umístění v 1. - 4. stol. a jejich další
vývoj v raném středověku**

**Comparison of Villae Rusticae in the Province Pannonia and
Province Dalmatia with Regard to the Architectural Typology,
Chronology and Regional Location in the 1st - 4th Century and
their Further Development in the Early Middle Ages**

Praha 2012

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Musil, PhD.

Poděkování

Velmi děkuji svému školiteli, Doc. PhDr. Jiřímu Musilovi, PhD., za veškerou jeho pomoc a rady, které mi uděloval v průběhu psaní této diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 8. 2012

.....

Abstrakt

V této diplomové práci jsme se zabývali problematikou villae rusticae na území provincií Dalmatia a Pannonia. Počáteční kapitoly jsme věnovali etnicitě původního obyvatelstva regionu, průběhu řecké kolonizace a zakládání kolonií, historii četných vojenských střetů s Římany a konečnému ustanovení nových provincií. Zevrubně jsme popsali i historii provincie Dalmatia a provincie Pannonia v průběhu čtyř století římské nadvlády a jejich další vývoj v pozdní antice až do 7. stol. Hlavní část práce tvoří katalog vybraných lokalit se zevrubným popisem jednotlivých budov villae rusticae. Dále jsme věnovali zvláštní pozornost historii jejich výzkumů, architektuře a architektonickým prvkům, výzdobě vnitřní i vnější, chronologii (1. - 4. stol.), regionálnímu umístění a zemědělství.

Klíčová slova

villae rusticae, Dalmatia, Pannonia, 1. - 4. stol., zemědělství, výzdoba

Abstract

In this thesis, we examined villae rusticae in the provinces of Dalmatia and Pannonia. The initial chapters focused on ethnicity of indigenous people of the region, the course of the Greek colonization and the establishment of colonies, the history of the numerous military conflicts with the Romans and the final establishing of new provinces. We describe comprehensively the history of the province of Dalmatia and Pannonia province during the four centuries of Roman domination and their further development in late antiquity until the 7th century. The body of thesis is a catalog of selected localities with thorough descriptions of individual buildings villae rusticae. In addition, we paid special attention to the history of their research, architecture and architectural elements, interior and exterior decoration, chronology (1st - 4th century), regional location and agriculture.

Keywords

villae rusticae, Dalmatia, Pannonia, 1st - 4th century, agriculture, decoration

Obsah

Úvod	11
1. Etnicita původního obyvatelstva budoucích provincií Dalmatia a Pannonia	12
1.1 Illyrové	12
1.1.1 Histrové.....	12
1.1.2 Liburnové	12
1.1.3 Delmatové	13
1.1.4 Daorsové	13
1.1.5 Ardieové.....	13
1.1.6 Japodové	13
1.2 Pannonové.....	14
1.2.1 Dezitiatové	14
1.2.2 Kolapianové.....	14
1.2.3 Segestanové.....	14
1.3 Keltové	14
1.3.1 Bojové.....	14
1.3.2 Tauriskové	15
1.3.3 Skordiskové	15
2. Řekové a velká řecká kolonizace illyrského pobřeží	16
3. Římské vojenské akce na území Illyrica	19
3.1 Illyrské války	19
3.2 Boje o konečné ovládnutí illyrského pobřeží.....	19
3.3 Dobývání jihopannonského území	20
3.4 Oktaviánovo illyrské tažení (35 - 33 př. n. l.)	21
3.5 Bellum Pannonicum (12 - 9 př. n. l.)	22
3.6 Bellum Batonianum	22
4. Historie provincií Dalmatia a Pannonia	23

4.1 Provincie Dalmatia	23
4.1.1 Počátky nové provincie.....	23
4.1.2 Hospodářství.....	24
4.1.3 Dioklecián	25
4.1.4 Konec římské provincie.....	25
4.2 Provincie Pannonia	26
4.2.1 Emona	26
4.2.2 Římské legie v Pannonii	26
4.2.3 Svébsko-sarmatská válka	27
4.2.4 Markomanské války	28
4.2.5 Gótové	28
4.2.6 Dioklecianovy a Konstantinovy reformy	28
4.2.7 Hunové a posuny ostatních kmenů.....	29
5. Historie výzkumů villae rusticae	30
6. Villy - katalog	33
6.1 Dalmatia.....	33
6.2 Pannonia	53
7. Regionální umístění villae rusticae.....	75
7.1. Města	75
7.2 Cesty.....	75
7.3 Legionářské tábory	75
7.4 Vodní zdroje	75
8. Architektonické typy vill	77
8.1 Hlavní architektonické prvky v půdorysech obytných budov římských vill	77
8.2 Uspořádání místností obytných budov římských vill	79
8.3 Tzv. „barbarská“ architektura.....	79
8.4 Ohraničení užšího pozemku villy	79
8.5 Typy hospodářských budov	80

8.6 Typy lázní	80
9. Chronologie villae rusticae.....	81
10. Zemědělství.....	82
10.1 Lis na víno/olej	82
10.2 Sýpky	89
10.3 Chov	91
10.4 Obdělávání půdy	91
10.5 Rybolov	92
11. Výzdoba	93
11.1 Dalmatia.....	94
11.2 Palmatia	103
Závěr	109
Antické prameny	110
Literatura	110
Obrazová příloha	114
Seznam použitých vyobrazení.....	149

Seznam použitých zkratk

AP Arheološki pregled

GZM Glasnik zemaljskog muzeja

AAASH Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

VAPD Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku

VAMZ Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu

Úvod

Tato diplomová práce nese název Srovnání villae rusticae na území Provincia Pannonia a Provincia Dalmatia s přihlédnutím k architektonické typologii, chronologii a regionálnímu umístění v 1. - 4. stol. a jejich další vývoj v raném středověku.

Hlavním cílem této diplomové práce, jak už napovídá její název, je přinést srovnání jednotlivých villových sídlišť ve všech částech provincií Dalmatia a Pannonia.

Velkým nešvarem současného bádání na poli villae rusticae je neochota ke spolupráci archeologů různých národností. Současným trendem je sice popis, srovnání atd., ale pouze na území daného současného státu a nikoli na širším území provincií. V tomto stylu byla napsána a v r. 2011 i vydána dizertační práce bosenského archeologa Adnana Busuladžiće *Rimske vile u Bosni i Hercegovini*. Tato práce je současně psaná i v angličtině, ale zaměřuje se jen na villy na území BiH, které zahrnuje dvě římské provincie. Práce je to svým způsobem přínosná, ale současně značně zkresluje celkovou situaci venkovského osídlení především na území Dalmatie.

Velmi kvalitní je publikace E. B. Thomas *Römische Villen in Pannonien*, ale protože vyšla již v r. 1964, je už bohužel z velké části zastaralá. Její systém zpracování problematiky villae rusticae a jejich regionální distribuce pro nás byl vzorem při shromažďování dat pro psaní naší práce. Ale protože diplomová práce svým rozsahem nemůže pojmout úplně všechny villae, navíc ve dvou tak rozlehlých provinciích, jakými byly Dalmatia a Pannonia, rozhodli jsme se pro selekci nejvýznamnějších a nejsignifikantnějších lokalit ze všech koutů provincií, hlavně na sporných územích, jakými jsou jižní a severozápadní díl Pannonie a pobřeží Jaderského moře.

Získaná data jsme se rozhodli zpřehlednit ve dvou velkoformátových tabulkách, čímž získáme jedinečný a hlavně celistvý náhled na dalmatské a pannonské villae a současně budeme moci snadno srovnávat jednotlivé prvky.

Tato diplomová práce je formálně rozdělená do tří částí. V první části jsme popsali celkovou situaci v regionu před ustanovením provincií. Druhé části dominuje svým rozsahem katalog dalmatských a pannonských vill. Ve třetí části jsou z různých pohledů a různým způsobem hodnocena a podrobněji porovnávána data uvedená v katalogu. Pozornost byla věnována architektuře, chronologii, zemědělství a výzdobě.

1. Etnicita původního obyvatelstva budoucích provincií Dalmatia a Pannonia

Již v antických pramenech se zpravidla setkáme se jmény dvou kmenů, která označují původní obyvatelstvo území Illyrie (Obr. 1). První z nich byli Illyrové. Tímto jménem označujeme různé autochtonní kmeny, které obývaly východní pobřeží Jadranu od poloostrova Istrie na severu až po Skadarsko jezero na jihu.¹ Druzí byli Pannonové; více samostatných kmenů, které ovládaly území mezi řekami Dráva, Sáva a Dunaj.²

1.1 Illyrové

Illyrové tvořili samostatnou středomořskou kulturu a udržovali četné styky s Řeky, Italky i Etrusky. Byli nechvalně proslulí pirátstvím. Své území ovládali díky soustavě opevněných sídlišť - chorvatsky *gradina*, která byla správními, kulturními i ekonomickými centry. Illyrské území se dá rozdělit na tři oblasti: severojadranská, centrální dalmatsko-pannonská a jihoillyrská.³ Strabo o nich, kromě jiného, píše, že byli, podobně jako Thrákové, tetovaní.⁴

1.1.1 Histrové

Tento kmen sídlil na poloostrově Istrie. V tomto místě se setkávají námořní obchodní cesty s Jantarovou stezkou, a tak se tento kmen často setkával s Etrusky i Řeky. To se projevilo i v řecké mytologii. V jejich hrobech se objevují jak místní keramické výrobky, tak i importy etruské, jihoitalské i attické keramiky. Silné spojení navázali v době laténské se severoitalským kmenem Venetů.⁵ Od r. 177 př. n. l., kdy Římané zničili jejich hlavní město Nesacium, byla Histrie považována za ovládnutou, ač byla situace dále nestabilní.⁶ Až do Augusta zůstala součástí Illyrica. Poté byla připojena k Venetii a společně tvořily italskou Regio X - *Venetia et Histria*.

1.1.2 Liburnové

Tento kmen obýval pobřeží a ostrovy mezi Istrií a řekou Krka, jejich hlavním městem byl Iader a proslul jako mocná námořní velmoc. Kvůli liburnské thalasokracii zde začala řecká kolonizace o poznání později. Z latinských pramenů vyplývá, že Liburnové byli organizovaným svazem kmenů, mezi které patřili Asseriatové, Varvarové, Korinové, Neditové, Burnistové, Alveritové, Jadessinové a Ennonové. Později, i přes silnou romanizaci, si zachovali své tradiční liburnské kultury.⁷ U antických autorů najdeme zmínky o dominantním postavení žen ve společnosti. Svobodné ženy požívaly velké svobody

¹ Sanader 2007, str. 21.

² Sanader 2007, str. 31.

³ Sanader 2007, str. 21-23.

⁴ Wilkes 1992, str. 198.

⁵ Sanader 2007, str. 24.

⁶ Wilkes 1992, str. 186.

⁷ Sanader 2007, str. 24-26.

v sexu, vdané ženy mohly žít se svými otroky a děti byly vychovávány společně. I v římské době se na liburnských náhrobních kamenech objevovalo určení příbuzenství přes ženskou linii.⁸

1.1.3 Delmatové

Příslušníci tohoto kmene jsou v latinských pramenech popisováni jako nebojácí a tvrdohlaví válečníci. Obývali pobřeží i hornaté vnitrozemí mezi řekami Krka a Cetina a kontrolovali území až k řece Neretvě. Hlavním městem byl Delmion, v jehož blízkosti za Římanů vyrostlo municipium Delminium.⁹ Mezi jejich sídliště, kromě jiných, patřily hlavní illyrské přístavy Salona a Promona a také místa budoucích legionářských táborů Tilurium a Burnum.¹⁰

1.1.4 Daorsové

Tento kmen žil na jižním břehu Neretvy a jejich hlavním městem byly Ošanići u města Stolac v povodní řeky Bregavy. V pramenech se o nich dočteme, že na počátku římských vojenských aktivit v oblasti se přiklonili na jejich stranu.¹¹

1.1.5 Ardieové

Kmen Ardieů obýval také povodí Neretvy. V průběhu 3. stol. př. n. l. značně rozšiřoval své území a spojil se s jinými kmeny v oblasti, čímž vzniklo Illyrské království. Jeho aktivity na moři, hlavně pirátství a výboje do Epiru měly za následek tři Illyrské války.¹²

1.1.6 Japodové

U tohoto kmene zatím není jasné, zda byl čistě illyrský, nebo keltsko-illyrský. Obýval vnitrozemské území mezi řekami Una a Lika, a také Gorski Kotar. Na jihu sousedili s Liburny, přirozenou hranici mezi nimi tvořil masiv pohoří Velebit. Jejich východními sousedy byli pannonské Mezeiové, Kolapianové, Sardetiové a Ditionové. Na severozápadě sousedili s Histry a Karneny.¹³

Japodové se zabývali intenzivním chovem dobytka a zemědělstvím, ale také zpracováním kovů, řemeslnou výrobou a obchodem. Základem zemědělství pro ně byla těžba dřeva a následný obchod s tímto artiklem jim přinášel značné bohatství. Udrželi si značnou autonomii i během římské nadvlády. Nejzjevnější byla v případě náboženství.¹⁴

⁸ Wilkes 1992, str. 187.

⁹ Sanader 2007, str. 27.

¹⁰ Wilkes 1992, str. 190.

¹¹ Busuladžić 2011, str. 12.

¹² Busuladžić 2011, str. 12.

¹³ Sanader 2007, str. 28-29.

¹⁴ Sanader 2007, str. 30.

1.2 Pannonové

Pannonové obývali hustě zalesněná území v povodí řek Dráva, Sáva a Dunaj, a také pahorkatinu jižně od Sávy v dnešní centrální Bosně. Mezi nejvýznamnější pannonské kmeny patřili Kolapianové, Mezeiové, Oseriatové, Segestanové, Breucové, Andizetové, Ditionové, Pirustové a Dezitiatové.¹⁵

1.2.1 Dezitiatové

Kmen Dezitiatů byl jeden z nejpočetnějších a obýval velké území v dnešní centrální Bosně - na západě k řece Vrbas, na jihu k Neretvě a na východě ohraničené až řekou Drina. Středem jejich území protékala řeka Bosna, jejíž údolí je i dnes velmi úrodné.¹⁶

1.2.2 Kolapianové

Tento kmen ovládal území v údolí řeky Kupa, podle které má jméno. Svá sídliště měl buď v úsecích, kde byla řeka splavná, nebo naopak vysoko na opevněných místech. Byli známí svou zručností ve zpracování kovů. Jejich sídliště předcházelo slavným římským lázním na lokalitě Nikolino brdo ve městě Topusko.¹⁷

1.2.3 Segestanové

Tento kmen v průběhu 2. stol. př. n. l. ovládal město Segestica (Sisak) na řece Sávě - nejvýznamnější centrum obchodu a řemesel v oblasti jižní Pannonie.¹⁸ Římané o něj projevovali enormní zájem již od 2. stol. př. n. l. a několikrát o něj svedli tvrdé boje.

1.3 Keltové

K velkým etnickým změnám v oblasti budoucí Pannonie došlo v průběhu 4. - 3. stol. př. n. l., kdy se zde postupně usazují keltské kmeny, které dominovaly vojensky i politicky nad původními pannonskými kmeny. Mezi nejvýznamnější keltské kmeny patřili Bójové, Tauriskové a Skordiskové.¹⁹

1.3.1 Bójové

Jedna z větví keltského kmene Bójů se v průběhu 4. - 3. stol. př. n. l. účastnila keltské invaze do severní Itálie, kde bojovali s Etrusky i Římany. Po porážce ve 2. stol. př. n. l. opustili Itálii a usadili se na středním Dunaji. Kolem r. 60 př. n. l. byli poraženi Dáky vedenými králem Burebistou, kteří se na ně tlačili z východu, a odešli k Helvetům.

V průběhu 1. stol. př. n. l. část Bójů z Čech před útoky Germánů odešla do okolí budoucího Carnunta. Po porážce velkého pannonského povstání v r. 9 n. l., do kterého

¹⁵ Sanader 2007, str. 31-33.

¹⁶ Busuladžić 2011, str. 11-12.

¹⁷ Sanader 2007, str. 34-35.

¹⁸ Sanader 2007, str. 35-36.

¹⁹ Sanader 2007, str. 31.

nijak nezasáhli, nekladli odpor Římu a nechali se začlenit do jejich administrativního systému. Spolu s dalším kmenem Azelů tvořili *civitas Boiorum et Azaliorum*.²⁰

1.3.2 Tauriskové

Tento keltský kmen se v průběhu 3. stol. př. n. l. usadil kolem horního toku Sávy na území dnešního Slovinska. Zde se věnovali těžbě a zpracování zlata a obchodovali s Římany. Stýkali se i s Noriky, dalším keltským kmenem, který osídlil oblast severně od Alp a také se věnoval těžbě a zpracování rud.

1.3.3 Skordiskové

Skordiskové se v průběhu 3. stol. př. n. l. usadili v jižní Pannonii v oblasti, kde se setkávají řeky Sáva, Dráva a Dunaj. Jejich hlavním sídlem bylo Singidunum (Bělehrad). Od 2. stol. př. n. l. se aktivně účastnili bojů proti Římu v Makedonii. Jejich moc začala upadat po porážce od Římanů a dáckého krále Burebisty v pol. 1. stol. př. n. l.²¹ Skordiskové podpořili Římany v boji proti pannonským kmenům kolem r. 15 př. n. l. a později po velkém illyrském povstání získali statut *civitas Scordischorum*.²²

²⁰ Encyklopedie antiky 1973, str. 103.

²¹ Wilkes 1992, str. 202.

²² Sanader 2007, str. 31.

2. Řekové a velká řecká kolonizace illyrského pobřeží

K prvním kontaktům mezi Egeidou a obyvateli východního jaderského pobřeží došlo v pozdní době bronzové. Již v této době můžeme hovořit o stabilních kontaktech či o pravidelném obchodu. V období "dark age" byly kontakty přerušeny a obnoveny až v archaické době. Nejstarším psaným záznamem o Jadranu je báseň básníka Alkmána ze Sparty ze 7. stol. př. n. l.²³

Největší zájem o jaderské pobřeží projevovali v archaické době Korintští. Korint byl vyhlášeným producentem parfémů, které vyvážel v drobných keramických nádobách - aryballos, alabastron a pixis. To jsou nejčastější nálezy korintské keramiky na illyrském území. Našla se na Istrii, v Zadaru a Ninu, na ostrovech Korčula a Vis a ve vnitrozemí v okolí Narony. Zde, na březích řeky Naron (Neretva), se hojně vyskytovala důležitá květina pro výrobu parfémů - Iris Illyrica, který si odsud korintští kupci ve velkém odváželi.²⁴

S námořním obchodem úzce souvisí kult trojského heroa Diomeda. Ten prchl před svou manželkou a jejím milencem, kteří ho chtěli zabít, do oblasti Jaderského moře. Jeho mýtus má několik variant a jeho kult byl velmi populární v celé oblasti. Teprve nedávno byla lokalizovaná jeho slavná ostrovní svatyně, kterou zmiňuje mnoho antických autorů. Byla objevena v r. 1993 na ostrově Palagruža, který se nachází na půli cesty mezi Chorvatskem a Itálií. Již ve starověku byl důležitým místem, kde se zastavovaly lodě při cestě přes otevřené moře. Založení svatyně se datuje na poč. 5. stol. př. n. l., kdy byl zájem Řeků od jadranské pobřeží nejintenzivnější.²⁵

Druhá neméně důležitá Diomédova svatyně byla umístěna na pevnině a jmenovala se *promunturium Diomedis*. V 17. stol. byla lokalizována na mysu Ploča mezi Rogoznicou a Trogirem. Toto je jediné místo na illyrském pobřeží, odkud je vidět širé moře bez ostrovů, které jsou pro toto pobřeží tak typické. Počátek této svatyně se datuje do 4. stol. př. n. l. a zanikla v 1. stol. př. n. l. Je těžké určit, kdy samotný kult Dioméda v Jaderském moři začal. Nejstarší nalezený materiál je z poč. 5. stol. př. n. l., takže kult mohl začít během 6. stol. př. n. l. nebo i dříve. Někteří badatelé tvrdí, že jeho počátky je nutné vidět již v 8. stol. př. n. l. v souvislosti s cestami dórských mořeplavců, kteří ho přivezli s sebou.²⁶

První řeckou kolonií na dalmatském pobřeží byla knidská kolonie na ostrově Korčula, založená v 6. stol. př. n. l. Řecké jméno tohoto ostrova je Kórkyra Mélaina - Černá

²³ Sanader 2007, str. 37-38.

²⁴ Sanader 2007, str. 39-40.

²⁵ Sanader 2007, str. 41-42.

²⁶ Sanader 2007, str. 43.

Korkyra. I tento ostrov je znám z mytologie - Poseidon sem vzal svou milenkou Korkyru, dceru Asopa, která mu dala jméno. Zastavili se zde i Argonauti a v jejich příběhu je zdejší osídlení založeno Antenorem, ale to samé se tvrdí i o Aeneovi. Přesný rok založení neznáme, ale bylo to nejpravděpodobněji 590-580 př. n. l. Ostrov ležel na křížení důležitých cest - námořní, která spojovala Řecko s oblastmi na severu a říční, která vedla do vnitrozemí po splavném úseku řeky Naron. Kolonie plnila dva účely - zemědělský (půda na ostrově byla dostatečně úrodná) a obchodní (zajišťovala kontakt s Illyry ve vnitrozemí). Bohužel nevíme, kde se tato kolonie nacházela. Možná ji překrylo středověké město Korčula. Poloha by tomu odpovídala - z tohoto místa se dá dobře kontrolovat jak Pelješki kanal (průliv mezi Korčulou a poloostrovem Pelješac), kudy proplouvaly lodě z Řecka, tak i lodě připlouvající z delty řeky Neretvy. Otázkou zůstává zánik této knidské kolonie. Podle nové teorie byla kolonie opuštěna na konci 5. stol. př. n. l., jiná teorie říká, že ji zničili obyvatelé Issy při svých výpadech ve 4. stol. př. n. l.²⁷

Řekové si byli dobře vědomi zemědělského potenciálu vnitrozemské oblasti v okolí řeky Naron, která je stále jedním z nejúrodnějších krajů tohoto regionu. Jejich přítomnost dokládají četné nálezy řecké keramiky a zbraní. Řekové obchod s domorodým obyvatelstvem řídili z emporia, které se nacházelo přímo na řece dál ve vnitrozemí. Existovalo zřejmě již od 6. stol. př. n. l. (v římské době na jeho základech vzniklo město Naron). S největší pravděpodobností se nejednalo o čistě řeckou osadu, ale o illyrské sídliště se silným řeckým elementem. Ve 3. a 2. stol. př. n. l. obchod a celou oblast kontroloval kmen Daorsů. Své zájmy zde od 2. pol. 4. stol. př. n. l. měli ale i Řekové z kolonie Issa (ostrov Vis).

V r. 385 př. n. l. založil syrakuský tyran Dionysos I. kolonii na ostrově Vis. Jmenovala se Issa a byla ideálním místem pro kontrolu námořních cest. Ostrov byl osídlen illyrským obyvatelstvem, které bylo po vzniku kolonie velmi intenzivně helenizováno. Ve 2. pol. 4. stol. př. n. l., kdy se Issa vymanila ze syrakuského vlivu, založila několik vlastních kolonií - Lumbarda na ostrově Korkyra Melania, Tragoúrion (Trogir) a Epétion (Stobreč u Splitu).²⁸

Kolonie v Lumbardě je známá nálezem Psefismy - řecká stéla s detailním popisem založení nové kolonie, rozdělením půdy mezi nové osadníky a vytvořením tří fil.²⁹

²⁷ Sanader 2007, str. 43-44.

²⁸ Sanader 2007, str. 47-49.

²⁹ Sanader 2007, str. 52.

V r. 229 př. n. l. došlo k prvnímu kontaktu mezi Issou a Římem, který byl veskrze přátelský. To se změnilo v r. 49 př. n. l., když Caesar bojoval proti Pompeiovi v občanské válce. Po jejím skončení Issa přišla o svou nezávislost a stala se římským municipiem.³⁰

Kolonie Pharos (Stari Grad) na ostrově Hvar byla založena v r. 385/384 př. n. l. obyvateli ostrova Paros. Zvolené místo mělo výhodnou pozici, ze které se dal kontrolovat námořní obchod. Poměrně často se jeho obyvatelé střetávali s illyrskými piráty. Pharos je známý tím, že se v jeho okolí zachoval systém antického rozdělení půdy na parcely.³¹

Řekové položili na východním pobřeží Jadranu základní kámen pro antickou civilizaci, která trvala až do příchodu Římanů mezi 3. a 1. stol. př. n. l. a ani tehdy nevymizela. Začlenila se do římské civilizace a přetrvala ještě mnoho století, dokonce i po ztrátě řecké nezávislosti.³²

³⁰ Sanader 2007, str. 51-52.

³¹ Sanader 2007, str. 54-56.

³² Sanader 2007, str. 60.

3. Římské vojenské akce na území Illyrica

3.1 Illyrské války

Illyrské války byly celkem tři a Řím je vedl proti vládcům Illyrského království v letech 229, 219 a 168 př. n. l.

Illyrské království se rozprostíralo od toku Neretvy na severu až po Epirus a Makedonii na jihu a bylo nejmocnějším politickým seskupením v Illyrii. Království vytvořil král Pleurates v pol. 3. stol. př. n. l. spojením kmenů, mezi kterými dominovali Ardieové. Jeho syn král Agron kolem r. 231 př. n. l. ovládnul všechny řecké kolonie, včetně Pharů, a ohrožoval i řecký Epiros.³³

Po jeho smrti v r. 230 př. n. l. na trůn usedla jeho druhá manželka, slavná královna Teuta. Její piráti ohrožovali římské obchodní zájmy, a tak Řím proti ní vojensky zakročil. V letech 229-8 př. n. l. proti sobě bojovali v 1. illyrské válce. Teuta, která podcenila římskou armádu, prohrála a musela učinit značné územní ústupky a zaplatit tribut.³⁴

Po její smrti v r. 228 př. n. l. převzal vládu nad Illyrským královstvím díky sňatku s Triteutou (matka následníka trůnu Pinnea) Demetrios z Pharů, který bojoval s Římany proti Teutě. V následujících letech se přidal na stranu makedonských králů Antigonovi Dosonovi a Philippovi V. v bojích proti Římu. Mezi lety 220-219 př. n. l. vedl proti Římu 2. illyrskou válku, ale byl poražen, a uprchl do Makedonie. Padl v r. 214 př. n. l. v bitvě o Mesene.³⁵

Posledním illyrským králem byl Genthios, spojenec makedonského krále Persea. Bojoval proti Římu ve 3. illyrské válce v letech 168-7 př. n. l. a byl poražen v bitvě u Skodry. Spolu s rodinou byl odvezen do Říma a stal se součástí oslav triumfu. Po této definitivní porážce celé území illyrského království připadlo Římu.³⁶

3.2 Boje o konečné ovládnutí illyrského pobřeží

Okamžitě po smrti krále Genthia se k moci dostává kmen Delmatů. Ti obývali úrodné území mezi řekami Krkou a Neretvou a odmítali se smířit s římskou nadvládou. Ohrožovali i kmen Daorsů, který sídlil v údolí Neretvy, a zničili kolonie Tragurion a Epetion na pobřeží. V r. 156 př. n. l. proti nim Římané vyslali armádu. Po několika prohrách Římané nakonec zvítězili, vypálili Delmion a jeho obyvatele prodali do otroctví.³⁷

³³ Wilkes 1992, str. 156-1577.

³⁴ Wilkes 1992, str. 158-161.

³⁵ Sanader 2007, str. 61-63.

³⁶ Sanader 2007, str. 64.

³⁷ Wilkes 1992, str. 189-190.

Ve 2. pol. 2. stol. př. n. l. nebyla římská nadvláda na pobřeží Illyrica dobře organizovaná. Ač bylo Illyrské království poraženo, illyrští piráti byli stále velmi aktivní a napadali řecké kolonie i římské obchodní lodě. V jejich čele stáli přeživší Ardierové, potomci bojovných pirátů královny Teuty, kteří se spojili s kmenem Plereů. V r. 135 př. n. l. byli poraženi a přesídleni do vnitrozemí.³⁸

V r. 119 př. n. l. Řím znovu vytáhl do boje proti Delmatům a širší okolí Salony bylo zpustošeno. Toto vítězství konečně umožnilo italským kupcům proniknout proti proudu Neretvy.³⁹ V r. 116 př. n. l. Řím slavil triumf de Delmati a od tohoto roku ovládali celé V pobřeží Jadranu od Istrie až po Otrantský průliv (průliv mezi Albánií a Itálií, který spojuje Jaderské a Jónské moře). Do této doby spadá formování nové římské provincie Illyricum a Řím začíná využívat naplno jadranské námořní trasy.⁴⁰

Delmatové se přesto nevzdávali a další tažení se uskutečnilo mezi lety 78 - 76 př. n. l. a Římané znovu obsadili Salonu. Caesar, prokonsul Galie a Illyrika (58 - 50 př. n. l.), osobně podniknul tažení a z dosud samostatné kolonie Issa udělal podřízené římské municipium. Aby upevnil římské postavení, přesídlil do okolí Salony a Narony římské občany. V r. 51 př. n. l. musel zasáhnout přímo proti Delmatům a uštědřil jim krutou porážku.⁴¹

Prvním známým prokonzulem provincie Illyricum se v r. 45/44 př. n. l. stal Publius Vatinius, Caesarův spolupracovník při tažení do Galie.⁴² Přivedl s sebou tři legie a jezdeckvo, aby se v nestabilním regionu udržel u moci. Za své sídlo si zvolil Naronu. V r. 45 př. n. l. musel i on vytáhnout do boje proti Delmatům, a protože o rok později zemřel jeho ochránce Caesar, zanechal bojů a stáhnul se do bezpečí města Dyrrhachium. Delmatové tak znovu získali svá území na pobřeží a ovládli Salonu.⁴³

Po zřízení druhého triumvirátu se Římané zaměřili na novou vojenskou akci v Illyricu. V r. 40 př. n. l. byla Salona znovu dobytá. Do této doby spadá zřízení kastelu Gračina u města Ljubuški (BiH), který měl zajistit ochranu Salony a Narony a nově vzniklých prvních vill.⁴⁴

3.3 Dobývání jihopannonského území

Řím o jihopannonské území projevil zájem na poč. 2. stol. př. n. l. Jako základna pro výboje do širší dunajské oblasti sloužila severoitalská Aquileia založená v r. 181 př. n. l. Kolem r. 156 př. n. l. podnikl Řím první pokus o podmanění keltského města Segestika

³⁸ Sanader 2007, str. 64.

³⁹ Busuladžić 2011, str. 14.

⁴⁰ Domic-Kunić 2006, 90.

⁴¹ Sanader 2007, str. 66-67.

⁴² Bechert 1999, str. 138.

⁴³ Sanader 2007, str. 68.

⁴⁴ Busuladžić 2011, str. 14.

(Sisak). Tento pokus byl neúspěšný, a tak zůstalo toto město hlavním cílem východních římských výbojů. Řím velmi zajímala bohatá ložiska rud v jeho okolí a také to bylo důležité středisko obchodu. Končila zde významná obchodní cesta Nauport-Emona-Neviodun-Segestica, která vedla údolími řek Ljubljanica a Sáva. Cesta vedla přes území keltských Taurisků a Varcianů, kteří byli obchodním stykům s Římem nakloněni.⁴⁵

V r. 129 př. n. l. začalo římské tažení na východ označované jako *Bellum Histricum*. Dobyli pobřeží patřící Liburnům a území Taurisků; porazili také Japody. Toto tažení usnadnilo následné pronikání Říma do Posáví, protože již ovládali města Nauport na řece Ljubljanici a Emonu a Neviodun na řece Sávě. Druhý útok na Segestiku přišel v r. 119 př. n. l. Zda Segestica padla nebo ne, nevíme, ale slavil se triumf *de Pannoni*.⁴⁶

Poté se boje přesunuly východně na území Skordisků a Řím začíná vítězit. V r. 83 př. n. l. byli Skordiskové rozprášeni a Řím tak začal postupovat dál do jejich domoviny - východní Slavonie a Sremsko, a získával kontrolu nad tímto dílem Podunají. Dunaje samotného Římané dosáhli až v r. 76 př. n. l. a jejich postupu nekladli oslabení Skordiskové žádný odpor.⁴⁷

3.4 Oktaviánovo illyrské tažení (35 - 33 př. n. l.)

Oktavián, kterému bylo Illyricum svěřeno během trvání druhého triumvirátu, plánoval úplné ovládnutí Illyrica a osobně se tam vypravil v r. 35 př. n. l.⁴⁸ Tvrdým vojenským zásahem obnovil římskou vládu na illyrském pobřeží a rozprášil piráty z ostrovů Melite a Korkyra Nigra. Z jihu dorazil do Pannonie a ještě toho roku začal s pannonskou fází války. Hlavním cílem byla Segestica - nejdůležitější pannonské město. Porazil Japody a dobyl jejich hlavní město Metullum. Po obléhání se mu vzdala i Segestica a Oktavián zde okamžitě zřídil sídlo početné vojenské posádky (25 kohort).⁴⁹

Dobyl i celé území mezi řekami Dráva a Sáva. Pak se musel rychle vrátit na jih a postavit se Delmatům. Boje se vlekly a zlom nastal až v r. 33 př. n. l., kdy vyhladovělí a zbídačení Delmatové prosili o mír. Oktavián na něj přistoupil pod podmínkou placení velkého tributu. Dál pokračoval po pobřeží na jih (dnes Černá hora) a bojoval proti Derbacenům. Do roku 33 př. n. l. byla velká část Illyrica znovu dobytá (Obr. 2) a konečně v r. 29 př. n. l. Oktavián slavil triumf *de Dalmatis*.⁵⁰

⁴⁵ Domić-Kunić 2006, 85-86.

⁴⁶ Domić-Kunić 2006, 89-90.

⁴⁷ Domić-Kunić 2006, 88.

⁴⁸ Sanader 2007, str. 68.

⁴⁹ Domić-Kunić 2006, 93-95.

⁵⁰ Sanader 2007, str. 68.

3.5 Bellum Pannonicum (12 - 9 př. n. l.)

Mír v Illyricu netrval dlouho. V r. 16 př. n. l. došlo k povstání, illyrskému místodržícímu v r. 12 př. n. l. přijel na pomoc Agripa, ale boje ukončil až Tiberius v r. 9 př. n. l.⁵¹ Po skončení bojů připojil k Římu východní část jižní Pannonie až k místu, kde se Sáva vlévá do Dunaje, a celé vnitrozemí na východě ohraničené řekou Drina (Obr. 3).

Velké množství nahromaděných problémů mělo za následek, že situace v regionu byla i v následujících letech značně nestabilní.

3.6 Bellum Batonianum

V r. 6 n. l. ohrožoval římskou říši na severu markomanský král Marobud a proti němu vyjel do boje Tiberius. Potřeboval nové vojáky, a tak začalo rekrutování mladíků z kmene Desitiatů v okolí dnešního Sarajeva. To byl počátek velkého illyrského povstání, v jehož čele stanul Desitiat Bato. Podle něj se tato válka nazývá Bellum Batonianum a trvala mezi lety 6 - 9 n. l. Postupně se k nim přidali Delmatové i další illyrské kmeny; v Pannonii je podpořili Breucerové pod vedením Breucerů Bata a Pinnia. Mezi povstalci byli i muži, kteří dříve sloužili v římském vojsku, a tak znali taktiku nepřítele.⁵²

Tiberius uzavřel s Marobudem mír a spěchal na jih do Illyrie. Povstalci mezitím stačili dobýt zpět pobřeží až k Apollonii v Epiru. Desitiat Bato mířil na sever do Itálie a Breucer Bato chtěl obsadit Sirmium, ale byl poražen. Tiberius se dostal až do Siscie a zde vyčkával, až povstalcům dojdou zásoby. Takováto taktika se nelíbila Augustovi, a tak za Tiberiem poslal Germanika, aby mu pomohl v bojích. V r. 7 n. l. v bitvě u řeky Vuka (východní Slavonie) byla vojska obou Batů poražena. Breucer Bato a jeho muži složili zbraně a vydali Římanům Pinnia. Když se o tom dozvěděl Desitiat Bato, našel Breucera Bata a zavraždil ho. Pak se stáhnul do centrální Bosny a připravil se na střet s Římany.⁵³

V r. 8 n. l. se Germanicus spustil z Pannonie na jih a ničil města. Bato se opevnil v Andetriu (Muć), ale když viděl, že nemůže zvítězit, uprchnul. Tiberius město dobyl a povstalci byli pobiti. Poté se všemi okolními kmeny uzavřel mír. Germanicus pokračoval v bojích dál ve vnitrozemí. Bato se nakonec vydal Tiberiovi, aby zachránil své spolubojovníky. Tiberius přijal a poslal ho do Ravenny, kde brzy zemřel. Na konci roku 9 n. l., po skončení všech bojů, Tiberius opustil Illyricum, a tak v Illyrii konečně mohl zavládnout Pax Romana.⁵⁴

⁵¹ Busuladžić 2011, str. 15.

⁵² Sanader 2007, str. 69.

⁵³ Busuladžić 2011, str. 16.

⁵⁴ Sanader 2007, str. 70-71.

4. Historie provincií Dalmatia a Pannonia

Po dobytí celého území a zklidnění situace bylo Illyricum rozděleno na dvě nové provincie - *Illyricum inferius* na severu a *Illyricum superius* na jihu (Obr. 4). Přesné datum tohoto uspořádání nemáme. Jako přibližná doba vzniku se uvádí roky po r. 9 n. l. Jména Dalmatia a Pannonia se v administrativě používají až za Flaviovců (69-96).⁵⁵

4.1 Provincie Dalmatia

Hranice Dalmatie na jihozápadě tvořilo Jaderské moře, na západě sousedila s italskou Regio X - Venetia et Histria, na severu s provincií Pannonia a na východě s provincií Moesia superior. Hranici mezi italskou Regio X a Dalmatií tvořila řčka Arsia (Raša) a jižní hranice vedla jižně od města Lissus (Lesh), které leželo u ústí řeky Drinus (Drin). Průběh ostatních hranic není tak jasný. Severní hranice vedla asi 30 km jižně podél Sávy, jejíž údolí patřilo Pannonii. Východní hranice začínala jihozápadně od Singiduna (Bělehrad) a vedla podél řek Ibar a Beli Drim, kde se pak stočila na západ v blízkosti Lissu.⁵⁶ Provincie Dalmatia se rozkládala na území pěti dnešních států - jižní polovina Chorvatska, většina Bosny a Hercegoviny, západ Srbska, většina Černé hory a sever Albánie.

Místodržící provincie sídlil v Saloně, která již v r. 33 př. n. l. získala statut kolonie. Měl k dispozici dvě legie, které sídlily ve vnitrozemí v táborech Burnum (Suplja Crkva kod Kistanje) a Tilurium (Gardun). Provincie byla rozdělena na tři konventy, jejichž centry byly Salona (Solin), Scardona (Skradin) a Naron (Vid kod Metkoviće).⁵⁷

4.1.1 Počátky nové provincie

Prvním místodržícím nové provincie se stal Caius Vibius Postumus (9 - 14 n. l.). Začal s romanizací země, při které se zaměřil především na pobřežní oblasti, zatímco pahorkaté vnitrozemí zůstalo nezasaženo. Nejdůležitější silnice provincie propojila největší pobřežní města - Iader (Zadar), Salona (Solin), Naron (Vid kod Metkoviće) a Scodra (Shkoder-Skutari). Vnitrozemí bylo spojeno jen několika cestami, které vedly podél řek. V této době se také poprvé rozdělovala půda a zbytky této *centuriace* se nám dochovaly hlavně na pobřeží.⁵⁸

V intenzivní romanizaci Dalmatie pokračoval místodržící Publius Cornelius Dolabella (14 - 20 n. l.), který postavil dalších pět silnic. Ty spojovaly hlavní město provincie Salonu s hranicemi na severu (Servitium) a východě (Sirmium). Tři další silnice spojily Salonu

⁵⁵ Encyklopedie antiky 1973, str. 263.

⁵⁶ Bechert 1999, str. 138.

⁵⁷ Bechert 1999, str. 138-139.

⁵⁸ Bechert 1999, str. 138.

s místy uvnitř provincie - legionářský tábor legio XI Burnum na řece Titiu (Krka) a tábor legio VII Tilurium na řece Hippos (Cetina). Mezi nimi vznikla hustá síť kastelů, která rozdělila zbytky odbojných obyvatel.⁵⁹ Po Dolabellově smrti ve stavebních pracích pokračoval Lucius Volusius Saturnin (34 - 40).⁶⁰

Vojáci legio VII v r. 41 svrhli císaře Kaligulu a na jeho místo dosadili Claudia. V této nesnadné době se místodržící Dalmatie Lucius Arruntius Camillus Scribonianus (40 - 42) rozhodl svrhnout nového císaře a pozval si na pomoc vojáky legio VII a legio XI. V táboře Burnum v místním amfiteátru pronesl plamennou řeč a vojáci se rozhodli ho následovat. Vzpouza trvala jen pět dní. Podle císařské propagandy, se vojákům nepodařilo vyzvednout odznaky legie, které byly zabodnuté do země, a to bylo vyloženo jako znamení bohů, aby Claudia nesvrhli. Pravděpodobnější je, že Scribonianus ohlásil, že obnoví Republiku, s tím vojáci nesouhlasili a přestali ho podporovat.⁶¹ Claudius se věrným dalmatským legiím odvděčil penězi a půdou pro veterány a od té doby obě nesou přídomek *Claudia Pia Fidelis*.⁶²

4.1.2 Hospodářství

Dalmatia prošla intenzivní urbanizací již za pozdní Republiky, a to hlavně na pobřeží, kde byly zakládány první římské kolonie a municipia. Druhá vlna přišla za iulsko-klaudiovské dynastie, při které byly zakládány nové osady, hl. veteránů, i ve vnitrozemí. Původní obyvatelé, do r. 9 n. l. tolik odbojní, již nekladli odpor a přizpůsobili se novému způsobu života.

Pobřežní oblasti prosperovaly díky zemědělství a pastevectví, zatímco hornaté vnitrozemí v první řadě obchodovalo se dřevem a rozvíjelo těžbu rud (především železo, ale také měď, olovo a stříbro). Nejvýznamnějšími vývozními artikly byly sýry, obilí a později i víno a olivový olej a *sabaium* (druh piva).⁶³

Dalším důležitým odvětvím hospodářství byla stavba lodí. Dalmatia měla velké množství dřeva a dlouhou tradici loďařství od Liburnů, jejichž malé a rychlé lodě *liburnae* Římané využívali ve svém loďstvu již od 2. stol. př. n. l.⁶⁴ Velkých úspěchů s nimi dosáhl Agripa v bitvě u Actia (31 př. n. l.) a postupem času se staly součástí římského loďstva na moři i na řekách po celé Římské říši.⁶⁵

⁵⁹ Sanader 2007, str. 71.

⁶⁰ Busuladžić 2011, str. 17.

⁶¹ http://www.livius.org/fo-fz/furius/camillus_ii.html

⁶² Rendić-Miočević 1993, str. XV.

⁶³ Bechert 1999, str. 139.

⁶⁴ Bechert 1999, str. 139.

⁶⁵ Bechert 1999, str. 140.

4.1.3 Dioklecián

Za císaře Diokleciána (284 - 305), který se narodil v Saloně, nebyla Dalmatia, tak jako jiné velké provincie, výrazně rozdělena (Obr. 5). Pouze na jihu byl oddělen kus země v okolí jezera Shkoder. Byl přidán k nové provincii, která dostala jméno Praevalitana (nebo také Praevalis), a hlavním městem se stala Scodra. Hlavním důvodem tohoto opatření byly nepokoje místního obyvatelstva a s nimi související problémy.⁶⁶

Celá Římská říše byla nově organizována do 4 prefektur, 13 diecézí a 116 provincií. Ač nebyla Dalmatia rozdělena, byla zařazena do západořímské diecéze *Illyricum Occidentalis* spolu s čtyřmi pannonskými a dvěma norickými provinciemi. Novou hranicí mezi západem a východem se stala řeka Drina a pohoří Rodopy.⁶⁷

Dioklecián se, po té co v r. 305 dobrovolně opustil Řím, uchýlil do svého luxusního paláce Aspalathos / Spalatum, který si nechal postavit pár kilometrů jižně od Salony.

4.1.4 Konec římské provincie

Až do konce 4. stol. panoval v Dalmatii relativní klid. V r. 376 se dali do pohybu Hunové, a tak Západní Gótové překračují Dunaj a usídlují se v Pannonii. O rok později byla dobyta Mursa a širší jižní oblasti zůstaly nechráněné. Kvůli přerušení obchodních styků i zásobování následoval kolaps i ve vnitrozemí Dalmatie. Krátkodobě se vláda pokusila vytvořit velké zemědělské usedlosti, které by zásobovaly potravinami města. Malá sídliště si musela vystačit sama. V r. 395 vpadli do okolí Salony gótské Scharové a cestou do Itálie vyplenili celé dalmatské pobřeží. V r. 437 císařovna Gala Placidia oženila své malého syna Valentiniana III. s dcerou východořímského císaře Theodosia a jako dar jim poskytla Dalmatii.⁶⁸

V letech 454 - 474 fungovala Dalmatia samostatně jako nezávislá východořímská provincie. V r. 474 ji dobyl císař Julius Nepot a o rok později poslední západořímský císař Romulus Augustus, který byl ale v r. 476 svrhnut. Po převzetí Itálie, Pannonie i Dalmatie východním císařem Zenonem panoval v oblasti mír až do jeho smrti v r. 480. Pak Dalmatii deset let ovládal germánský vládce Odoaker. V r. 490 ostrogótský král Theodorich dobyl Pannonii i Dalmatii a vytvořil z nich dvě nové provincie - první obsahovala Dalmatii a Posávi s centrem v Saloně a druhá bývalou provincií Pannonia Secunda a část Moesie s hlavním městem Sirmiem. V čele provincií stál gótský vládce a jeho spolupracovníci byli Římané.⁶⁹

⁶⁶ Wilkes 1992, str. 210.

⁶⁷ Busuladžić 2011, str. 19.

⁶⁸ Busuladžić 2011, str. 19-20.

⁶⁹ Busuladžić 2011, str. 20-21.

S postupem času rostla nenávisť mezi Góty a původním římským obyvatelstvem. Mohly za to velké daně a zákaz sňatků mezi těmito etnickými skupinami. Toho využil východořímský císař Justinian I. a v r. 535 dobyl Dalmatii a v následujících letech i Itálii. Ravenna se stala centrem nově dobytého území. Kolem r. 541 se z Etiopie začal šířit tzv. Justininiánský mor a v průběhu let zapříčinil úmrtí až třetiny obyvatelstva Východořímské říše. Šířil se ale i mimo její území, např. do Galie, Irska i Mezopotámie. Mor však nezasáhl barbarské kmeny na hranicích, a tak pokračovaly jejich četné výboje. Západní oblasti už nedokázaly vzdorovat tlaku Avarů a Slovanů. V r. 614 padla Salona, v r. 621 Naron, a Slované se tak stali stálými obyvateli Dalmatie.⁷⁰

4.2 Provincie Pannonia

Přírodní hranici Pannonie na severu a na východě tvořil široký tok Dunaje, na západě sousedila s provincií Noricum a Regio X - Venetia et Histria, na jihu s provincií Dalmatia a na jihovýchodě s provincií Moesia. Provincie Pannonia se rozkládala na území sedmi dnešních států - západní polovina Maďarska, rakouská Vídeňská pánev a Burgenland, jižní Slovensko, východní Slovinsko, sever Chorvatska a Bosny a Hercegoviny a východ Srbska. Kmeny, které tuto oblast obývaly, byly illyrské, pannonské i keltské. Po udělení statutu provincie byly z velké části organizovány jako *civitates peregrinae*. V jejich čele stáli římsí vojáci. Udělování římského občanství pannonským šlechticům nebylo zpočátku příliš časté.⁷¹

4.2.1 Emona

Emona (Ljubljana) byla založena Caesarem na místě staršího sídliště původního obyvatelstva. Za Octaviána získala statut kolonie, nejspíš v době po skončení Illyrských válek r. 33 př. n. l. nebo po bitvě u Aktia r. 31 př. n. l. Ve starší literatuře se často setkáváme s názorem, že Emona patřila k provincii Pannonia a až ve 3. stol. byla přiřazena k Itálii. Na základě nových epigrafických nálezů - hraniční kámen mezi územími Aquileie a Emony nalezený v r. 2001⁷² - a po přehodnocení již dříve známých faktů se někteří vědci v čele s Marjetou Šašel Kos přiklonili k názoru, že Emona již od Octaviána patřila k Itálii.⁷³

4.2.2 Římské legie v Pannonii

Pannonia byla od počátku provincií, jejíž vývoj byl kvůli sousedství *barbarů* kontrolován římským vojskem. Od 1. stol. pobývaly na jejím území tři legie. Dvě legie

⁷⁰ Busuladžić 2011, str. 21.

⁷¹ Bechert 1999, str. 142.

⁷² Šašel Kos 2002, str. 372-382.

⁷³ Šašel Kos 2003, str. 11-19.

kontrolovaly města na tocích v jižní Pannonii: *Poetovium* (Ptuj-Pettau) na řece Drávě a *Siscii* (Sisak) nebo *Sirmium* (Sremska Mitrovica) na řece Sávě. Třetí legie přišla do *Savarie* (Szombathely), ale brzy se přestěhovala na úplný sever do *Carnunta* (Bad Deutsch-Altenburg). Zde muselo vojsko kontrolovat přechod přes Dunaj, kudy vedla Jantarová stezka, a germánské sousedy (Markomani a Kvádové).⁷⁴

4.2.3 Svébsko-sarmatská válka

Za Domitiana (81-96) začala první větší krize - Svébsko-sarmatská válka. Pannonské vojsko v té době čítalo celkem čtyři legie, které sídlily v hraniční zóně na Dunaji ve *Vindoboně*, *Carnuntu*, *Brigetiu* (Szöny-Komáron) a *Aquincu*.⁷⁵ Ač bylo římské vojsko početné, utrpělo velkou porážku od Markomanů a Kvádů.

Tuto válku zastavil až Traján (98-117) bezprostředně na začátku své vlády tím, že s germánskými kmeny uzavřel nové klientské smlouvy, dal jim nové krále a uklidnil je poskytnutím peněžních a věcných darů. Archeologické výzkumy prokázaly na různých místech Dolního Rakouska a jižního Slovenska (např. Dúbravka), že sídla germánských vládců byla vybavena římským luxusním zbožím pocházejícím z této doby.⁷⁶

Za Trajána se změnila i správa provincie. V návaznosti na dobytí Dacie (106/107) rozdělil území na dvě nové provincie (Obr. 6). *Pannonia superior* dostala tři legie a i nadále zůstala podřízená konzulárnímu místodržícímu, který sídlil v Carnuntu. Menší *Pannonia inferior* měla jen jednu legii, a proto ji spravoval místodržící prétorské hodnosti, jehož úřední sídlo bylo v Aquincu.⁷⁷

V 1. pol. 2. stol. nastal v Pannonii velký hospodářský rozkvět. S ním souviselo i pozdější zakládání vojenských a obchodních stanic v oblasti za Dunajem (J Morava, JZ Slovensko).⁷⁸

Také složení obyvatelstva se postupně měnilo. Etnické hranice mezi kmeny se stíraly tak rychle, jak se šířil římský způsob života. Vedle italských kolonistů, kteří do Pannonie přicházeli již v poslední třetině 1. stol., se zde během 2. a na poč. 3. stol. usazují obyvatelé ze severních rýnských provincií i z východu, zejména ze Sýrie, a splývají s domácím obyvatelstvem. Kulturně se Pannonie orientovala na Itálii, což dokazují téměř bez výjimky latinsky psané nápisy. Mnohé z nich ale obsahují gramatické chyby. Dokazují, že přejímání římského způsobu života leckde bylo jen povrchní záležitostí. Že původní keltsko-illyrské obyvatelstvo udržovalo své zvyky a obyčeje, je vidět na tradičním

⁷⁴ Bechert 1999, str. 142.

⁷⁵ Bechert 1999, str. 144.

⁷⁶ Bouzek, Ondřejová 1990, str. 26.

⁷⁷ Bechert 1999, str. 143.

⁷⁸ Hošek, Sakař 1975, str. 89.

pohřebním ritu a odívání, především u žen (pannonský ženský kroj). Také architektura vesnických obydlí nebyla ovlivněna římským stavebnictvím.⁷⁹

4.2.4 Markomanské války

Do 60. let 2. stol. byl Trajánův komplikovaný systém smluv s barbary stále funkční. Mezitím ale ze severu pronikaly do Karpatské kotliny další germánské kmeny. Po neustávajícím tlaku barbarů a četných potyčkách v r. 167 vypukly Markomanské války a ničení se nevyhnulo ani pannonskému venkovu. Teprve od r. 172 se dařilo Marcu Aureliovi (161-180), který trávil víc času v Pannonii než v Římě, znovu zvládnout kmeny v předpolí dunajského limitu.

Války, ničení a zavlečené nákazy přivodily panonskému obyvatelstvu a infrastruktuře velké škody, ze kterých se ještě dlouho vzpamatovaly. Na konci r. 179 se vážně pomýšlelo na zřízení provincií Marcomannia a Sarmatia, aby byla Pannonie v budoucnu lépe chráněna a k takovým škodám již nedocházelo. Nový císař Commodus (180-192) ale rezignoval na další dobývání, vyklidil obchodní i vojenské stanice za Dunajem a zajistil podle dosavadního vzoru *status quo*, který byl v následujících obdobích v podstatě stálý.⁸⁰

4.2.5 Gótové

Skutečně kritická byla situace v pol. 3. stol., když se v dunajském prostoru objevil nový nepřítel - Gótové. Pannonie krátce před r. 260 zažila jeden nebo současně víc loupeživých vpádů katastrofálního rozsahu. Pro tuto dobu je charakteristické, že vojsko vybíralo císaře, aby se v době krize mohla Římská říše účinněji bránit.

Počínaje císařem Claudiem Gothicem (268-270) začali usedat muži z Dalmatie a Pannonie pravidelně na římský trůn. Zvláště tetrarchové vynakládali velké úsilí, aby lidem v Pannonii zajistili bezpečí a udrželi v chodu hospodářství. Aurelianus (270-275) se diplomaticky vzdal Dacie a přenechal ji jako jablko sváru Gepidům, Gótům a dalším kmenům, čímž se situace v Pannonii značně uklidnila.⁸¹

4.2.6 Dioklecianovy a Konstantinovy reformy

Další rozdělení zažily obě Pannonie za Diokleciana (284-305) a Konstantina I. (306-337), při kterém z území Pannonie vznikly čtyři nové provincie (Obr. 5). Novou hranicí se stal tok Drávy. Asi od r. 298 se dělila Pannonia superior na provincie *Pannonia prima* s hlavním městem *Savaria* a *Savia* s hlavním městem *Siscia*.

Pravděpodobně v r. 317 byla rozdělena provincie Pannonia Inferior na provincie *Valeria* s hlavním městem *Sopianae* (Pécs-Fünfkirchen) a *Pannonia secunda* s hlavním

⁷⁹ Bechert 1999, str. 143.

⁸⁰ Hošek, Sakař 1975, str. 90.

⁸¹ Bechert 1999, str. 144.

městem *Sirmium*. Císař Galerius (305 - 311), který přesídlil do Sirmia, z něj učinil takové mocenské centrum, jakými byly *Augusta Treverorum*, *Mediolanum* a *Nikomedia*.⁸²

Za Konstantina I. se těžiště císařské politiky přesunulo dál na východ říše. Desetiletí na konci vlády Valentiniana I. (364-375) proběhla poměrně v klidu. Tento císař realizoval rozsáhlý program výstavby opevnění, aby znovu zabezpečil hranice na Dunaji a Rýnu a zaručil bezpečí pro obyvatelstvo hraničních provincií. Přestavbou prošla celá řada kastelů a strážní věže vznikaly nejen na limitu, ale také uvnitř provincie.⁸³

4.2.7 Hunové a posuny ostatních kmenů

Po Valentinianově smrti se situace prudce zhoršila. Hunové začali své tažení na západ. Vytlačovaní Kvádové, Sarmati a Gótové požadovali vstup na území říše. V r. 378 po katastrofální porážce v bitvě proti Gótům u *Hadrianopolis* (Adrianopol-Edirne) přistoupil Řím na jejich územní požadavky. Krátce na to se Gótové, Alani a Hunové usídlili v Pannonii. Zde pokračovali ve svých loupeživých výpravách a utiskovali místní obyvatelstvo, které prchalo do pannonských měst nebo na dalmatské pobřeží. V r. 401 procházejí Západní Gótové pod vedením Alaricha Pannonií. V r. 405 následuje další tažení germánských Scharů na západ.

Z archeologických nálezů zřetelně vyplývá, že v Pannonii v poslední čtvrtině 4. stol. již neexistoval oběh mincí. S rozšířením Hunů v Pannonii v 1. pol. 5. stol. zaniká římský způsob života. V r. 433 se Řím musel vzdát podstatných částí Pannonie a nejpozději v r. 456 je země pevně v gótských rukách. Pouze *Sirmium* a část údolí Sávy zůstaly do konce 6. stol. pod vlivem Západo- resp. Východořímské říše, než tento region padl do rukou Avarů.⁸⁴

⁸² Bechert 1999, str. 143.

⁸³ Hošek, Sakař 1975, str. 91.

⁸⁴ Bechert 1999, str. 145.

5. Historie výzkumů villae rusticae

Můžeme rozlišit několik chronologických etap, které se v případě historie vědeckého bádání o villách v Dalmatii i Pannonii shodují.

1. etapa - konec 19. stol. - konec 1. světové války

První generace archeologů-průkopníků oboru se zrodila ve Vídni na konci 19. stol. Tito významní vědci zde získali kvalitní vzdělání, jedno z nejlepších v tehdejší Evropě, a přípravu pro terénní výzkumy. Jedním z nejznámějších byl Carl Patsch (Karel Pač původem z Čech), který podniknul četné výzkumy v centrální Bosně. Nejvýznamnější lokalitou, kterou odkryl, je bezesporu pozdně antický kastel Mogorjelo (viz. katalog). Ve svých výzkumech se nezaměřoval pouze na villy, ale také na římské cesty a jejich detekování v krajině, epigrafické památky a celkovou prospekci archeologických památek od pravěku po středověk. Podobně široce zaměřena byla většina jeho současníků. Svou archeologicko-epigrafickou činnost publikoval ve formě článků v nově vzniklém vědeckém časopise *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* vydávaném v Sarajevu, jehož první číslo vyšlo v r. 1889. Tento časopis je vydáván bez přestávek až dodnes a patří k jednomu z nejkvalitnějších vědeckých časopisů na Balkáně.

Současníky a kolegy-archeology C. Patsche byli F. Fiala, Č. Truhelka, T. Dragičević, J. Kellner a další, kteří také publikovali v GZM. Činnost těchto archeologů byla podporována i ve Vídni, kde vznikla komise pro balkánská studia. Jejich články byly vydávány také v časopise *Wissenschaftliche Mitteilungen*.

V Pannonii nebyl výzkum vill tak intenzivní jako v Dalmatii, ale některé nejvýznamnější lokality byly objeveny již před první světovou válkou. Mezi průkopníky archeologie v Pannonii patřili Groller - objevitel villy v Donnerskirchen, Gy. Rhé - objevitel vill v Gyulafirátót-Pogánytelek a Nemesvámos-Balácapuszt a Á. Csák - objevitel komplexu v Keszthely-Fenékpusta.

Ač byla doba prvních vědeckých vykopávek do jisté míry zmatená a jednotlivé metody byly ještě v plenkách (o moderní vědě nemohla být řeč), byly některé výzkumy velmi kvalitní a do detailů publikované, což se o některých moderních výzkumech nedá říct.

2. etapa - Meziválečné období, 2. světová válka - do r. 1950

První světová válka zasáhla do veškerého dění v celé Evropě. V těchto letech žádné výzkumy neprobíhaly. Po rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku nových států, došlo i ke změně vědeckého bádání. Již nebylo vše řízeno z Vídne, ale každá země se vydala svou cestou. Se vznikem nových států souvisela změna zaměření archeologických výzkumů -

nyní se více orientovaly na zkoumání národní historie, která většinou začínala v raném středověku, a Římanům nebyla věnovaná tak velká pozornost jako dříve.

Přesto probíhaly i výzkumy římských vill, většinou menších rozměrů. Výzkumy pokračovaly v malé míře i za 2. světové války a po ní. Rozsáhlá bombardování měst a zničení zástavby umožnily výzkumy na dříve nedostupných plochách - výzkumy ve Vídni, Budapešti, Sarajevu atd. Také při stavební činnosti po skončení války byly odkryty nové lokality.

3. etapa - 1950 - 1990

Po druhé světové válce se situace diametrálně změnila. Nově nastolený komunistický režim v Maďarsku a Jugoslávii podporoval víc nacionalisticky zaměřená bádání (Slované a slovanská archeologie v Jugoslávii; raný středověk a první Maďaři v Maďarsku). S postupem času a pozvolnou změnou se znovu obracela pozornost na antiku.

V platnost vcházely zákony na ochranu hmotného kulturního dědictví, hlavně významných archeologických lokalit. Zakládaly se úřady, které měly na starost péči o historické památky. Uskutečňovaly se záchranné archeologické výzkumy v souvislosti s rozsáhlou stavební aktivitou: přestavba měst, stavba dálnic, vodních elektráren a rozsáhlých sídlišť.

Tato etapa přinesla obrovskou změnu oproti předešlým rokům. Studium vill se stalo samostatným oborem. Dříve se villami zabývali vědci, kteří byli odborníky na historii, epigrafiku i jiné oblasti římského světa. Tuto změnu doprovázel další neméně důležitý aspekt - do světa archeologie vstoupily ženy-archeoložky. Možná shodou náhod, možná záměrně, se studium vill stalo hlavně ženskou záležitostí.

Odbornicí na maďarské villy se stala Edith B. Thomas (1923-1988); zatímco v Jugoslávii získala monopol na výzkum vill Irma Čremošnik (1916-1990). Podobně tomu bylo i v Bulharsku, kde se villami zabývala Janka Mladenova (1923-1982) a po ní Gergana Kabakčijeva.

Zatímco Thomas sepsala monumentální publikaci *Römische Villen in Pannonien* (1964), ve které shrnula všechny již dříve detekované lokality, Čremošnik se vydala jinou cestou. Zaměřila se na terénní výzkumy nových lokalit, většinou šlo o záchranné výzkumy, o kterých informovala v rozsáhlých článcích publikovaných v GZM.

Ale tyto dvě ženy neměly monopol na všechny villy. Mezi další neméně významné archeology se řadí V. Paškvalin, Đ. Odavić, I. Fadić, B. Knežević, I. Mirnik, E. Pašalić, M. Budimir, Lj. Radić, M. Zaninović, Š. Batović, D. Trajković, M. Strmčnik Gulič, Đ. Basler v Jugoslávii; E. Tóth, A. Barb, Z. Barkóczi, A. Burger, Sylvia Palagyi v Maďarsku.

4. etapa - 1990 - současnost

Další velké změny nastaly po revolucích, které svrhly komunistické režimy v Maďarsku i Jugoslávii. Finanční situace se zhoršila a na výzkumy, které nebyly záchranné, už nezbývalo moc peněz.

Situace v Jugoslávii byla ještě komplikovanější. Celková situace byla natolik nestabilní, že došlo k občanské válce, ze které se země bývalé Jugoslávie vzpamatovávají dodnes. Válka poznamenala i archeologické památky. Dnes už archeologické výzkumy v rozdělených státech nejsou tak časté jako před občanskou válkou.

Další ranou pro archeologii byla smrt Thomas, Čremošnik i dalších archeologů ze staré generace. Navíc zotřující se nacionalismus, jak v Maďarsku, tak i v zemích bývalé Jugoslávie neumožňuje spolupráci na mezinárodní úrovni, a tak se nově publikované studie o villách vztahují pouze na území současných států, a nikoli na území celých římských provincií. To velmi zkresluje celkovou situaci a takto prezentované výsledky jsou neúplné a nedostačující.

Jedinou novou publikací, která se zabývá villami na území jednotlivých provincií na Balkáně, je práce Lyndy Mulvin *Late Roman Villas in the Danube-Balkan Region* vydaná v r. 2002 v BAR International Series 1064. Můžeme jen doufat, že se objeví další stejně kvalitní publikace i na další provincie.

6. Villy - katalog

6.1 DALMATIA

1. Bihovo (Obr. 7)

Okres: Trebinje, BiH

Řeka: Trebišnjica

Město: kolonie Epidaurus (Cavtat)

Datace: 2. - 4. stol. (požár)

Výzkumy: V. Paškvalin a Đ. Odavić 1973-6

Popis: Během výzkumů byla odkryta pouze jedna budova obdélného půdorysu (26,3x5,75 m), která byla hospodářského charakteru. Měla pět místností, z nichž v jedné se nacházel lis na víno/olivový olej. Místnost 1 s lisem (10,5x6,6m) byla rozdělena na dvě části. Větší prostor zaujímal naviják lisu a u východní zdi bylo subsellium *a*, kamenná lavice určená k odpočinku. O 75cm vyšší prostor *c* se nazývá forum, na které se chodilo po schodech *b*, z nichž se dochovaly jen dva schody. Vchod do místnosti 1 byl umístěn v severním rohu. Na jihu byla připojená místnost 2 a k ní z boku nasedaly dvě skoro stejně malé místnosti 3 a 4. Na severu byla místnost 5, ve které stálo další subsellium *d*. Na zkosenou východní zeď se napojovala, nejspíš ohradní, zeď *e*. Na místě *f* podél přední fasády je možné předpokládat fasádový portikus.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly postavené z lomového kamene - opus incertum. Vnější zdi měly šířku 50-60cm, vnitřní 45-25cm. Forum mělo hladkou podlahu ze směsi jemného vápna a drobných kousků cihel, takže byla načervenalá.

Literatura:

Odavić, Đ.: „Mirine“ Trebinje-antičko naselje. In: AP 15/1973, str. 59-60.

Paškvalin, V.: Mirine-Bihovo-Trebinje. In: AP 17/1975, str. 80-83.

Paškvalin, V.: Antički torkular u Bihovu kod Trebinja. In: GZM (1974) 1976, str. 289-293.

Busuladžić, A.: Villa rustica u Bihovu kraj Trebinja. In: VAMZ, 3.s., XXXV 2002, str. 191-196.

2. Diklo

Okres: Zadar, HR

Moře: Jaderské

Město: Colonia Iulia Iader (Zadar)

Datace: 1. - 4. stol. (požár)

Výzkumy: I. Fadić, 1985

Popis: Při záchranném výzkumu byla odkryta pouze část obytné budovy (asi 50m²), z níž většinu tvořily lázeňské prostory s velkou mozaikovou podlahou. Nedaleko od ní byly nalezeny sloupky hypokausta v kaldariu (*suspensurae caldariorum*).

Stavební materiál, dekorace: Střecha byla z tegulae a imbrices, nesená dřevěným krovem. Mozaika byla černo-bílá a kaldárium bylo dlážděné zelenými mramorovými dlaždicemi.

Literatura:

Fadić, I.: Diklo kod Zadra. In: AP 1985, str. 90-91.

3. Donje Čelo (Obr. 8)

Okres: ostrov Koločep, HR

Moře: Jaderské

Město: kolonie Epidaurus (Cavtat)

Datace: pozdní antika (požár)

Výzkumy: B. Knežević, I. Mirnik 1969

Popis: Při záchranném výzkumu byla odkryta budova orientovaná JV-SZ, monumentálních rozměrů (délka skoro 60m, šířka 9m), se dvěma velkými prostory I a II. K průchodu z prostoru I byl později přistavěn koridor IV (délka 4,6m). Po jeho stranách byly dva totožné prostory III, VI (4x4m) a předsíně V, VII. Tyto mladší prostory sloužily možná obytným účelům.

Podle četných nálezů pithoi a amfor a také velké vrstvy písku na podlaze (amfory se skladovaly zabodnuté do písku) se soudí, že šlo o hospodářskou budovu, tzv. cella olearia nebo vinaria (místo, kde se olej/víno plnilo a skladovalo). Tato budova patřila jistě nějakému většímu celku, např. ville rustice, která se nacházela ve vnitrozemí ostrova.

Stavební materiál, dekorace: Obvodové zdi byly z lokálního lomového kamene spojeného maltou. Jejich kvalita je velmi dobrá. Byly široké asi 0,6m. Základy na jednom místě zahrnují i přírodní skálu. Zatímco zdi pozdější přístavby (III-VII) byly méně kvalitní z drobného lomového kamene. Střecha byla z tegulae a imbrices. Našly se jednotlivé tesserae z lokálního kamene a obložení zdí v neobvyklé modré barvě. V místnosti III byla podlaha z nabílené hlíny.

Literatura:

Knežević, B., Mirnik, I.: Donje Čelo, otok Koločep - antička zgrada. In: AP 21/1980, str. 86-88.

Mirnik, I.: Arheološka istraživanja u Donjem Čelu na Koločepu 1969. Rodine. In: Zbornik u čast Ivici Žili, Dubrovnik 2011, str. 37-58.

4. Dračevica / Proboj (Obr. 9)

Okres: Ljubuški, BiH

Řeka: Trebižat

Město: Naron

Datace: pol. 2. - 2. pol. 4. stol. (požár)

Výzkumy: F. Fiala 1894

Popis: Byly odkryty dvě budovy A, B a mezi nimi dvůr. Budova A (26x11m) měla zřejmě dvě místnosti. Budova B (63x39(12)m) měla dvě boční křídla, ale levé bylo odkryto jen částečně. Střední část budovy byla rozdělena na šest stejně dlouhých (6m) místností.

Stavební materiál, dekorace: Zdi budovy A byly z lomového kamene, široké 0,5m. Našly se zbytky podlahy z malty a střecha z tašek. Zdi budovy B se dochovaly do výšky až 1,75m a byly z lomového kamene kombinované občas s cihlami. Tři největší místnosti uprostřed měly podlahu z malty. Šířka zdí byla 0,5m, až na zeď dlouhou 63m, která byla široká 0,7m.

Literatura:

Fiala, F.: Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine. In: GZM 1895, str. 365-368.

5. Ilidža (Obr. 10)

Okres: Sarajevo, BiH

Řeka: Željeznica, přítok Bosny

Město: Aquae S...

Datace: 1. - 4. stol., přestavby: 2. i 3. stol.

Výzkumy: J. Kellner 1893, E. Pašalić 1955-58

Popis: V blízkosti termálního pramene u Sarajeva byly odkryty 4 budovy - A, B, C, D. Nacházelo se zde velké lázeňské středisko zbudované v pol. 3. stol.

Obytná budova A (33,9x36,35m), nejstarší na lokalitě, měla 3 stavební fáze. V 1. stol. to byla skromná villa s atriem a jednoduchým portikem. Přestavby probíhaly ve 2. i 3. stol. Při nich bylo atrium změněno na peristylový dvůr a vchod byl umístěn v masivním fasádovém portiku (Obr. 11). Ten měl 4 nebo 5 sloupů. Budova B byla zničena stavbou nové silnice a není znám její celý půdorys ani funkce.

Budova C (Obr. 12) měla dlouhý, úzký půdorys, který ale nebyl odkryt v úplnosti. Je nutné počítat s dalšími místnostmi na východě. Asi uprostřed se nacházely dvě místnosti s apsidami, kde bylo hypokaustum. Zde se nacházely lázně. Budova C byla tzv. hospitium, kde se ubytovávali hosté tohoto lázeňského střediska a kde se léčili pomocí termálních pramenů. Budova D byla vykopána již v r. 1893 při příležitosti stavby hotelu Bosna. Ani její funkce není jasná. Snad byla používána v souvislosti s lázněmi v budově C. Budovy B a D byly přistavěny v pol. 3. stol., kdy se lokalita přeměnila na lázeňské centrum.

Stavební materiál, dekorace: Zdi budovy A byly z valounů a lomového vápence, na vnější straně byly obložené plochými kameny nepravidelného tvaru i otesaných do obdélníku. Síla základů a šířka zdí (vnější 76cm, vnitřní 60cm) poukazuje na možnost dalšího patra. Nebylo zde žádné hypokaustum, ale našly se tři mozaiky v místnostech 21, 22 a 13. V místnostech 9, 10 a 11 bylo větší množství tesserae, takže tady byly nejspíš také mozaiky. Východní místnosti měly zdi ozdobené freskami. Většina místností měla podlahu z malty. Střecha byla pokryta tegulae a imbrices. Našly se střepy rovného okenního skla. V budově C byly některé podlahy z cihel, i šestiúhelných. Mozaiky byly v místnostech 6, 7, 2b, 3a a 3c. Pouze tesserae se našly v místnostech 4, 5, 8-14. Mozaiky byly neodborně opravovány - poškozené místo bylo vyplněno bílými nebo šedými tesserae (práce laiků). Našly se i velmi malé zlomky maleb. Hypokaustum (sloupky byly ze čtvercových cihel) bylo v místnostech 1 a 1a, praefurnium v místnosti 2. Kolem budovy byl systém vodovodních kanálů. V budově D byly mozaiky i hypokaustum.

Literatura:

Pašalić, E.: Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva. In: GZM 1959, str. 113-136.

Basler, Đ.: Spätantische und frühchristliche Architektur in Bosnien und der Herzegowina, Wien 1993, str. 26, 94.

6. Lisičići (Obr. 13)

Okres: Konjic, BiH

Řeka: Neretva

Město: Aquae S...

Výzkumy: I. Čremošnik 1953-54

Popis: *Tyto tři villové komplexy ležely podél nevýznamné římské cesty, která nebyla označena milníky. Skladba místního obyvatelstva představovala směs Keltů a Ilyrů a nějaké přistěhovalce z Malé Asie.*

Komplex I. (**Obr. 14**) - Budova 1 (16x20,3m) měla půdorys pravidelného obdélníku a stála v mírném svahu. Toho bylo využito pro umístění hypokausta v severních místnostech. Na severní fasádě byl nejspíš portikus. Severní místnosti byly obytné a jihovýchodní sloužily domácím pracím. Místnost 12 byla nezastřešený dvůr a 11 portikus. Místnost 5 měla praefurnium, z něž teplý vzduch vedl kanálem do místnosti 2 s hypokaustem. Budova 2 (16,3x10,7m) se nacházela asi 30m východně od budovy 1 a sloužila hospodářským účelům. Na okraji budovy se našly zbytky ohradních zdí. Podle analogií z dalších dvou vill v Lisičici byly i tyto dvě budovy propojené portiky podél ohradních zdí, bohužel, zde se nedochovaly ani v základech.

Mezi budovou 1 a 2 byl dvůr vydlážděný valouny. Na bočních fasádách budovy 2 byly portiky; západní (10x11,8m) a východní (dlouhý 10,8m) byl rozdělený na dvě části. Není dochovaný úplně, ale zřejmě byl stejně široký jako západní (10m). U severovýchodního rohu budovy asi stála keramická pec. Hlavní vchod byl na severní straně a vedl do úzké předsíně. Vchod do velké místnosti byl zesílený příčnými zdmi.

Date: 3. stol.

Stavební materiál, dekorace: Zdi budovy 1 byly z pískovcových kvádrů, základy z valounů; šířka vnějších zdí byla 60cm, vnitřních 45-50cm. V místnosti 2 byly fresky. Sloupky hypokausta byly z tufu (50x15x15cm) a nesly podlahu z tufových desek, na které byla vrstva betonu s kousky cihel. V místnosti 3 na zdech byly speciální cihly s trny v rozích (tegulae mammatae) pro vedení teplého vzduchu (mezi cihlou a zdí) z místnosti 2. Zdi budovy 2 byly z valounů z řeky Neretvy a jejich šířka se lišila; na J 100cm, na V a Z 80cm, vnitřní dělicí zeď 70cm, zdi portiků 50-60cm.

Komplex II. (**Obr. 15**) se nacházel asi 30m od komplexu I. Budova 3 (11x9m) se skládala ze tří místností, z nichž dvě měly hypokaustum (**Obr. 16**). Úzké místnosti na severní a východní straně byly vytápěné kanálem, který začínal v praefurniu a vedl dál do místnosti s hypokaustem. Budova byla napojená na ohradní zeď. Kolem ní byla nalezena spousta tašek, takže ohrada byla tvořena portikem.

Date: 2. pol. 3. - pol. 4. stol.

Stavební materiál, dekorace: Velká místnost měla podlahu z malty. Sloupky hypokausta byly z čtvercových cihel (15x15cm) a stály na podlaze z velkých cihel (40x45 cm). Zdi byly z valounů a pískovce, široké 50cm.

Komplex III. (**Obr. 17**) - Budova 4 byla obytná. Skládala se ze tří místností seřazených za sebou, ale bez hypokausta. Tento celek byl zakončený portikem podél ohradní zdi. Vchod se nacházel na jižní zdi východní místnosti, byl široký 2m a ve výšce 1m, což znamená, že

k němu vedly pískovcové schody lemované zdmi. Na okraji portiku, vedle malé místnosti byla pec. Kromě strusky se zde našla část mlýnského kamene, což ukazuje na to, že se pod portikem odehrávala část domácích prací. Obytná budova, ač postavená v římské tradici, byla čistě předřímského typu. Měla předobraz v dřevěné architektuře původního obyvatelstva. Budova 5 (15,5x10,7m) se nacházela podél jižní ohradní zdi a sloužila hospodářským účelům. Měla dvě místnosti.

Datace: konec 4. stol.

Stavební materiál, dekorace: Nejmenší místnost budovy 4 měla podlahu z malty. Našel se kus pískovcového oblouku, který zdobil místo nad dveřmi nebo oknem.

Literatura:

Čremošnik, I.: Nova antička istraživanja kod Konjica i Travnika. In: GZM 1955, str. 107-122.

Čremošnik, I.: Dalja istraživanja na rimskom naselju u Lisičićima. In: GZM 1957, str. 143-156.

7. Ljusina (Obr. 18)

Okres: Bosanska Krupa, BiH

Řeka: Una

Datace: poč./pol. 4. - poč. 5. stol.

Výzkumy: I. Čremošnik 1957

Popis: Detailně byla prozkoumaná jen jižní část této rozsáhlé budovy. Jižní křídlo bylo spojené s hlavní budovou portikem - místnosti 12, 14 a 17. Řada menších místností na východní straně sloužila domácnosti (místnost 11 byla kuchyně). Místnosti 2-4 byly dílny. Lázně se nacházely v místnostech 7-10. V místnosti 9 bylo hypokaustum a teplovodní kanál, který přiváděl horký vzduch z praefurnia v místnosti 4. Hlavním reprezentativním prostorem byla místnost 21 - triklinium s apsidou, které byly vytápěné hypokaustem. Na sever od triklinia byl portikus a možná i peristylový dvůr.

Stavební materiál, dekorace: Z portiku spojujícího jižní a severní křídlo se nám zachovaly hlavice i fragmenty sloupů. Většina místností měla podlahu z malty. Je zvláštní, že se nenašly žádné mozaiky ani malby. Sloupky hypokausta byly ze čtvercových cihel.

Literatura:

Čremošnik, I.: Iskopavanje u Ljusini 1957 godine. In: GZM 1959, str. 137-147.

8. Mali Mošunj (Obr. 19)

Okres: mezi městy Zenica a Travnik, BiH

Řeka: Lašva

Datace: pol. 3. - 2. pol. 4. stol.

Výzkumy: Ć. Truhelka 1893

Popis: Tato malá budova (117x14,98m) měla značně neobvyklý půdorys. Vchod byl na jihovýchodní straně a mířil do dvora A. Ten měl podlahu z malty jen na okrajích (portikus) a uprostřed bylo otevřené impluvium bez podlahy. Tablinum B (4,55x4,3m). V případě místnosti C, s vlastním vchodem, a místnosti D nevíme, jakému účelu sloužily. Místnost E také měla vlastní vchod, jehož zárubně vesničané použili při stavbě kostela v nedaleké vesnici, kde slouží stejnému účelu.

Stavební materiál, dekorace: Zdi, vnější široké 70-80cm, vnitřní jen 60cm, byly z říčních valounů otesaných jen na lícové straně. Podlaha byla ze žluto-červené malty. Dochovala se omítka se zbytky maleb. Kamenná výzdoba - římsa ze slínovce (hornina podobná opuce) zdobená palmetami a echinem. V místnosti C podél jižní zdi stálo šest párů sloupků z čtvercových cihel, které se běžně používaly pro hypokaustum. V tomto případě na nich asi byla umístěná lavice. Před nimi uprostřed podlahy byly zazděné čtyři kulaté cihly s prohlubněmi. Bohužel nevíme, k čemu sloužily.

Literatura:

Truhelka, Ć.: Iskopine u dolini Lašve. In: GZM 1893, str. 685-699.

9. Mogorjelo (Obr. 20)

Okres: Čapljina, BiH

Řeka: Neretva

Město: Naron

Datace: 1. - konec 3. stol. (požár)

Výzkumy: C. Patsch 1899

Popis: Tato villa měla dvě budovy. První byla hospodářského charakteru. Zde se nacházel okrsek pro zpracování hroznů/oliv. Druhá byla spíše obytná. Místnosti byly obdélného půdorysu, řazené ve čtyřech řadách. Směrem k první budově byl umístěn fasádový portikus, který plnil komunikační funkci. Ve 4. stol. byl na místě původní villy postaven palác s mohutným opevněním. Staré výrobní okrsky v hospodářské budově byly zařazeny do nové stavby a fungovaly dál, zatímco obytná budova byla zbourána.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly z lokálního lomového kamene, střecha byla z tašek. V budově 1 bylo několik místností vybaveno hypokaustem.

Literatura:

Busuladžić, A.: Rimske vile u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2011, str. 149-150.

Bojanovski, I.: Antička uljara na Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara. In: Naše starine 1969, Sarajevo, str. 27-52.

10. Mušići (Obr. 21)

Okres: Višegrad, BiH

Řeka: Drina

Město: Sarajevo

Datace: 2. - konec 4. stol.

Výzkumy: I. Čremošnik 1966

Popis: Na lokalitě byly 3 budovy. Budova 1 (21,5x13m) se dochovala jen v základech. Na jižní straně měla jeden představený rizalit 1 (zde bylo hypokaustum) a dva fasádové portiky 3 a 6 na užších stranách. Budova 2 (24,5x15m) se nacházela asi 30m východně od budovy 1. Měla také fasádový portikus 1, a to umístěný směrem k budově 1. Její místnosti byly rozdělené do dvou řad ústředním koridorem 9. Budova 3 (5x5m), jen pár metrů od budovy I, byla malá svatyně. Uvnitř se našly pevné základy pro oltář nebo kultovní sochu.

Stavební materiál, dekorace: Hypokaustum v budově I mělo sloupky z cihel a na zdech byly tubuli. Uvnitř budov II a III se našly zlomky vápencových sloupů.

Literatura:

Čremošnik, I.: Kršće, Mušići, Višegrad - rimske vile. In: AP 8/1966, str. 120-121.

Čremošnik, I.: Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas. In: GZM 1970, str. 45-111.

11. Novi Šehar (Obr. 22)

Okres: Magljan, BiH

Datace: 2. pol. 3. stol.

Výzkumy: T. Dragičević 1896

Popis: Na této lokalitě se nacházely dvě budovy. Budova I (13,4x11m) byla delší stranou orientovaná na východ a nedá se poznat, ze které strany byl vstup. Měla 5 místností. Místnost B byla vytápěná kanálem C. V místnosti E byly sloupky hypokausta. Budova II (8,8x7,8m) stála asi 70m severovýchodně od budovy I a měla jen dvě podélné místnosti.

Stavební materiál, dekorace: Zdi budovy I byly z lomového kamene spojovaného maltou s kousky cihel, široké 50cm. Teplovodní kanál byl pokryt cihlami (55x55cm), které na sobě měly vlnovky udělané prsty; jedna má i figurální rytinu. Místnost E byla dlážděná tufem, ostatní obyčejným kamenem. Místnosti B, D a E měly malované zdi; v místnosti E se omítka udržela ještě na zdi. Zdi budovy II byly široké 0,9m, vnitřní zeď jen 0,5m a postavené byly také z lomového pískovce spojeného maltou s kousky cihel. Podlaha byla z malty.

Literatura:

Dragičević, T.: Ruševine rimskih kuća u Novom Šeheru (kotar Žepče). In: GZM 1896, str. 423-427.

12. Ograja u vesnice Putovići (Obr. 23)

Okres: Zenica, BiH

Řeka: Bosna

Město: municipium Bistue Nova (Zenica)

Datace: konec 1. stol. - pozdní antika

Výzkumy: V. Paškvalin 1968

Popis: Odkrytá budova (16,7x9m) prošla třemi stavebními fázemi. V 1. fázi to byla obytná budova villy, ve 2. a 3. fázi zde fungovaly lázně (apsida, vana, vodovodní kanály...) V 1. fázi měla sedm místností - B, C, D, F1-F, G, I. Místnost F1 měla mozaikovou podlahu, která pomohla datovat vznik celé budovy - nebyla starší než Vespasian (69-79), ani mladší než Traján (98-117). Ve 2. fázi byly přistavěny místnosti A - apside, C a E.

Stavební materiál, výzdoba: Zdi v 1. fázi byly stavěné technikou opus quadratum, ve 2. fázi opus spicatum. Uprostřed budovy byla keramická pec, která předcházela 1. fázi.

Literatura:

Paškvalin, V.: Dvorišta Ograj, u Putovićima kod Zenice - Rimske građevine. In: AP 10, str. 153-155.

Paškvalin, V.: Arheološko nalazište Ograja u Putovićima kod Zenice. In: GZM 1990, str. 35-92.

13. Orlić (Obr. 24)

Okres: Knin, BiH

Datace: 2. - 4. stol. (požár)

Výzkumy: M. Budimir, Lj. Radić 1982-85

Popis: Tato budova byla umístěna ve svahu na třech terasách, s čímž koresponduje rozmístění jednotlivých místností (nejníže jsou K, L, M, uprostřed A, F, G, H, I, J a nejnvýše B, C, D, E). Měla podlouhlý půdorys, kterému dominoval fasádový portikus A. Na jihu se nacházela skupina výrobních prostor (K, L, M), které využívaly vodu z bazénu M. Na severu budovy byly lázně (C, D). Součástí místnosti D, kde byly tubuli, ale ne hypokaustum, byla i vana ve tvaru apsidy. Místnost C byla spojená s praefurniem. Obytné místnosti (E, F, G, H, I a J) zabíraly většinu budovy. Místnost E (8,1x8,1m) sloužila jako exedra nebo společenská místnost, které mívaly tvar čtverce. U západní zdi místnosti F (12,5x8m), která měla komunikační úlohu, byly umístěné čtyři menší místnosti. Jejich rozměry se pohybují od 2,6 do 3,5m šířky a 3,2m délky a měly hlavně obytnou funkci.

Stavební materiál, dekorace: Zdi z opracovaného kamene byly postavené technikou opus incertum s výrazným sklonem k vrstvení. Byly omítnuté uvnitř i vně. Šířka zdí byla 55-60cm a dochovaly se do výšky 0,2-1,5m. Malé místnosti G-I měly dělicí příčky z vápna, které byly velmi tenké. Střecha byla pokrytá tegulae (52x40cm) a imbrices. Krov byl z dřevěných trámů sbitých železnými hřebíky (asi 200ks, až 25cm dlouhé). Na základě nalezených úlomků omítky s otisky proutí můžeme říci, že některé místnosti měly plochý strop. Také se našlo dost úlomků rovného okenního skla. K oknům patřil i jeden kamenný okenní rám. Bazény M a apsida v místnosti D byly vymazané kvalitní hydrofobní maltou. Mozaikové podlahy byly v místnostech E, F, H, I; zbytky maleb se našly pouze v místnosti E. Ostatní podlahy byly z malty smíchané s kousky cihel.

Literatura:

Budimir, M., Radić, Lj. - Orlić kod Knina. In: AP 1985, str. 107-109.

Budimir, M., Radić, Lj. - Istraživanje antičkog lokaliteta u Orliću kod Knina. In: Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (HAD), Zagreb 1992, str. 41-50.

14. Panik / Crkvina (Obr. 25)

Okres: Bileća, BiH

Řeka: Trebišnjica

Město: Epidaurus

Datace: 2. - 4. stol.

Výzkumy: I. Čremošnik 1967

Popis: Tato rozsáhlá villa (Leusinium) byla centrem velkého majetku, do kterého patřily menší villy, cihlářská pec, okolní polnosti a lesy a její majitel byl velmi bohatý člověk.

Severně od lokality probíhala římská silnice a nejspíš se zde nacházel i brod nebo most přes řeku.

Panský dům I (**Obr. 26**) této villy, čítající 13 římských budov, byl jednou z nejreprezentativnějších římských budov na území Bosny a Hercegoviny. Byla odkryta dvě křídla spojená portikem, ale další portikus se nejspíš nacházel i na protější straně (nedochoval se). V jižním křídle byly luxusní lázně vybavené hypokaustem a vyzdobené freskami a mozaikami. Kaldarium s vanou 7, 8 a tepidarium s vanou 3 byly vyhřívané z malého praefurnia na západní straně, zatímco frigidarium 2 bylo vyhřívané z místnosti 4. Portikus 13, který spojoval obě křídla, byl o něco výš než severní křídlo, a tak ho s portikem 19 propojovaly tři schody. Severní křídlo vykazovalo kompaktní půdorys se třemi řadami místností a fasádovým portikem se dvěma rizality orientovanými k řece. Byly zde umístěné okázalé reprezentativní prostory, mezi kterými dominuje místnost 16 ve tvaru kříže, triklinium či oecus. Rizalit 20 měl hypokaustum. Panský dům prošel nejméně dvěma přestavbami a četnými dalšími úpravami. Největšího rozkvětu dosáhl na konci 3. stol., kdy byly do interiéru přidány mozaikové podlahy a malby.

Stavební materiál, výzdoba: Sloupky hypokausta v lázních byly ze čtvercových cihel různých rozměrů; v místnosti 8 (18x18x4cm), v místnosti 3 (16x16x4cm) a v místnosti 2 (25x25x5cm). Mozaikové podlahy byly v místnostech 1, 3 a našly se i zlomky mramorového obložení, které je pro lázně typické. V portiku 13 se našly kusy sloupů a hlavic. Mozaikové podlahy byly v místnostech 13 (portikus), 16, 17, 19 (portikus), 25, 26; v místnostech 21-23 a 28 se našlo velké množství tesserae větších rozměrů z geometrických mozaik, jen v průchodu do místnosti 21 se našel fragment mozaiky. Rizalit 29 měl podlahu dlážděnou cihlami ve tvaru šestiúhelníků.

Popis: V budově II se lépe dochovaly místnosti 30-32 s hypokaustem, což byly velké místnosti pro každodenní činnosti hlavně v zimě. Cihly hypokausta z místnosti 30 byly velké 15x15x5cm a také se zde našly fragmenty fresek. Budova III (středověký kostel) stojí na základech antické memorie, která se nachází na pozůstatcích skromnějších lázní s hypokaustem. V budově V ve větší místnosti se našly zlomky fresek. Budova X byla také obytná, našly se zde fresky, ale ne tak luxusní jako v panském domě I. Budovy VIII a IX byly hrobky, které vypadaly jako chrámky in antis. Hrobka VIII byla v těsné blízkosti římské silnice, tak jak to bývalo u Římanů zvykem. V hrobce IX se dochovala neporušená rakev s pohřbem mladé ženy a skromnou výbavou (konec 3./poč. 4. stol.). Budova VII byla svatyně - chrám in antis, jejíž základy byly postavené z mohutných kamenných bloků a na

lokalitě stála již ve 2. stol. V budově VI v blízkosti svatyně se nejspíš ukládaly kultovní předměty (našlo se zde pět klíčů od truhel).

Stavební materiál, dekorace: Zdi všech římských budov na lokalitě byly postavené z menších kamenů s opracovanou lící stranou. Jedinou výjimku tvořila svatyně VII. Její základy byly z velkých dobře opracovaných kamenných desek různých velikostí. Z horní konstrukce zdí se dochovaly dva dobře opracované kamenné bloky, na kterých byl vytesaný žlab a otvory pro uchycení dveří. Kamenné bloky byly spojené železnými kramlemi. Z dalších architektonických prvků se našla půlka velkého sloupu s průměrem 60cm, menší baze sloupu s průměrem 34cm a fragment zdobené římsy. Budova VI měla podlahu z šestiúhelníkových cihel.

Literatura:

Čremošník, I.: Rimsko naselje na Paniku kod Bileća. In: GZM 1976, str. 41-138.

15. Panik / Dračeva strana (Obr. 27)

Okres: Bileća, BiH

Řeka: Trebišnjica

Město: Epidauros

Datace: konec 1./poč. 2. - 4. stol.

Výzkumy: I. Čremošník 1967

Popis: Na této lokalitě se nacházelo šest budov, které byly celkově hůře dochované než budovy na nedaleké lokalitě Panik / Crkvina. Villa na Dračevě straně jistě patřila do majetku vlastníka villy Crkvina, tak jako i další villy v okolí. Budova I byla spíše hospodářského charakteru, ale její půdorys je neúplný. Budova II byla alespoň částečně obytná. V místnosti 1 se našly fresky a podlaha z malty. Ústřední část budovy byla úplně zničená. Místnosti 7 a 8 byly také obytné. Jestli byly místnosti 9 a 10 součástí této budovy, není jisté. Našly se v nich zemědělské nástroje.

Budova III byla největší, její místnosti ze tří stran uzavíraly nezastřešený dvůr. Ten byl nejspíš ohrazený úplně, pokud ne místnostmi tak jednoduchými zdmi 24, 25. Severně od budovy III byla část další ohradní zdi 26. V blízkosti budovy byla i cihlářská pec (našly se nevypálené tašky). Místnosti 20-25 sloužily zemědělským účelům. Místnosti 4 a 5 byly obytné. Budova IV měla jen jednu místnost, ve které bylo velké ohniště, a sloužila tedy hospodářským účelům.

Stavební materiál, dekorace: Zajímavé je architektonické ztvárnění vchodu do místností 11- 12 a 20-23. Bylo ve formě krátkých portiků podepřených sloupy (baze in situ u 20-23 a

zlomek sloupu uvnitř místnosti 22). Podobný vstup byl asi i do místnosti 19, kde se našel zlomek sloupu. V místnosti 4 v jižní skupině místností byla kvalitní omítka, což ukazuje na přítomnost maleb.

Literatura:

Čremošnik, I.: Rimsko naselje na Paniku kod Bileća. In: GZM 1976, str. 41-138.

16. Podvornice ve vesnici Lipa (Obr. 28)

Okres: Livno (ant. Pelva), BiH

Město: Salona

Datace: 4. - 5. stol.

Výzkumy: M. Marić 2007, 2008

Popis: Obytná budova (30x11m) podlouhlého půdorysu byla lemovaná zastřešeným fasádovým portikem, ve kterém se dochovaly in situ tři základy sloupů. Vnitřek byl rozdělen na čtyři prostory. Prostor 2, rozdělený na tři menší místnosti, byl centrem budovy. Zde se nacházelo velké ohniště.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly průměrně široké 70cm, což ukazuje na možnost druhého patra. Byly nalezeny zbytky hypokausta.

Literatura:

Busuladžić, A.: Rimske vile u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2011, str. 167.

17. Rankovići (Obr. 29)

Okres: Travnik, BiH

Řeka: přítok Lašvy

Datace: pozdní antika

Výzkumy: M. Mandić 1931, I. Čremošnik 1952-53

Popis: Obytná budova (23x13m) měla tři místnosti, které byly propojené fasádovým portikem. Na jednom konci portiku byla veliká pec, jejíž základy tvořila dlažba z břidlice, na druhém konci portiku se nacházelo schodiště dlouhé 5,5m, vysoké 1,4m. Dochovaly se 2x tři schody většinou z vápence. Před tímto schodištěm byl mohutný průchod (šířka 2m). Zachovaly se jeho vápencové zárubně, jejichž hrany byly oble otesané. I tato budova stála ve svahu, a tak jsou některé její místnosti suterénní. Skoro polovinu plochy zabírala místnost u schodiště. Vedle ní byl užší prostor a ještě dál třetí místnost. V jejím suterénu se našly fragmenty zdobených hlavic pilastrů z vápence. V největší místnosti se našlo kolem 50kg strusky, což ukazuje na domácí produkci.

Lázně (16x12m) se nacházely 20m severně od obytné budovy a byly podlouhlého půdorysu se čtyřmi místnostmi, z nichž jedna byla apside. Velká část lázní byla odkrytá již v r. 1931 a po výzkumu z nich vesničané odnesli kulaté cihly hypokausta. Kvůli tomu se nedá rekonstruovat poloha jednotlivých sloupků ani přesné místo dveří, protože vápencové zárubně zmizely také. Vchod se s největší pravděpodobností nacházel na jižní straně. I tato budova využila svažité terén - severní polovina lázní je o 70cm níž než jižní polovina s apsidou. Praefurnium (3,5x3,5m) bylo spojeno s kaldariem (místnost s hypokaustem) úzkým kanálem, který vedl horký vzduch. Prostor ve východní části kaldaria měl podlahu z malty smíchané s kousky cihel. Frigidarium leželo jižně od kaldaria a mělo podlahu z vápencových desek. S apsidou bylo spojené dveřmi, jejichž práh byl o 55cm výš než podlaha. Apsida sloužila jako bazén s chladnou vodou. Další bazén kruhového tvaru (hloubka 1,2m, průměr 1,5m) byl uprostřed místnosti a byl také obložený vápencem. Systém vodovodních kanálů v lázních se nedochoval, ale v okolí ano.

Stavební materiál, dekorace: Zdi obytné budovy byly z břidlice, což je v okolí nejčastější kámen, a říčních valounů, které byly zepředu otesané. Rohy budovy byly z tufu, který se otesával snáz než břidlice. Tuf mohl pocházet také ze zaklenutého stropu sklepa. Šířka vnějších zdí byla 70cm, vnitřních 60cm. Obytná budova nebyla nijak zvlášť zdobená. Našly se ale bohatě zdobené hlavice pilastrů z pískovce, které nemají v BiH obdoby. Zdi lázní byly také z břidlice a říčních valounů velkých rozměrů. Šířka zdí lázní: praefurnium jen 60cm, ostatní 70cm. Zdi se zachovaly až do výšky 1,3m, což není časté. Sloupky hypokausta byly z kulatých cihel. Jedinou výzdobu tvořilo obložení z vápence s tesanými liniemi.

Literatura:

Čremošnik, I.: Nova antička istraživanja kod Konjica i Travnika. In: GZM 1955, str. 122-132.

18. Stari grad-Kupinovnik u vesnice Dol (Obr. 30)

Okres: ostrov Hvar, HR

Moře: Jaderské

Datace: rané císařství - pozdní antika

Výzkumy: M. Zaninović 1978, 1979

Popis: Při výzkumu byla nalezena hospodářská budova s lisem na olivy a vinné hrozny. Vedle byly pozůstatky starší monumentální budovy, které patřil i architráv s nápisem, nalezený při výzkumu, který byl zabudován do lisu. Východně od lisu byly dva zděné

bazény (3,5x2m; 2,8x2m), hluboké 80cm. V této místnosti bylo nalezeno mnoho úlomků amfor a část velkého kamenného dolia, což bylo typické vybavení takových zpracovatelských okrsků. Budova měla i druhé patro, z něž se dochovalo jen pár schodů u severní zdi.

Tato lokalita má nejméně dvě stavební fáze: raně císařskou a pozdější, kdy byl původní objekt (chrám nebo mauzoleum) přeměněn na hospodářskou budovu a při stavbě byla použita četná spolia - sloupy, stylobat atd.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly postavené z pravidelných menších kamenných bloků stejné velikosti spojených maltou. Oba bazény byly omazané hydrofobní maltou. V místnosti jižně od bazénů se nacházel později postavený kruhový násyp z velkých hrubě opracovaných kamenů. Není jasné, k čemu sloužil.

Literatura:

Šarić, M.: Kupinovnik, Dol, otok Hvar - villa rustica. In: AP 20/1978, str. 82-85.

Šarić, M.: Stari grad, Dol - villa rustica. In: AP 22/1981, str. 69-71.

19. Stolac

Okres: Stolac, BiH

Řeka: Bregava

Město: Naron

Datace: 3. - 4. stol.

Výzkumy: Č. Truhelka 1892, F. Fiala 1893, 1894, 1895

Popis: Na větší ploše (1x0,5km) mezi korytem řeky Bregava a okrajem města Stolac stála řada římských budov, z nichž žádná nebyla centrem velkého statku.

Stolac 1 (Obr. 31) byl komplex lázní a neúplné budovy. Lázně měly hypokaustum i teplovodní kanály i typické lázeňské místnosti: C tepidarium, F vana, E apoditerium - šatna, H vana, G apsida - rezervoár na vodu. Mozaiky byly v místnostech B, C' a D. V budově v těsné blízkosti lázní byly banketní prostory. Jejich vchod byl ve fasádovém portiku A.

Datace: 3. - 4. stol.

Stolac 2 (Obr. 32) se nacházel asi 50m jihozápadně od Stolac 1. Tato budova (13,4x17,3m) byla velmi kompaktní. Hlavní vchod tvořil krátký příčný portikus a vedl do malého dvora B. Ten byl částečně pokrytý portikem ve tvaru L. Prostor C byl další dvůr nebo zahrada.

Stolac 3 (Obr. 33) ležel asi 20m jihovýchodně od Stolac 1. Tento dům má 4 místnosti a v každé z nich byla mozaika. Vzhledem k malé vzdálenosti mezi Stolac 1 a 3 je možné, že tyto budovy patřily k sobě.

Stolac 4 (Obr. 34) ležel asi 250m západně od Stolac 1. Nacházela se zde část budovy lázní. V jedné místnosti s apsidou bylo hypokaustum a mozaika. Hned vedle stála budova se třemi místnostmi.

Literatura:

Truhelka, Č.: Rimske razvaline kod Stôca i sokolici. In: GZM 1892, str. 350-359.

Stolac 5 (Obr. 35) se nacházel 25m jihovýchodně od Stolac 3. Budova (19,7x11m) se bohužel dochovala neúplně. Její vnitřek byl členěn asi na 6 místností. Pravděpodobně šlo o hospodářskou budovu, která měla skoro 20m dlouhý fasádový portikus. Před ním se našly zbytky vodovodu A (vedl z pramene Njivice asi 2km od města Stolac a zásoboval vodou celé sídliště).

Datace: 4. stol.

Stavební materiál, dekorace: Šířka zdí se pohybovala mezi 70 a 55cm.

Stolac 6 (Obr. 36) ležel asi 100m severozápadně od Stolac 5 a našly se tu dvě budovy. Budova I byla obytná, budova II hospodářská s ohrazeným dvorem. Obytná budova (9,3x15,7m) měla vstup z jihu přes dva vápencové schody do místnosti C. Budova II měla dvě místnosti a nedlážděný dvůr H.

Stavební materiál, výzdoba: Šířka vnějších zdí budovy I byla 70-80cm a vnitřních 30-40cm. Šířka zdí budovy II byla všude 50cm. Místnost A měla obložení z leštěného pískovce a nad ním leštěné různobarevné mramorové desky ve tvaru lichoběžníků a mozaikovou podlahu. V místnosti B byla mozaika i malby.

Literatura:

Fiala, F.: Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine. In: GZM 1893, str. 511-517.

Stolac 7 (Obr. 37) byla skupina tří budov. Nejmenší budova (5x3,9m) ležela na severovýchodě. Na zdech měla bílou omítku s červeně rámovanými poli. Největší budova (11,5x7,3m) byla hospodářského charakteru. Uvnitř se našly kusy ručních mlýnů na obilí. Šířka zdí obou těchto budov byla 50cm. Na rozdíl od nich, třetí budova (9,3x5,5m) měla impozantní šířku zdí (0,95m), která by ukazovala na přítomnost dalšího patra (strážní věž nebo na sušení obilí jako v Pannonii).

Stolac 8 (Obr. 38) byl vzdálený asi 60m od Stolac 7. Byly to lázně (9,5x18,2m) s hypokaustem. Kaldarium, tepidarium a frigidarium byly dobře rozeznatelné.

Stavební materiál, dekorace: Šířka všech zdí byla 50cm. Sloupky hypokausta byly kruhové. Strop byl zdobený štuky - rozety a úponky révy. Tepidarium mělo mozaikovou podlahu. Kanál měl kamenný poklop (72x54cm) zdobený prolamovanou rozetou.

Literatura:

Fiala, F.: Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine. In: GZM 1895, str. 363-375.

20. Strupnić (Obr. 39)

Okres: Livno, BiH

Město: Salona

Datace: pol. 4. stol. (požár)

Výzkumy: Kovačević před r. 1906

Popis: Nalezeny byly tři budovy, ale pouze budova A (32,6x27,45m) byla obytná. Měla 13 prostor a v jihovýchodní části byla velmi poškozená, takže není jasný průběh všech zdí. Byla zničena požárem.

Stavební materiál, dekorace: Šířka zdí byla 70cm. Střecha byla pokrytá taškami.

Literatura:

Patsch, K.: Arheološko-epigrafska istraživanja pověsti rimske provincije Dalmatije. In: GZM 1906, str. 151-181.

21. Sv. Jakov - kostel ve vesnici Vrsi

Okres: Nin, HR

Moře: Jaderské

Město: Aenona (Nin)

Datace: 1. - 6. stol.

Výzkumy: Š. Batović 1979

Popis: Na základech římské villy byl ve 13. stol. postaven kostel a villa je kvůli tomu dost poničená. Kolem kostela vzniklo pohřebiště a hroby byly umístěné do pozůstatků villy. Další nepříznivý vliv mělo moře, které je vzdálené jen 50m a od antiky se jeho poloha měnila (voda stoupla, a tak je část pozůstatků pod hladinou moře). Prozkoumáno bylo jen 10 místností, z nichž velkou část tvořily lázně. Dvě místnosti s apsidami posloužily jako základy pro starokřesťanskou svatyni na konci antiky. Z této doby pochází část plutea a nějaké hroby.

Stavební materiál, dekorace: Zdi villy se dochovaly do výšky 1m. Některé podlahy byly z malty smíchané s kousky cihel, jiné zdobily mozaiky. V lázních se dochovalo hypokaustum a fresky. Sloupky hypokausta byly ze čtvercových cihel.

Literatura:

Batović, Š.: Sv. Jakov, Vrsi - rimska villa rustica i starohrvatsko groblje. In: AP 22/1981, str. 85-90.

22. Tišina (Obr. 40)

Okres: Zenica, BiH

Řeka: Bosna

Datace: konec 3. - pol. 4. stol.

Výzkumy: D. Trajković 1969-71

Popis: Na této lokalitě byly objeveny tři budovy, které se nacházejí kolem dvora. Celkový vzhled této villy je velmi netypický. Budova A (17,2x14,6m) svým půdorysem připomíná lázně. Na severní straně měla apsidu a uvnitř bylo hypokaustum a systém vodovodních kanálů. Daly se identifikovat dvě stavební fáze. Budova B (20,3x14,18m) měla velmi nepravidelný půdorys. Skládala se ze dvou obdélných místností a poloapsidy. Vytápělo ji vlastní praefurnium a hypokaustum kombinované s tubuli. Pod budovou B byla nějaká starší architektura, kterou se nepodařilo blíže specifikovat.

Budova C měla obytné i hospodářské místnosti. Centrem byla místnost a (5,2x4,2m) s apsidou b. Od místnosti s hypokaustem d (5,5x6,5m) ji dělila chodba c. V místnosti e bylo postavené praefurnium f.

Stavební materiál, dekorace: Na východní fasádě budovy B byl masivní vstup s dlážděným portikem. V budově C byly mozaiky v místnostech a, b. Fresky byly v místnostech a, c. V místnosti a se dochovaly fresky in situ až do výšky 30-35cm. Místnost d měla podlahu z malty. Sloupky hypokausta v místnosti d byly z kulatých cihel. Později, když už se zde vytápění nepoužívalo, byl průduch mezi místnostmi d a f zazděný s pomocí opotřebovaného mlýnského kamene. Hospodářské místnosti na sever od budovy C byly postavené ze dřeva, ale na kamenných základech.

Literatura:

Trajković, D.: Mlinčići, Tišina, Zenice - vila rustica. In: AP 11/1969, str. 183-185.

Trajković, D.: Podmočilo, Tišina, Zenice - vila rustica. In: AP 13/1971, str. 70-72.

23. Višići (Obr. 41)

Okres: Čapljina, BiH

Řeka: Neretva

Město: Naron

Datace: konec 1. - konec 4. stol.

Nejstarší budovy byly z konce 1. stol.; všechny budovy stály nejpozději v pol. 2. stol. Nejmladší byly architektonické prvky z lázní z pol. 4. stol. Život na ville skončil na konci 4. stol. V průběhu 6. stol. se zde usídlili Slované a už tak značně poškozený komplex (hlavně budova D) úplně zdevastovali.

Výzkumy: I. Čremošnik, 1956

Popis: Na této lokalitě byl odkryt velký komplex 4 propojených budov. Budova A obsahovala cihlářskou pec a dílny na zpracování hlíny. Zda produkovala zboží jen pro villu nebo s ním bylo i obchodováno, nevíme. Mezi budovou A a B byl dvůr I.

Budova B (**Obr. 42**) byla luxusní panský dům s peristylvým dvorem, kolem kterého bylo umístěno 30 místností a to tak, že na východě a západě byla jedna řada místností a na severu dvě řady. Z nich 14 mělo mozaikovou podlahu. Z další výzdoby nechyběly fresky, mramorové obložení ani štukové římsy. Uprostřed byla nejspíš zahrada. Nejhonosnější místností bylo triklinium 13 s nádhernou mozaikou. Nechybějí ani místnosti s apsidami - 22, 23, které měly hypokaustum. Severně od budovy B byl dvůr II a jižně dvůr V.

Druhá obytná budova C měla rozsáhlý systém hypokausta, takže byla nejvíce obývána v zimních měsících. I zde byly mozaiky, ale nedochovaly se v celku. Sloupky hypokausta byly z kulatých cihel. Budova C spolu s řadou výrobních prostor (zde se nejspíš nacházel lis na olivy/víno) na západě uzavírala dvůr IV. Mezi budovami B, C a D byl uzavřený dvůr III. Budova D byla částečně lázeňská a částečně snad také obytná. Měla bohatou kamennou výzdobu a také se zde našly malby.

Přesného vlastníka této villy neznáme, ale byl to kolonista italského původu. Vliv Itálie se projevil v architektuře i na nálezích. Tato villa byla tzv. fundus – villa, v jejímž centru byl luxusní panský dům majitele půdy a kolem stály hospodářské budovy. Budova B s peristylem patří podle symetrického uspořádání místností k raným stavbám svého typu.

Stavební materiál: Zdi byly postavené z trojúhelníkovitých cihel - opus testaceum a v jedné části (jižní zeď peristylu) také opus spicatum. Až na výjimky se dochovaly jen v základech.

Literatura:

Čremošnik, I.: Rimska vila u Višićima. In: GZM 1965, str. 147-221.

24. Vitina (Obr. 43)

Okres: Ljubuški, BiH

Řeka: Trebižat

Město: Narona

Datace: 2. - 4. stol.

Výzkumy: Č. Truhelka 1893

Popis: Villa byla malá budova se vstupem A na jižní fasádě. Místnost B měla hypokaustum a podlahu podpírala také zídka. V místnosti E byla mozaika. Na SZ straně budovy byl ohrazený dvůr F a na něj byla napojená ohradní zeď, jejíž průběh není znám.

Stavební materiál, dekorace: Šířka zdí byla 60cm. Sloupky hypokausta byly z kulatých cihel a až na dva se plně dochovaly.

Literatura:

Truhelka, Č.: Rimske iskopine u Vitini. In: GZM 1893, str. 673-678.

25. Založje (Obr. 44)

Okres: Bihać, BiH

Datace: pozdní antika

Výzkumy: I. Čremošnik 1954

Popis: Obytná budova (21x9,5m) měla 3 místnosti a kolem nich byl prstencový uzavřený koridor. Otázkou zůstává, zda byl ve formě portiku, nebo byl uzavřený zdí. Teplovodní kanály a hypokaustum vyhřívaly třetí místnost, čímž ji rozdělily na šest nestejných obdélníků. Praefurnium bylo někde v koridoru. Severně od této budovy se našly zbytky ještě jedné, ale byla z větší části úplně zničená.

Stavební materiál, dekorace: Všechny tři místnosti měly podlahu z malty.

Literatura:

Čremošnik, I.: Arheološka istraživanja u okolici Bihaća. In: GZM 1958, str. 117-135.

26. Žabljak (Obr. 45)

Okres: Doboј, BiH

Řeka: Tešanka (přítok Bosny)

Datace: 3. - 4. stol.

Výzkumy: I. Čremošnik 1961-62

Popis: Na této lokalitě se nacházel komplex 5 hodně poškozených budov s nejistými půdorysy. Budova 1 byla tak špatně dochovaná, že nebyla možná rekonstrukce jejího půdorysu. Budova 2 (16x11m) byly lázně, které se díky svým masivním základům dochovaly nejlépe. Místnosti byly rozmístěné ve třech řadách, některé vybavené hypokaustem. V apsidě bylo frigidarium. Lázně měly vlastní praefurnium. Našlo se tu několik fragmentů fresek. Budova 3 byla také velmi zničená. Budova 4 nebyla odkopaná celá. Budova 5 byla velmi poškozená a její půdorys je z velké části nejasný, ale měla nejspíš obytnou funkci.

Literatura:

Čremošnik, I.: Istraživanja u Mušićima i Žablaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas. In: GZM 1970, str. 45-111.

6.2 PANNONIA

1. Alsóheténypuszta (Obr. 46)

Okres: Tolna, MAĎ

Řeka: Kapos

Město: na silnici Sopiane - Brigetio

Datace: opevnění * pol. 4. stol., budovy jsou starší

Výzkumy: E. Tóth 1970

Popis: Tato villa byla obehnána hradbami zesílenými 51 představenými kruhovými věžemi, které byly 4-6m od sebe. Vstupní brány byly uprostřed severní, jižní a západní strany. Uvnitř hradeb bylo sedm budov. Panský dům 1 (70x60m) měl nepravidelný půdorys s více menšími místnostmi. Na jižní straně dominovala velká místnost s apsidou a, která svírala pravý úhel s fasádovým koridorem b. Zde se nejspíš nacházel hlavní vchod. Celá východní fasáda byla vyztužená pilíři. Uvnitř opevnění se nacházely tři sýpky 2, 3, 4, lázně 5 a dvě hospodářské budovy 6, 7. Za hradbami se nacházelo mauzoleum (40x30m), které mělo tři části: atrium se čtyřmi exedrami, vestibulum se dvěma apsidami a pentagonální ústřední komoru s pěti nikami, z nichž byly tři kulaté a dvě čtvercové.

Stavební materiál, dekorace: Budovy i hradby byly z lomového kamene. Šířka zdí panského domu byla 2 m, což ukazuje na možnost druhého patra. Mauzoleum bylo z cihel a bylo vyzdobené nástěnnými malbami.

Literatura:

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 73-74.

2. Bohova / Razvanje (Obr. 47)

Okres: Maribor, SLO

Řeka: Dráva

Datace: pol. 2. stol.; přestavby po Markomanských válkách (166-180)

Výzkumy: M. Strmčnik Gulič 1987

Popis: Tuto villu tvořil velký ohrazený komplex skoro čtvercového půdorysu (97,3x92,5m). Uvnitř zdí se nacházela obytná, hospodářská i řemeslná část. Obytná budova (místnosti I-XII) se nacházela přibližně uprostřed. Měla kompaktní obdélný půdorys, v jehož středu byl dvůr obehnaný ze tří stran portikem. Místnost 1 měla hypokaustum a vlastní praefurnium. Na jihozápadní fasádu byl připojený dlouhý portikus, který spojoval místnosti XII a IX-X. Villa měla vlastní zděnou studnu kruhového půdorysu, která byla prozkoumaná do hloubky 12,6m, ale byla ještě hlubší. Sedm hospodářských budov 1-9 bylo rozmístěných kolem ohradních zdí. Budova 8 byly lázně se čtrnácti místnostmi. V západním rohu byla malá hospodářská budova 9 se třemi místnostmi a v každé bylo ohniště.

Stavební materiál, dekorace: Základy zdí byly z říčních valounů, zdi z lomového kamene spojeného maltou. Střecha byla pokrytá tegulae a imbrices. Sloupky hypokausta byly ze čtvercových cihel. Tři místnosti v lázních měly podlahu z malty (červeně nebo bíle zabarvená). Studna byla vyzděná opracovanými kusy granitu a ruly.

Literatura:

Strmčnik Gulič, M.: Bohova / Razvanje villa rustica. In: AP 1987, str. 96-97.

Strmčnik Gulič, M.: Villa rustica at Bohova. In: Balácai Közlemények III./1994, str. 278-285.

3. Budakalász (Obr. 48)

Okres: Pest, MAĎ

Řeka: Dunaj

Město: Aquincum

Datace: konec 2./poč. 3. stol.

Výzkumy: T. Nagy 1942

Popis: Půdorys této villy byl velmi kompaktní a souměrný podle jedné osy. Dominovala mu místnost s apsidou (7,5x10m), na kterou byl kolmý fasádový portikus. Místnosti byly z velké části vytápěné systémem kanálů a hypokausta. Na zdech místnosti 2 byly tubuli.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly z lomového kamene a měly stejnou šířku. Ve většině místností byla podlaha z malty s kousky cihel. Sloupky hypokausta byly z trachytu (druh magmatické horniny).

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 214-215.

Das Römische Budapest, Budapest 1986, str. 136.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

4. Budapest-Csúcshegy (Obr. 49)

Okres: Budapest, MAĎ

Řeka: Dunaj

Město: Aquincum; jižně od silnice Aquincum-Brigetio

Datace: poč. 3. - 4. stol.

Výzkumy: L. Nagy 1933

Popis: Poloha villy byla velmi příznivá díky dostatku vodních zdrojů. Vchod do obytné budovy (31,75x13,85m) byl v severozápadním rohu a vedl do fasádového portiku 2, který byl zastřešený a pokrytý taškami. Místnost 6 měla hypokaustum a k jižní zdi měla dodatečně přistavěnou apsidu. Společně byly vytápěné z praefurnia 7. Sloupky hypokausta byly nejhustší v apsidě. Místnost 11 sloužila, zdá se, zemědělským účelům (nalezen srp) a jako kuchyně (ruční domácí mlýn a vápencový moždír). Později sem byla umístěna tavící pec z konce 4. stol. (tlustá vrstva strusky). U východní zdi stálo praefurnium, které sloužilo k vytápění sousedních místností. Místnosti 9 a 10 byly vytápěné kanály ve tvaru T. Velká vodní nádrž 12 (3x3m) měla podlahu zahloubenou o 30cm níž než ostatní místnosti.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly postavené z vrstev cihel (tři na sobě), které se střídaly s kameny (opus mixtum). Šířka zdí apsidy byla 60-65cm. Podlaha v místnostech 3 a 8 byla z udusané hlíny, na které původně ležela dřevěná prkna. Malby zdobily místnosti 6 a 9, štuky byly jen v místnosti 6. Stěny teplovodního kanálu i sloupky byly z trachytu (světlá výlevná hornina). Sloupky byly z jednoho kusu, vysoké 71cm. Na nich ležely masivní cihly a na nich podlaha z malty s kousky cihel; stejná podlaha byla v místnostech 9, 10.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 216-224.

Das Römische Budapest, Budapest 1986, str. 134-135.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

5. Deutschkreuz (Obr. 50)

Okres: Burgenland, RAK

Jezero: Neusidler See (něm.) / Fertő (maď.) / Lacus Pelso Minor (lat.)

Město: Scarbantia (Sopron, MAĎ)

Datace: konec 2./poč. 3. stol.

Výzkumy: A. Barb 1928

Popis: Obytná budova (33x20m) byla rozdělena na tři části (**Obr. 51**). Největší část zabíral prostor I vytápěný částečně hypokaustem, částečně kanálem, který pokračoval do místnosti II. Severovýchodní část budovy tvořilo pět místností (II-VI), z nichž místnost V měla hranatou apsidu. Jihozápadní fasádu tvořil portikus, v jehož středu byl hlavní vchod do budovy, zvýrazněný antami. Paralelně k portiku probíhala dlouhá ohradní zeď, která se po několika metrech zahýbala na jihozápad a spojovala obytnou budovu s jinou budovou. Šlo buď o lázně, nebo hospodářskou budovu. Další zeď směřovala kolmo k portiku, ale po pár metrech končila.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly postavené z lomového kamene spojeného maltou. Obvodové a dvě podélné zdi byly široké 75cm, zatímco vnitřní příčky mezi malými místnostmi byly široké 45cm. V místnosti I byly nalezeny zbytky mramorového obložení zdí a mozaiky. Zlomky mozaik byly i v místnostech V a VI.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 128-130.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 79.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

6. Donnerskirchen (Obr. 52)

Okres: Burgenland, RAK

Jezero: Neusidler See (něm.) / Fertő (maď.) / Lacus Pelso Minor (lat.)

Město: u silnice Scarbantia-Carnuntum

Datace: konec 1. - konec 4. stol.

Výzkumy: Groller 1910-11, A. Barb 1953

Popis: Komplex této ohrazené villy (100x107m) má tvar lichoběžníku a skládá se z 5 budov, z nich byly 3 u ohradní zdi a 2 na volném prostranství. Do obytné budovy I. (45x20m) se vcházelo skrz vchod 1 do vestibulu a. Z něj vedl dlouhý ústřední koridor f, ze kterého se jistě dalo vstoupit do okolních místností. Některé místnosti byly vytápěné (hypokaustum i kanály). Místnost b s apsidou g a hypokaustem byla nejspíš triklinium.

Prostor mohl být dvůr nebo zahrada a od ostatních budov byla oddělena ohradní zdí. Budova II. (34x10m) byly lázně. Vodu z blízkého potoka přiváděly hliněné trubky. Do budovy III. (19,5x9,5m) se vcházelo z východní strany. Větší místnost byla vytápěná kanálem ve tvaru T vyplněným sloupky hypokausta. Nejspíš šlo o tzv. basilika rustica, kterou nacházíme i na dalších lokalitách (Kékkút, Sümeg). V tomto případě bez apsidy, protože západní průčelí, kde by měla být, se nedochovalo. Odtud pochází několik zlomků mramorového polokruhového oltáře orientálního původu (vznik 340-370). Budova IV. (18x24m) byla hospodářská. Budova V. (55x25m), bohužel jen částečně prozkoumaná, měla ve své blízkosti další ohrazený dvůr, který tvořil západní roh komplexu.

Stavební materiál, dekorace: V blízkosti budovy V. bylo 5 hrobů s orientací Z-V. Tři z nich byly obložené pískovcovými deskami, dvojitý hrob byl obložený cihlami a pokrytý kamennými deskami.

Budovy této villy mají odlišnou orientaci. Budovy IV. a V. stály paralelně k jihozápadní ohradní zdi, zatímco budovy I., II. a III. stály kolmo ke zbývajícím zdem. Z toho je možné usuzovat, že první skupina budov (IV. a V.) byla starší než druhá (I., II. a III.) a i ohradní zdi byly postavené později; možná až ve 4. stol.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 130-137.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 79-80.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

7. Eisenstadt (Obr. 53)

Okres: Burgenland, RAK

Jezero: Neusidler See (něm.) / Fertő (maď.) / Lacus Pelso Minor (lat.)

Město: Scarbantia (Sopron)

Datace: konec 1./poč. 2. - 4. stol.

Výzkumy: W. Kubitschek 1929

Popis: Hlavní budova byla v průběhu staletí bohužel poničená tokem blízkého potoka, takže na západě není půdorys kompletní. Vchod, zdůrazněný antami, se nacházel ve fasádovém portiku 4. Zbytek fasády tvořila uzavřená místnost 9. Místnost 10 měla mohutné základy a snad nesly věžovitou stavbu. Místnost 7 byla vestibulum. Koridor 13 obklopoval peristylový dvůr 14. V 1. stavební fázi se mohlo chodit kolem celého dvora; později bylo na severní straně dvora postavené malé pódium s lehčí dřevěnou konstrukcí, která chránila zde umístěné oltáře. Největší vytápěná místnost 11 (16x6m) měla

hypokaustum se sloupky z cihel, na stěnách byly tubuli a vlastní malé praefurnium 12. Nejspíše to bylo tablinum, které sloužilo k velkým oslavám. Skrz místnost 15 se dalo vyjít na ohrazený dvůr (28,5x21m). V jeho severní ohradní zdi byla půlkruhová nika, kde stála socha nebo malá svatyně. Místnost 16 byla také dobře vytápěná - hypokaustum a tubuli na stěnách, a nejspíš sloužila jako malá jídelna - triklinium. Místnosti 26, 27 a 28, ze kterých 27 a 28 byly bezpochyby postaveny později, byly od ostatních místností poněkud oddělené. V severní části místnosti 27 stálo podium 28 podobné tomu v severní části koridoru 13; také sloužilo k důstojnému vystavení soch bohů a oltářů. Místnost 29 byla také napojená na severní fasádu villy. Byla vytápěná hypokaustem se sloupky z kamene, které byly překryté deskami z horniny svor (druh krystalické břidlice). To dokazuje, že byla dostavěna později, protože dřívější hypokaustum mělo sloupky z cihel. Místnosti 21, 20, 19, 3, 2 a 1, přistavěné na východní stranu villy, byly pozdějšího data a doplňovaly půdorys do tvaru obdélníku. Místnost 5, při přestavbě doplněna o apsidou 3, byla také vytápěná a možná, že se z ní stalo triklinium. Malá místnost 1 byla nejspíš spižárna, protože se v ní našly části velkých zásobnic.

Na hlavní budovu byly připojené další budovy. Skupina místností 30-34, možná lázně, byla spojená s ohradní zdí dvora. Ze západního konce místnosti 31 pochází nález prasečích a koňských kostí. Další budova s místnostmi 35-39 byla jižně od obytné budovy.

Tato villa byla postavená na konci 1. stol. nebo na poč. 2. stol. v peristylvé formě. Na poč. 3. stol. došlo k větší přestavbě, protože byla částečně zničena při nepřátelském vpádu v souvislosti s Markomanskými válkami.

Ze 3. stol. pochází sochařské a epigrafické památky, kterých se ve ville našlo neobvykle mnoho. Nejzajímavější z nich je Dianin oltář, který nechal vyrobit duumvir z Carnunta, Titus Flavius Seianus, který byl s největší pravděpodobností majitel této villy, která byla centrem latifundie.

Bohové zmínění na nápisech: Silvanus, Silvana, Diana, Fortuna, Venuše, Merkur, Mithra - villa se zabývala zemědělstvím (Silvanus, Silvana), lovem (Diana) a obchodem (Merkur).

V blízkosti villy se nacházelo pohřebiště a cihlářská pec kruhového půdorysu s průměrem 6m. Jedna z cihel s kolkem FLORVS MAGISTER je velmi zajímavá. Jmenuje totiž muže jménem Caius Coranius Florus magister figlinarum, což byl úředník, který dohlížel na produkci cihelny.

Stavební materiál, dekorace: Místnosti 7 a 11 měly podlahu z malty s kousky cihel. Podlaha v místnosti 6 byla z udusané hlíny, v místnosti 8 z dlažebního kamene. V místnosti 36 zůstaly v maltě na podlaze otisky kosočtvercových cihel. Podlaha

v místnosti 9 byla z kosočtvercových cihel a v místnosti 37 se dochovala celá cihlová mozaika.

V sále 26 pod mladší podlahou z malty s kousky cihel se ukrývaly okrajové ornamenty mozaikové podlahy. Tesserae byly z hrubého mramoru v bílé, černé, žluté a červené barvě. Je možné, že víc místností mělo mozaikové podlahy, ale při přestavbě na poč. 3. stol. nebyly obnoveny, ale překryty maltou s kousky cihel, což bylo levnější a mnohem rychlejší řešení.

Na východní stěně místnosti 11 zůstaly zlomkovitě dochované kusy maleb.

Sloupky hypokausta byly z cihel, výjimku tvořila jen místnost 29, kde byly z kamene.

Sochařská výzdoba: Ve ville se našel větší počet epigrafických a sochařských památek. Byly soustředěné na dvě místa; podium 13 a místnost 27. Oltář Diany, oltář Silvana. V místnosti 26 se našla levá ruka Venušiny sochy, jejíž trup byl v místnosti 27 a také horní části sochy Fortuny a fragmenty Mithrova reliéfu. Uprostřed dvora stál velký pilíř 14 (1,8x1,8m), který mohl být baze fontány nebo nympha/kašny.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 137-151.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 80.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

8. Gyulaíráót-Pogánytelek (Obr. 54)

Okres: Veszprém, MAĎ

Jezero: Balaton / Lacus Pelso Maior (lat.)

Datace: konec 1./poč. 2. - konec 4. stol.

Výzkumy: Gy. Rhé 1903-4

Popis: U této villy začínala silnice spojující Bakonywald (hornaté okolí Veszprému) s Arrabonou (Győr). Na lokalitě bylo odkryto 6 budov.

Panský dům I (**Obr. 55**) byl postaven již na konci 1. stol. Kolem obdélného dvora byly uspořádané menší místnosti. Budova měla dvě hlavní stavební fáze. Ve fázi 1 měla 18 místností I - XVIII, které byly umístěné kolem prostoru A - atrium a uprostřed bylo impluvium a. Podle rekonstrukcí bylo atrium obdélníkové a zastřešené směrem dolů, což odpovídá čtyřsloupovému typu, ale stopy po patkách sloupů se nedochovaly. Vestibulum VIII bylo uprostřed jižní zdi a vedlejší vchod d byl na východní straně. Tento obytný dům byl ve stavební fázi 1 typickým příkladem italského domu s atriem.

Ve stavební fázi 2 byly k západní fasádě přistavěné dva nárožní obdélné rizality. Severní kvůli symetrii skoro o polovinu přesahoval vnější zeď budovy a uvnitř byl rozdělen na dvě místnosti. Mezi rizality byl portikus se čtyřmi pilíři, které pravděpodobně nesly sloupky podpírající střechu portiku, a vznikl zde nový hlavní vchod. Nově byly lázně začleněné přímo do budovy - dvě místnosti na severní straně budovy XX a XIX, která byla zakončená apsidou. Dvůr byl také upraven. Impluvium a zastřešení byly zrušeny a volný prostor byl změněn na peristyl. Budova patřila svým vnitřním uspořádáním k jednodušším villám. Nebyly zde žádné mozaiky. Hypokaustum měly jen místnosti v severovýchodním rohu, které sloužily k obývání hlavně v chladných zimních měsících.

Stavatel villy a její první majitel byl kolonista původem z Itálie a svou villu nechal postavit ve středomořském stylu. Pozdější vlastník se přizpůsobil klimatu Pannonie a silným větrům v oblasti Balatonu a nechal zbudovat další vytápěné místnosti a lázně.

Budova II byla obilnice s praefurniem a nacházela se západně od budovy I. Měla jen 2 místnosti. V té menší (4x4m) bylo hypokaustum. Uprostřed velké místnosti byl velký pilíř, který nasvědčuje tomu, že místnost měla i další patro (pilíř byl база pro opěrný sloup).

Budova II (**Obr. 57**) byla současná s druhou stavební fází budovy I.

Budova III (25x24m), ke které vedla malá dlážděná cesta od budovy II, měla zajímavý půdorys (**Obr. 56**). Místnosti I a IV (4x4m) umístěné na jižním a východním rohu velkého uzavřeného dvora, mají asi 150cm široké základy a 60-70cm široké zdi, což muselo být dostačující pro věžičky. Analogicky to samé platilo pro místnosti V a VI. Tyto věže neměly funkci obrannou, ale fungovaly jako rozhledny. Koridor nad místnostmi II a III, spojující prostory ve věžičkách, byl krytý nebo tvořený jen lehkou dřevěnou konstrukcí. První vchod se rekonstruuje v severní zdi, druhý vchod a byl zřejmě na jižní straně, kam vedla cestička od budovy II. Jižní část dvora před místnostmi II a III byla zastřešená. V prostorech B a C mezi místnostmi I, V a IV, VI bylo nalezeno nápadně mnoho střešních tašek, železných kotvení a kramlí, což ukazuje na to, že úzké prostory po obou stranách budovy byly zastřešené a mohly sloužit jako dílna kováře či k úschově zemědělských nástrojů.

Budova IV (**Obr. 57**) byly lázně lineárního typu. V místnostech A a B bylo hypokaustum, jehož sloupky byly z cihel. Na stěnách byly tubuli. S největší pravděpodobností vznikly v první fázi villy. Kým a zda vůbec byly využívány i ve druhé fázi, kdy byly zbudovány nové lázně v panském domě, je otázkou.

Budova V (**Obr. 57**) byla obdélná cihlářská pec a ležela JZ od lázní. Výskyt kvalitní červené hlíny byl jedním z faktorů pro její zřízení. Výrobky měly kolek RESATVS.

Stavební materiál, dekorace: Místnosti I, II a VI byly zdobené nástěnnými malbami. Větší místnost I mohla být luxusněji vybavená. Byla vytápěná, malby byly kvalitnější a snad i vykládané sklem, ale podlaha byla z dřevěných prken. V místnosti VI byly také malby. U východní zdi byly nalezeny také střepy okenního skla.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 34-49.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 84.

Palágyi, S.: Roman Villas North of Lake Balaton. In: Hungarian Archeology at the Turn of the Millennium, Budapest 2003, str. 238-241.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

9. Hosszúhetény (Obr. 58)

Okres: Baranya, MAĎ

Město: Sopianae (Pécs); u silnice Sopianae-Aquincum

Datace: konec 1./poč. 2. stol.

Výzkumy: Dombay 1940

Popis: Tato villa by se podle půdorysu dala řadit i mezi villy palácového typu - osově souměrná s peristylem a šestihrannými rizality v nárožích. Tato villa měla dvě stavební fáze. Původně to byla typická villa s peristylem, kolem kterého byly uspořádané malé místnosti. Na poč. 4. stol. celá villa prošla změnami. Do nároží byly zakomponovány mohutné vícepatrové rizality a na konci peristylu vznikla velká hala zakončená apsidou. Vnitřní uspořádání villy nebylo příliš luxusní.

Stavební materiál, dekorace: Zdobená římsa z vápence (62x23cm) pravděpodobně zdobila nadpraží hlavního vchodu, který byl umístěn mezi rizality. Dochovalo se nám mnoho fragmentů stropní omítky, ve kterých byly otisky rákosu. Zda se našly mozaiky, nevíme, ale dochovaly se kusy nástěnných maleb.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 274-278.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 85.

10. Japra (Obr. 59)

Okres: Novi Grad (Bosanski Novi), BiH

Řeka: Japra

Město: Siscia

Datace: pozdní antika

Výzkumy: Đ. Basler 1977

Popis: V metalurgickém centru v údolí řeky Japry byly vykopány dvě budovy: XII a XIII.

Budova XII (12,9x15m) měla jen 2 místnosti a podlahu z malty. Stála na místě staršího objektu, jehož materiál byl použit pro novou stavbu (četná spolia). Datujeme ji do 6. stol.

Budova XIII (17,5x16,5m) také stála na místě staršího objektu (3. stol.). Z něj pocházejí zbytky zdí, tubuli, hypokaustum, vodovodní kanály, na podlaže hexagonální dlaždice z hlíny atd. Budova měla místnosti rozdělené do tří řad, ale zda byla obytná či hospodářská, nevíme.

Literatura:

Busuladžić, A.: Rimske vile u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2011, str. 165-166.

11. Keszthely-Fenékpusta (Obr. 60)

Okres: Zala, MAĎ

Jezero: Balaton / Lacus Pelso Maior (lat.)

Město: silnice Sopiane-Savaria vedla skrz lokalitu

Datace: 2. pol. 3. - pol. 5. stol.

Výzkumy: Á. Csák 1903, Z. Barkóczy 60. léta 20. stol.

Popis: Tato lokalita byla osídlena již v 1. stol., ze kterého se nám dochovala raně římská pohřebiště prvních osadníků. Jejich domy se nedochovaly, ale pravděpodobně byly na stejném místě jako pozdější villa. Mnohem lépe se nám dochovaly zbytky rozlehlého opevněného sídliště městského charakteru, které bylo ve 4. stol. bylo obeháno hradbami (377 x 358 m) s 45 kruhovými věžemi a tloušťkou zdí 2,3-2,6m. Skoro celá východní a polovina severní hradby byly zničené kolísavou hladinou Balatonu. Některé budovy uvnitř opevnění byly starší, asi ze 3. stol., a některé ze stejné doby jako hradby. Bylo jich, kromě velkého obytného komplexu A, B, celkem 16.

Po zničení a odchodu romanizovaného obyvatelstva v pol. 5. stol. bylo místo znovu obydleno. Bylo zde sídlo gotského krále Thiudimera, otce Theodoricha Velikého. Po odchodu východních Gotů se sem vrátili romanizovaní obyvatelé, kteří opravili hradby a vydrželi zde asi až do 8. stol. Nálezový materiál z těchto století se řadí k tzv. kultuře Keszthely.

Někteří autoři, např. E. Toth, s touto lokalitou spojují municipium Volgum (někdy tvar Valcum).

Komplex budov A, B (dlouhý 102m) byl situován v jihovýchodní části opevnění.

Hlavní vchod byl na severní straně, zřejmě tvořen fasádovým portikem o devíti sloupech. Za malým vestibulem se čtyřmi pilíři se nacházel nezastřešený peristylový dvůr. Přímo naproti vstupu leželo velké obdélné tablinum a po obou stranách byly dvě malé místnosti. Původně budova z 2. pol. 3. stol. sahala jen sem. Budova B byla přistavěna z jižní strany až později, ale ještě před vznikem opevnění. Jižní trakt připomíná italské a africké villy s více členěným půdorysem. Skrz dvůr probíhala řada pilířů ve tvaru T, což ukazuje na užití portiku a částečné zastřešení. Téměř v každé místnosti kolem dvora byly nalezeny stopy po podpodlažním topení. To bylo samozřejmě také v lázních, které byly součástí budovy.

Architektonické řešení jižní fasády (dlouhý koridor zakončený apsidami orientovanými na východ a na západ spojený s velkou aulou s apsidou) připomíná analogické uspořádání místností v Piazza Armerina. Ze dvora západním směrem vedou dvě řady pilířů, které vedou k menší budově, možná svatyni.

Stavební materiál, dekorace: Základy budov A, B byly postavené převážně z pískovce, v rozích byly často cihly a tesané kameny pro zpevnění vazby. Šířka zdí byla 80-100cm. Uvnitř budovy byly na některých místech zbytky maleb. Hlavní vchod byl zdobený párem ant.

Budova č. 6 měla půdorys jako obytné domy jednoduchých villae rusticae. Obdélná budova byla rozdělena na pět místností. Místnost 2 mohla být pravděpodobně dvůr, který měl vchod ze západu i z východu. Místnost 1 sloužila k ukládání nářadí, i k zemědělským účelům. Vlastní obytný trakt byl v jižní části. Místnost 5 byla vytápěná kanálem tvaru T, který byl pokrytý jednoduchými basaltovými deskami, a na stěnách byly tubuli.

Budova č. 7 byla symetricky uspořádána. Oba boční trakty, jejichž severní části jsou zakončené apsidami, byly propojené úzkým koridorem 1, který nebyl zastřešený. Západní trakt měl dvě místnosti 2, 3. Východní, o něco širší trakt, byl značně členěn. Sál 4 s apsidou byl vytápěn kanálem ve tvaru T uprostřed podpíraným sloupky z cihel.

Budova č. 8 měla stejnou koncepci jako budova č. 7, ale bez apsid. Ústřední nezastřešený koridor s vestibulem oddělovaly dva symetricky rozčleněné trakty.

Budova č. 4 byla raně křesťanská bazilika (32x23,5m) s portikem obehnaným dvorem, který byl připojený na její východní fasádu, kde byl situován hlavní vchod.

Budova č. 18 byla také bazilika. Byla umístěna v těsné blízkosti hradeb, měla tři lodě oddělené řadami sloupů a každá z nich byla zakončená apsidou. Na jižní straně k ní byla připojena malá kaple také zakončená apsidou. Obě baziliky č. 4 i 18 byly postavené ve 4. stol.

Budova č. 19 v těsné blízkosti západní hradby byla sýpka. Její podlahu podpíralo třicet dva sloupků a zdi byly zpevněné extra silnými pilíři.

Budova č. 20 měla jednu apsidu na severní fasádě. Uvnitř byla členěná do dvou řad místností.

Budova č. 3 byla jen částečně vykopaná, takže známe jen její zevrubný půdorys - velká obdélná prostora s apsidou na východní fasádě. Velmi se podobá budově č. 18.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 60-68.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 87-88.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

Sieben Jahrtausende am Balaton, Mannheim 1989, str. 64.

12. Komló-Mecsekjános (Obr. 61)

Okres: Baranya, MAĎ

Město: Sopianae (Pécs)

Datace: 4. stol.

Výzkumy: A. Burger 1958-59

Popis: Obytná budova (50x30m) byla prozkoumaná pouze částečně a máme tak k dispozici pouze část s peristylem *a*. Na jeho severní stranu byla přistavěna rozměrná hala *b* (dlouhá 30m) zakončená apsidou, která byla zpevněná třemi pilíři.

Stavební materiál, dekorace: Podlahy této villy byly z cihel. Thomas ji řadí k villae urbanae a luxusním villám, které vznikaly v okolí Sopianae.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 278-279.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 88.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

13. Kövágászlös (Obr. 62)

Okres: Baranya, MAĎ

Město: Sopianae (Pécs); u silnice Sopianae-Sirmium

Datace: pol. 2. - konec 4. stol. (požár)

Výzkumy: 1977-82

Popis: Z komplexu známe pouze hlavní obytnou budovu a dvoupodlažní mauzoleum. Villa prošla po ničivém vpádu barbarů kolem r. 260 rekonstrukcí. Ve 4. stol. byl majitelem villy

pravděpodobně biskup, který patřil k nejbohatší vrstvě obyvatel Sopianae. Na konci 4. stol. byla villa úplně zničena při požáru a již nebyla obydlena.

Hlavní obytná budova (65x45m) byla z jižní strany opevněná. K fasádovému koridoru e byly přistavěny dva půlkruhové rizality c, d, které propůjčovaly dojem síly. K hlavnímu vchodu, který byl na západním konci fasádového koridoru, vedla zastřešená cesta a.

Na východním konci portiku byly lázně b, jejichž apsidovitá místnost byla vytápěná hypokaustem. Peristylvý dvůr f byl obklopený portikem fenestrata a spojoval všechny místnosti. Na východní straně dvora byly tři dobře vytápěné obytné místnosti a na západní hospodářské prostory. Největší místnost budovy g sloužila nejspíše jako triclinium. Vedle byla situovaná kuchyň.

Mauzoleum, postavené v pol. 4. stol., mělo velmi neobvyklý půdorys a nemá v Pannonii žádné analogie - tzv. cella trichora. Vchod byl umístěn na jihu. Tato stavba byla jednoposchod'ová s podzemní kryptou. Vchod do horní kultovní místnosti vedl přes rampu a podzemní krypta byla přístupná skrz vchod umístěný v jižním svahu.

Stavební materiál, dekorace: Zdi v obytných místnostech byly zdobené malbami a podlahy dlážděné umělecky zdobenými cihlami. Podzemní krypta mauzolea byla zaklenutá, zděná z cihel a zdi byly zdobené malbami. Mrtví byli pohřbeni v kamenných nebo cihlových sarkofázích.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 279.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 88-89.

14. Löffelbach (Obr. 63)

Okres: Steiermark, RAK

Město: Savariae (Szombathely); nacházela se na hranicích Norika a Pannonie

Datace: * konec 3. stol.

Výzkumy: 1900, W. Modrijan 1961-62

Popis: Tuto villu je možné zařadit mezi vysoce reprezentativní budovy pozdní antiky. Zemědělské budovy nebyly prozkoumané.

Tuto budovu lze zařadit do skupiny vill s ústředním peristylem. Portikus 31 se sloupy nebo pilíři umožňoval vstup na zelený, kanálem zavlažovaný, vnitřní dvůr (13x14m). Jižní fasádu tvořila předsazená 38 m dlouhá zvýšená loggia 9, ze které musel být nádherný výhled do údolí. Kolem dvora byly malé místnosti. Místnosti 1-4 na východní fasádě byly obytného charakteru. Místnosti 10-13 na západní fasádě sloužily jako zázemí - kuchyně,

latríny atd. Lázně 14-23 byly přístupné z peristylu. Místnost s apsidou 14 byla vytápěna kanálem ve tvaru T. Tato forma vytápění se objevuje od 3. stol. Krátkým koridorem se vstupovalo do velké osmiboké místnosti 17 se dvěma apsidovitými přístavbami 15, 16. V místnosti 18 byla nádrž se studenou vodou. Další místnosti 19-21 byly vytápěné hypokaustem s cihlovými sloupky. Součástí vybavy lázní byla i olověná vana.

Na severní straně dvora byla hala (18x9m) s apsidou 24. Apsida byla zvenku zesílená dvěma pilíři. Na západní straně bylo praefurnium 25 a z něj odváděl teplo rozvětvený kanál. Z haly se dalo projít do krytého koridoru 29 ve tvaru U, který uzavíral malý dvůr 28. Dalo se z něj vstoupit do peristylu, vyjít ven nebo vejít do velké osmiboké místnosti 26, která se rekonstruuje jako věž. Ta měla na severní a jižní straně přistavěny čtvercové místnosti 5, 6, na východní místnost s apsidou 27 a dvě šestiboké místnosti 7, 8. Všechny, počínaje místností 26, byly vytápěné teplovodními kanály.

Stavební materiál, dekorace: Z vybavy se našly zlomky okenního skla a nástěnných maleb. Je zarážející, že v budově takového typu chyběly mozaiky. V místnosti 24 byl strop teplovodního kanálu podpírán kulatými kamennými sloupky. Ze sochařské výzdoby se našel jeden lev z hrobu a v místnosti 17 hlava muže z náhrobního reliéfu. V místnosti 5 ležel kamenný oltář. Zajímavostí je náhrobek druhotně přepracovaný na poklop kanálu s vytesanou čtyřlístou rozetou.

Literatura:

Hebert, B.: Die römische Villa von Löffelbach, Graz 2008.

Hudeczek, E., Kainz, I.: Die Villa von Löffelbach in der Steiermark. In: Balácai Közlemények III./1994, str. 265-269.

15. Mala Rujiška (Obr. 64)

Okres: Novi Grad (Bosanski Novi), BiH

Řeka: Japra

Město: Siscia

Datace: poč. 4. stol.

Výzkumy: V. Skarić 1928

Popis: Malá villa (12,9x10,2m) měla jen čtyři místnosti. Tři obdélné na západní straně a jednu protáhlou na východní. Tři místnosti byly vytápěné hypokaustem a teplovodními kanály. Na zdech byly tubuli. Praefurnium muselo být na východní straně villy. Vytápění bylo zřejmě nutné celoročně, protože okolní terén je silně zamokřený a základy musely být neustále vlhké.

Stavební materiál, dekorace: Šířka základů byla 65cm, šířka zdí 45-60cm. V. Škarić ve svém článku píše, že tato budova měla sklepy, ale nemůžeme to brát doslova, protože slovem „Keller“ nazývá sníženou prostoru, kde byly umístěné cihlové sloupky hypokausta. Základové cihly pro sloupky hypokausta (30x30cm) ležely ve vrstvě malty. Na nich byly postavené menší cihly (20x20cm). Oba druhy cihel byly silné 6cm. Sloupky byly vysoké 65-70cm. Podlahy v celé budově tvořila silná vrstva malty, někdy zbarvená do žluto-šedé.

Literatura:

Skarić, V.: Römische Ansiedlung in Mala Rujiška. In: GZM 1928, str. 99-107.

16. Nemesvámos-Balácapusza (Obr. 65)

Okres: Veszprém, MAĎ

Jezero: Balaton / Lacus Pelso Maior (lat.)

Datace: 3. třetina 1. - 4. stol.

Výzkumy: Gy. Rhé 1906-7, 1909, 1926; Sylvia Palagyi od 1976

Popis: Nejluxusnější římská villa v okolí Balatonu. Panský dům I (**Obr. 66**) měl dvě stavební fáze. Byl vystavěn ve 3. třetině 1. stol. V první fázi byl hlavní vchod na jihovýchodní straně. Vestibulum leželo v ose s vnitřním dvorem a s jídelnou opatřenou apsidou. Druhá stavební fáze následovala po zničení během Markomanských válek. Přestavby datujeme na konec 2. či na poč. 3 stol. Před vchod byl postaven fasádový portikus 4; podobné chodby 12 a 34 byly přistavěny na severovýchodní a severozápadní straně. Žádnou velkou přestavbou už villa neprošla. Peristylový dvůr 33 ve druhé fázi obklopovala nízká zídka, na které stály obdélné pilíře, které nesly střešní konstrukci chránící průchod kolem celého dvora před nepříznivými povětrnostními podmínkami. Z druhé fáze pocházejí místnosti 1-3, portikus 4 a ohrazená okrasná zahrada 5. Místnost 6 byla podsklepená.

Místnost 8 byla v první fázi vestibulum. V místnostech 9 a 10 byl teplovodní kanál podél jihovýchodní zdi. Vchod na jihozápadní straně byl zbudovaný až ve druhé fázi a vstupovalo se jím do chodby 32, která obíhala celý dvůr. Mezi chodbou 32/IV a 12, která byla přistavěna na severovýchodní straně a byla opatřená podpodlažním topením a kanalizačním systémem, byly místnosti 13-17. Místnost 15 byla vytápěná kanálem tvaru T. Nejluxusnější místností villy byl sál 20, který sloužil jako jídelna. Měl apsidu, kterou připojili na konci 2. stol. při přestavbě villy. Úzká místnost 21 obsahovala malou niku, která sloužila jako domácí svatyně-Lararium. Nárožní místnost 23 byla vytápěná kanálem ve tvaru písmena T a tubuli ve stěnách. Místnost 31 byl luxusní sál zakončený apsidou.

Vytápění zajišťoval kanál ve tvaru písmena L. Chodba 34 spolu s dalšími místnostmi tvořila severozápadní fasádu. Na ni se napojovala chodba 35, která spojovala panský dům s lázněmi, budova II. Měla buď podobu otevřeného portiku, nebo byla celá, či částečně uzavřená. Uzavřená varianta je pravděpodobnější, protože mohla chránit chodce před drsnějším počasím. Zároveň ohraňovala dvůr na severovýchodní straně budovy.

Budova II byla často přestavována a měnila svou funkci. V první fázi, podle přítomnosti vodovodních kanálů a hypokausta sloužila jako lázně. Ve druhé fázi k ní byly přistavěny nové místnosti a dvě praefurnia. Také vznikl ohrazený dvůr. Střídavě fungovala také jako dílna a obytná budova.

Budova XI se nacházela jihozápadně od budovy I. Jednalo se o sýpku postavenou ve 4. stol., tak jako se to dělo i na jiných místech v provincii, a nikoli o další budovu s peristylem a portikem, jak píše Thomas ve své práci. Budova XIII byla původní obytná budova villy, postavená na úplném začátku kolonizace Pannonie. Jednalo se o stavbu z kamene, jejíž orientace se neshoduje s budovou I a kterou je částečně překrytá. Zastupuje architektonický typ s ústředním koridorem a fasádovým portikem či jen koridorem. Na Z straně byl ohrazený dvůr. Budova X (20,8x12,1m) byla s budovou I spojená koridorem. Ve velké místnosti 1 byla podlaha z malty s kousky cihel. Šířka zdí byla ohromující 200cm. Vnitřek byl rozdělen lehkými dřevěnými konstrukcemi a vytápěný systémem teplovodních kanálů, které byly překryté deskami z červeného pískovce. Místnost 2 nebyla tak pečlivě zděná, ale našly se v ní dva systémy vytápění z různých období. U severní zdi bylo mnoho fragmentů nástěnných maleb. Prostory XII se nacházely v ohybu ohradní zdi severozápadním směrem od budovy I.

U severovýchodní zdi se nacházely malé budovy VI, VII, VIII a IX. Celkově průběh vnějších ohradních zdí je značně nejistý. Zdá se, že uzavíraly kosočtvercovou plochu, ale kromě toho vedly i dalšími směry do větších vzdáleností. V blízkosti villy se nacházel tumulus s obdélníkovou pohřební komorou a více hroby vkopanými u jeho základny.

Stavební materiál, dekorace: V budově I byly mozaikové podlahy v místnostech 8, 10, 20 a 31; fresky byly v místnostech 15, 16, 17, 20, 23, 25 a 31; štuky v místnosti 11. Chodba 32 měla podlahu z malty s kousky cihel. Apsida v sále 20 byla po obou stranách zdobená bohatě profilovanými bazemi z červeného pískovce.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 73-107.

Balácai Közlemények I-IX/1989-2005.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

17. Parndorf (Obr. 67)

Okres: Burgenland, RAK

Jezero: Neusidler See (něm.) / Fertő (maď.) / Lacus Pelso Minor (lat.)

Město: Carnuntum; západně od villy byla cesta do Carnunta

Datace: 2. pol. 1. - poč 5. stol. (požár)

Výzkumy: A. Seracsin 1931, B. Saria 1949-55, G. Langmann 1975, H. Zabehlicky 1994-2003

Popis: Kromě hlavní obytné budovy 2, se zde nacházelo ještě dalších 9 budov. Celý komplex byl obehnaný zdmi, vnitřní prstenec uzavíral obytnou budovu s dalšími budovami, zatímco vnější prstenec uzavíral větší plochu. Vchod do uzavřeného sídliště a byl lokalizován v jihovýchodní zdi, brána byla široká 6,5m a cesta vedoucí skrz byla dlážděná. Budova 1 vedle brány sloužila nejspíš jako strážnice.

Obytná budova 2 prošla čtyřmi stavebními fázemi, z nichž první byla dřevěná (**Obr. 68**). Skoro všechny místnosti byly vytápěné. Bylo použito hypokaustum, systém teplovodních kanálů i tubuli k vyhřívání zdí. Budově dominuje sál 1 (13,5x13,8m) s apsidou 2 (šířka 9m). V rozích fasády byly ve stylu rizalitů předsazené místnosti 20 a 16 s apsidami a mezi nimi byl sloupový portikus 21, který byl přístupný po schodišti, ze kterého se dochoval jen sokl 22. Koridor 8 byl s portikem spojený koridory 31 a 12.

Budova 3 byly lázně. S budovou 2 byly spojené koridorem nebo dlážděnou cestou. Postavené v 1. stol. a později ve 4. stol. přestavěné. Budova 5 měla 2 místnosti, z nichž ta větší byla vyhřívána a sloužila jako obytná, možná pro čeleď. Budova 4 bylo granarium - sýpka. Doba výstavby spadá na poč. 4. stol. a je současná s přestavbou villy v době Diokleciana a Konstantina. Budovy 6 a 7 byly přistavěné k ohradní zdi.

Na místě budovy 2 stávala starší budova (* asi v r. 100) s dřevěnou konstrukcí, která později vytvořila základ kamenné budovy, která byla postavena v 1. pol. 2. stol. Tato budova byla znovu přestavěna, nevíme přesně kdy, do podoby budovy s centrálním dvorem a nárožními rizality s fasádovým portikem. V místnosti 27 bylo zřízeno hypokaustum. Poslední velká přestavba začala kolem r. 350 - byl přistavěn velký apsidový sál s apsidou 1-2, zřízeny bohaté mozaikové podlahy a na fasádu k rizalitům byly přidány apsidy. Nezastřešený dvůr byl rozdělen na malé místnosti a koridory. Vstup byl zdůrazněn schodištěm, které bylo núností, protože podlahy ve všech místnostech byly zdvihnuty o 80cm kvůli hypokaustu.

Budova 3 byla přestavěna současně. Poslední fáze budovy se vztahuje k poč. 5. stol., když z části poničená villa prošla hrubou rekonstrukcí. Zničení villy přišlo v souvislosti s pádem dunajského limitu. V té době byla villa vypálena a nenašly se stopy dalšího osídlení.

Villa v Parndorf byla od počátku v ústředním místě latifundia. Majitelé této villy zaujímali místo mezi nejbohatšími lidmi v provincii.

V r. 375 na podzim zde sídlila císařská rodina. Císařovna Justina se tu zdržovala se svým 4letým synem, budoucím Valentinianem II., když Valentinian I. zemřel na infarkt v Brigetiu během vyjednávání s Kvády.

Stavební materiál, dekorace: Zdi budovy 2 byly z lomového kamene smíchaného s cihlami a široké 50-80cm. Vnitřní příčky byly široké jen 21cm a bez základů posazené přímo na podlahu. V okolí sálu I bylo nalezeno velké množství střepů z tabulek okenního skla - větrací otvory byly zasklené. Střecha byla z tegulae a imbrices. V místnosti V se našly olověné desky, které se užívaly na střeše v místech, kde na sebe nedosedaly tašky. V místnostech velkého rozsahu byl ponechán otevřený krov, v menších místnostech byly rovné stropy s trámy.

Zachovala se velmi neobvyklá vnější výzdoba - pravděpodobně chtěli napodobit kamenné kvádry. Mozaikovou podlahu měly místnosti 1, 11, 9, 5, 6, 8, 12, 3, 4, 10, 27; ostatní místnosti měly podlahu z malty s kousky cihel, která byla na většině míst silně poškozená kvůli podpodlažnímu topení. Malby byly v místnostech 5, 6, 1, 11, 3, 10. Rytiny v omítce byly v místnostech 2, 14, 26.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 177-192.

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 99.

Zabehlicky, H.: Die römische Palastvilla von Bruckneudorf. In: Zeitschrift für klassische Archäologie 9/XII/1998.

Zabehlicky, H.: A Bruckneudorf Villa. In: Balácai Közlemenyek IX/2005, str. 193-202.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

18. Radvanje (Obr. 69)

Okres: Maribor, SLO

Řeka: Dráva

Datace: pol. 3. - poč. 4. stol.

Výzkumy: M. Strmčnik Gulič 1988

Popis: Tato lokalita měla tři stavební fáze. Nejstarší je těžko zachytitelná a nedala se datovat. Druhá fáze zahrnovala villu s ohradními zdmi (98,1x90,2m). Uprostřed jihovýchodní a jihozápadní ohradní zdi stály dvě malé věže V a IX. Obytná budova I (21,1x10,3m) se nacházela v severozápadním rohu komplexu. Původně stála samostatně a ohradní zdi byly doplněné později. Byla obklopena vlastním menším dvorem. Původně měla 5 místností, všechny měly hypokaustum vytápěné jedním praefurniem. Ve 3. stavební fázi k ní byly přistavěny místnosti 6-8. Budova II (26,2x7,2m) také vznikla ve 3. fázi a měla fasádový portikus na severní straně. Půdorysy dřevěných budov III, IV a VI se dochovaly jen v kúlových jamách. Budova III patří do 1. fáze, zatímco budovy IV a VI patří do 2. fáze výstavby. V blízkosti budovy IV se nacházela studna.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly z říčních valounů. Sloupky hypokausta byly ze čtvercových cihel. Dochovaly se četné pozůstatky dřevěných staveb (kúlové jámy).

Literatura:

Strmčnick Gulič, M.: Radvanje villa rustica. In: AP 1988, str. 152-156.

19. Ságvár-Tricciana (Obr. 70)

Okres: Somogy, MAĎ

Jezero: Balaton / Lacus Pelso Maior (lat.)

Město: u silnice Vindobona-Sirmium

Datace: konec 3./poč. 4. stol.

Popis: A. Mócsy tuto lokalitu identifikoval jako antické město Tricciana, které se v této oblasti mělo nacházet, přesto toto označení není jisté.

Komplex sedmi budov se datuje na konec 3. nebo poč. 4. stol. Avšak výstavba opevnění spadá až do pol. 4. stol. Opevnění mělo 29 představených kulatých věží, dvě brány 3, 4 a zdi široké asi 2m.

Budova 5 byla největší z celého sídliště. Půdorysu, i když neúplnému, jednoznačně dominoval rozlehlý peristyl a; kolem něj obíhal koridor c, který spojoval všechny místnosti. Na jižní straně byly dvě řady místností d, ale půdorys se právě zde dochoval nekompletní. Na severní straně peristylu byly dvě apsidovitě zakončené místnosti e, f, z nich ta větší má na východní straně přidané dvě malé obdélné místnosti g.

Kromě hlavní obytné budovy se zde nacházely tři sýpky 9, 10, 11, které si byly velmi podobné - velké obdélné budovy se dvěma řadami pilířů k podepření podlahy na sušení zrní a vnějšími podpěrami, které zesilovaly obvodní zdi. Sýpka 11 měla navíc portikus na dlouhé straně.

Literatura:

Mulvin, L.: Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064, 2002, str. 101-102.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

20. Sümeg (Obr. 71)

Okres: Veszprém, MAĎ

Jezero: Balaton / Lacus Pelso Maior (lat.)

Datace: 3. stol. - středověk

Popis: Budova I vypadala jako quadriburgum, když se nepočítá místnost s apsidou v nároží. Věže byly postavené přímo na rozích budovy. Budova měla vytápěné místnosti. Vnitřní zdi pocházejí z různých stavebních fází. Podle středověkých cihel se dá určit, že villa byla obydlená ještě ve středověku. Ve vzdálenosti 150 kroků od budovy I stála trojlodní bazilika s obdélnou apsidou na východě. Jeden vchod byl na severu, hlavní vchod na západě s portikem a uzavřeným atriem. Patřila k pozdně římskému období (2.-3. desetiletí 4. stol.), což je také doba renovace budovy I.

Stavební materiál, dekorace: Budova i s věžemi byla široká 39,43m, šířka zdí věže byla 73cm. Zdi byly postavené z místního vápence, občas smíchaného s cihlami. Spojovacím materiálem byla vápenná malta s kousky cihel. Hypokaustum mělo sloupky z cihel a tubuli na stěnách. Zdi byly místy omítnuté silnou lesklou uhlazenou omítkou v tradiční růžové barvě. Střecha byla z tegulae a imbrices.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 111-116.

Gáspár, D.: Römische Villa bei Sümeg. In: Balácai Közlemenyek III/1994, str. 343.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

21. Szentkirályszabadja-Romkút (Obr. 72)

Okres: Veszprém, MAĎ

Jezero: Balaton / Lacus Pelso Maior (lat.)

Město: v blízkosti silnice do Savarie a Aquinca

Datace: 1. - 4. stol.

Výzkumy: L. Nagy 1943

Popis: Lokalita Romkút se skládala z budov I-VI, které byly obklopené zdí VII. Budova I měla na dvou rozích čtvercovou věž. Kromě dobrého výhledu sloužily jako sušicí věžovité sýpky na obilí, zrní, seno atd. Uvnitř velkého obdélníkového prostoru byly stavby s

dřevěnou konstrukcí. Obytná budova IV měla dobře postavené solidní zdi a také teplovodní kanál a tubuli ve stěnách. Budova V byly asi lázně. Budova II měla jednoduchý podlouhlý tvar. Z proporcí se usuzuje, že šlo o tzv. Saalkirche - typ baziliky.

Stavební materiál, dekorace: Velká část zdí byla postavená z kamene, ale rohy budov byly zpevněné cihlami. V rohu jedné místnosti se kromě dobře dochované podlahy našla i vrstva dvojité omítky přímo na zdi. Budova villy a lázně měly vytápění. Podlahu podpíraly sloupky z cihel, teplo bylo rozváděno kanály a ve zdech byly tubuli. Bylo použito opus spicatum a opus quadratum.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 118-122.

Bíró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

22. Tutnjevac (Obr. 73)

Okres: Ugljevik, BiH

Řeka: Janja

Město: Sirmium (Sremska Mitrovica)

Datace: pozdní antika

Výzkumy: T. Dragičević 1888 (budova 1), I. Čremošnik 1958 (budova 2)

Popis: Budova 1 byla objevena již na konci 19. stol. jedním amatérským archeologem a popsána byla zprostředkovaně díky K. Patschovi. Z toho důvodu jsou informace o ní velmi kusé, a ani plánec není k dispozici. Budova 1 (11,5x10m) měla tři místnosti, z nich dvě měly podlahu z betonu a jedna z cihel. Budova 2 (16x19m) se nacházela v blízkosti budovy 1 a měla čtyři místnosti, z nich dvě na severní straně měly ohniště. Na jižní straně byl fasádový portikus.

Stavební materiál, dekorace: Zdi budovy 2 byly masivní, široké 50-60cm a postavené z netesaného vápence, valounů a bloků pískovce. Střecha, i nad fasádovým portikem, byla pokryta taškami.

Literatura:

Busuladžić, A.: Rimske vile u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2011, str. 166.

23. Winden am See (Obr. 74)

Okres: Burgenland, RAK

Jezero: Neusidler See (něm.) / Fertő (maď.) / Lacus Pelso Minor (lat.)

Město: Carnuntum; ležela na silnici Savaria-Carnuntum

Date: konec 1./poč. 2. - 4. stol.; přestavba po Markomanských válkách

Výzkumy: B. Saria 1949

Popis: Tato villa měla tři stavební fáze. Jak vypadal její půdorys v první fázi, není příliš jasný. Zachovalo se nám jen několik zdí. Vedle této kamenné budovy stála další s lehkou dřevo-hliněnou konstrukcí. Z první fáze pochází lis na víno (sestavený v 1. pol. 2. stol.), jehož kameny byly užity při stavbě ve druhé fázi jako spolia. Našel se také mlýnský kámen. První villa byla zničená při požáru za Markomanských válek. Byla obnovena na konci 2. či na poč. 3. stol.

Půdorys villy ve druhé fázi byl kompaktní a pravoúhlý. Na užší straně byl fasádový portikus s hlavním vchodem. Na něj byl kolmý ústřední koridor (2,51m široký). Kolem něj byly na obou stranách pravděpodobně tři místnosti. Osvětlení koridoru a místností obstarávala okna ve zvýšených zdech. Všechny tři místnosti na západě byly vytápěné hypokaustem. Ústřední koridor byl vytápěn z části hypokaustem a z části kanálem, na stěnách byly tubuli. Prostory na východě sloužily nejspíš zemědělským účelům. Přestavba proběhla ve třetí fázi v průběhu 3. stol. Na severozápadní fasádě byla přistavěna půlkruhová apside. V ní byly zbytky teplovodního kanálu a tubuli. Zřejmě byly ubourány části zdí koridoru, a tak vznikla velká místnost s apsidou.

Stavební materiál, dekorace: Zdi byly z kamene spojeného maltou, některé byly otesané (na nárožích). Šířka vnějších zdí byla 60cm, vnitřních 45cm. Některé místnosti měly podlahu z malty (portikus, západní místnosti a apside), někde byla jen udusaná hlína (východní místnosti). Našly se také kusy omítky s rudou výmalbou. Střecha byla z běžných tašek. V jednom z domů ve vesnici Winden am See je zazděná spodní část náhrobku, který patřil konzulovi Beneficiářů a nechala mu ho vyrobit jeho matka (Bene Ficiarius COnSularis; MATRI FR in ligatur). Thomas nevyvrací možnost, že tato villa byla po Markomanských válkách stanice Beneficiářů.

Literatura:

Thomas, E. B.: Römische Villen in Pannonien, Budapest 1964, str. 201-210.

Biró, M.: Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57.

7. Regionální umístění villae rusticae

7.1 Města

Primárním úkolem vill bylo produkovat potraviny pro potřeby obyvatelstva civilního i vojenského. Proto je často nalézáme v okolí měst. Půda v jejich okolí byla rozdělena centuriací. V Dalmatii se villy nacházely hlavně v okolí Epidauru, Narony, Salony, Iaderu, Aenony, Aquae S... a Bistue Nova. V Pannonii se villy nacházely kolem Aquinca, Scarbantie, Sopianae, Siscie, Savariae, Carnunta a Sirmia.

7.2 Cesty

Venkov všeobecně byl protkán sítí silnic - státních i soukromých. Kolem nich byly situované některé villy. Nejvýznamnější silnice v Pannonii spojovala tábory kolem limitu podél Dunaje: Vindobona - Carnuntum - Brigetio - Aquincum - Mursa (soutok Drávy a Dunaje) - Singidunum (soutok Sávy a Dunaje). Aquincum bylo spojeno silnicemi s městy Sopianae a Savaria. Významná silnice spojovala města Carnuntum - Scarbantia - Savaria - Poetovio - Celeia - Emona - Aquileia. Další silnice spojovaly Sopianae s městy Brigetio, Savaria a Sirmium. Jedna silnice vedla kolem Balatonu. Významná byla silnice podél Sávy, která spojovala města Emona - Neviodunum - Siscia - Sirmium - Singidunum, kde se napojovala na silnici podél Dunaje. Podobně důležitá silnice vedla kolem Drávy a spojovala Poetovio a Mursu. Silnice podél Jaderského pobřeží spojovala města Aquileia - Tarsatica - Iader - Scardona - Salona - Naron - Epidauros - Lissus. Dolabellovy silnice spojovaly hlavní město provincie Salonu se Servitiem na severu, Sirmiemi na východě, s legionářskými tábory Burnum a Tilurium.

7.3 Legionářské tábory

Velkým odběratelem potravin byla armáda. Bylo výhodné mít v zázemí tábora villy produkující čerstvé potraviny. V okolí limitu a táborů se hojně usazovali veteráni, kteří získávali půdu za věrnou vojenskou službu. V Dalmatii byly pouze dva legionářské tábory legio XI Claudia Pia Fidelis v Burnumu na řece Krka a legio VII Claudia Pia Fidelis v Tilurii na řece Cetina.

V Pannonii byly v 1. stol. tři legie v táborech v Poetoviu na řece Dráva, v Siscii nebo Sirmiemi na řece Sáva a v Savarii, ale ta se brzy přestěhovala na úplný sever do Carnunta. Za Domitiana (81-96) byly v Pannonii čtyři legie v táborech na Dunaji ve Vindoboně, Carnuntu, Brigetiu a Aquincu.

7.4 Vodní zdroje

Velmi důležitý byl pro villu bohatý vodní zdroj, a protože v údolích potoků a řek a kolem jezer byla i úrodná půda, bylo to ideální místo pro založení zemědělské usedlosti.

V Dalmatii byly nejdůležitějšími řekami Neretva, Krka, Cetina, které ústily do moře. Ve vnitrozemí bylo velké množství řek: Trebišnica, Trebižat, Bosna, Una, Lašva, Drina, Bregava.

Jižní Pannonii dominovaly dva mohutné přítoky hraničního Dunaje - Dráva a Sáva a její přítoky Japra a Janja. Významnou roli hrála také jezera Balaton a Neusidler See.

Půda na Jaderském pobřeží, ať už na ostrovech nebo na pevnině, nebyla sice tak úrodná jako ta ve vnitrozemí kolem řek, ale teplé přímořské klima vyhovovalo obzvláště vinné révě a olivám. Také se zde mohl provozovat mořský rybolov.

8. Architektonické typy vill

Villy můžeme dělit podle různých kritérií do různých skupin. Jedním z nich je užití jednotlivých architektonických prvků. To je prokazatelně správná cesta a podle nás jedno z nejlepších možných řešení. Ale i toto má svá úskalí. Ta spočívají v interpretaci půdorysů nalezených budov.

Nejspornější je rozhodně otázka fasádového portiku / koridoru. To je současně také nejčastěji užívaný architektonický prvek na villách v Dalmatii i Pannonii. Spory se vedou o to, zda byla fasáda zazděná, nebo otevřená v podobě sloupořadí. Pokud nebyly výzkumy dostatečně kvalitně provedeny a jejich výsledky zaznamenány, je obtížné určit, jak fasáda vlastně vypadala. V naší práci se přikláníme k názoru, že tyto úzké prostory byly otevřené ve formě portiků. Takové fasádové portiky měly funkci komunikativní, nacházel se zde vchod do budovy, a také v případě nepřízně počasí poskytovaly přístřeší pro nejrůznější činnosti a v horkých dnech vítaný stín.

Většina vill obsahovala víc architektonických prvků, které jsou vyjmenované níže. Z toho důvodu není jednoduché určit jen několik základních typů vill. Někteří autoři, zabývající se touto problematikou, to udělali, ale podle našeho názoru to není dostačující a ztrácí se při tom typická architektonická rozmanitost a nápaditost stavitelů římských vill. Není žádoucí za každou cenu násilně zařadit všechny villy do uměle vytvořených kategorií. Proto jsme v této práci přistoupili k volnějšímu třídění.

8.1 Hlavní architektonické prvky v půdorysech obytných budov římských vill

Typickým italským architektonickým prvkem je impluvium - mělký bazén na zachycování dešťové vody uprostřed domu. Pro chladné podnebí provincií to nebylo příliš praktické. V Dalmatii se nenašlo ani jedno, ale v Pannonii ano.

- **impluvium** - 8. Gyulafirátót-Pogánytelek I (1. fáze)

Peristylový dvůr byl velmi oblíbený ve všech římských provinciích. Mohl být dlážděný nebo ve formě zahrady; obehnaný portiky se sloupy, portikem typu fenestrata nebo kompaktní zdí.

- **peristylový dvůr** - 5. Ilidža A, 7. Ljusina, 20. Strupnić, 23. Višići B, 7. Eisenstadt, 8. Gyulafirátót-Pogánytelek I (2. fáze), 9. Hosszúhetény, 11. Keszthely-Fenekpusta A, B, 12. Komló-Mecsekjános, 13. Kövágászölös, 14. Löffelbach, 16. Nemesvámos-Balácapusztá I, 19. Ságvár-Tricciana 5

Jak už bylo zmíněno výše, byl fasádový portikus nejoblíbenější architektonický prvek v římských villách. Mohl být jeden nebo i dva. Vyskytoval se na těch nejluxusnějších panských domech, tak jako i na obyčejných domech nejmenších rozměrů. Používal se po

celou dobu trvání římské nadvlády v provinciích. Sloupy mohly být z kamenů, cihel i ze dřeva.

- **fasádový portikus** - 5. Ilidža A, 6. Lisičići 1, 9. Mogorjelo, 10. Mušići I, II, 13. Orlić, 16, Podvornice ve vesnici Lipa, 17. Ranković, 19. Stolac 1, 23. Višići B, 25. Založje, 2. Bohova / Razvanje, 3. Budakalász, 4. Budapest-Csúcshegy, 5. Deutschkreuz, 7. Eisenstadt, 8. Gyulaírádtót-Pogánytelek I (2. fáze), 11. Keszthely-Fenékpuszta A, B, 13. Kövágászölös, 14. Löffelbach, 16. Nemesvámos-Balácapusztá I, XIII, 17. Parndorf 2, 22. Tutnjevac 2, 23. Winden am See (2. fáze)

Dalším častým prvkem byl ústřední koridor. Předpokládáme, že sloužil pro vedení světla do okolních místností (zvýšená konstrukce střechy).

- **ústřední koridor** - 10. Mušići II, 6. Donnerskirchen I, 11. Keszthely-Fenékpuszta 7, 8, 16. Nemesvámos-Balácapusztá XIII, 23. Winden am See (2. fáze)

Peristyl nebyl jediným typem dvora, který se u vill vyskytoval. Poměrně často se v blízkosti obytných budov vyskytoval menší zdí obehnaný prostor. Mohlo se jednat o dvůr nebo o zahradu.

- **jednoduchý dvůr** - 6. Lisičići 1, 2. Bohova / Razvanje, 6. Donnerskirchen I, 7. Eisenstadt, 11. Keszthely-Fenékpuszta 6, 20. Sümeg I

Nárožní rizality, velmi často kombinované s fasádovým portikem, byly častější v Pannonii. Spíše než vojenské či opevňovací prvky v nich musíme vidět architektonické ozvláštnění či předstíranou demonstraci síly. Často byly dva, ale máme budovy s jedním nebo naopak se čtyřmi rizality.

- **nárožní rizality** (1, 2 nebo 4) - 10. Mušići I, 20. Strupnić, 8. Gyulaírádtót-Pogánytelek I (2. fáze), 9. Hosszúhetény, 13. Kövágászölös, 17. Parndorf 2, 20. Sümeg I

Jedním z nejzajímavějších architektonických fenoménů pozdní antiky je tzv. hala s apsidou. Ta byla součástí jak starších vill (dostavěna později), tak i nově postavených ve 4. stol. Tento zvláštní prostor se spojuje s císařským prostředím. Podobné haly s apsidou byly součástí císařských paláců v Římě i v Itálii jako takové. Je logické, že se s nimi setkáváme právě na území Pannonie, která byla již od počátku své existence císařskou provincií. Ve 4. stol. docházelo k velkým změnám a kvůli jistým socio-ekonomickým faktorům se určité villy staly centry císařských domén a latifundií a my je rozpoznáme právě díky halám s apsidou.

- **hala s apsidou** - 1. Alsóheténypusztá 1, 3. Budakalász, 9. Hosszúhetény, 11. Keszthely-Fenékpuszta A, B, 12. Komló-Mecsekjános, 14. Löffelbach, 19. Ságvár-Tricciana 5, 23. Winden am See (3. fáze)

8.2 Uspořádání místností obytných budov římských vill

Uspořádání místností dávalo obytným budovám jejich celkový tvar. Můžeme rozlišit několik typů. Mezi nejvíce římské patří jistě uspořádání místností kolem peristylvého dvora.

- **uspořádání místností kolem peristylu** - 5. Ilidža A, 7. Ljusina, 20. Strupnić, 23. Višići B, 7. Eisenstadt, 8. Gyulafirátót-Pogánytelek I (2. fáze), 9. Hosszúhetény, 11. Keszthely-Fenekpusta A, B, 12. Komló-Mecsekjános, 13. Kövágászlös, 14. Löffelbach, 16. Nemesvámos-Balácapusztá I, 19. Ságvár-Tricciana 5

Dále můžeme rozlišit lineární a kompaktní uspořádání místností a také místnosti uskupené do bočních křídel.

- **lineární uspořádání místností** - 12. Ograja u vesnice Putovići (1. fáze), 13. Orlic, 16. Podvornice ve vesnici Lipa, 4. Budapest-Csúcshegy

- **kompaktní uspořádání místností** - 11. Novi Šeher I, 19. Stolac 6, 23. Višići C, 5. Deutschkreuz, 10. Japra XIII, 15. Mala Rujiška, 16. Nemesvámos-Balácapusztá X, 18. Radvanje I, 22. Tutnjevac 2

- **boční křídla** - 4. Dračevica / Proboj B, 7. Ljusina, 14. Panik / Crkvina I

8.3 Tzv. „barbarská“ architektura

Do této skupiny patří malé budovy, které se bez výjimky nacházely ve vnitrozemí Dalmatie. Jejich půdorysy nebyly ani v nejmenším římské, ale byly postavené římskými stavebními technikami a vybavené freskami i mozaikami. Představují neobvyklou syntézu tradiční architektury a romanizace.

- **„barbarská“ architektura** - 6. Lisičići 3, 4, 8. Mali Mošunj, 19. Stolac 2, 3, 24. Vitina

8.4 Ohraničení užšího pozemku villy

Ohraničení pozemku v nejbližším okolí villy bylo poměrně časté. Většinou to byly obyčejné zdi, někdy doplněné portiky.

- **ohrazení** - 6. Lisičići Komplex I, II, III, 15. Panik / Dračeva strana, 2. Bohova / Razvanje, 6. Donnerskirchen, 16. Nemesvámos-Balácapusztá, 17. Parndorf, 18. Radvanje

Speciálním druhem ohrazení byly hradby s věžemi, které vznikaly ve 4. stol. kolem starších villových sídlišť. Nacházely se jen v Pannonii a tyto lokality řadíme mezi tzv. císařské sýpky. Hradby měly ochraňovat zásoby obilí uložené v mohutných sýpkách, které bylo určené pro potřeby vojska.

- **hradby** - 1. Alsóheténypusztá, 11. Keszthely-Fenekpusta, 19. Ságvár-Tricciana

8.5 Typy hospodářských budov

Protože primární funkcí vill byla zemědělsko-hospodářská produkce, byly součástí vill hospodářské budovy. V některých případech, bohužel, nebyly tyto budovy vykopány, protože se výzkumy soustředily na obytné budovy. Většina hospodářských budov si byla velmi podobná bez ohledu na století vzniku.

- **lineární** - 1. Bihovo, 3. Donje Čelo

- **s fasádovým portikem** - 1. Bihovo, 6. Lisičići 2, 19. Stolac 5, 18. Radvanje II

- **s jednou místností** - 19. Stolac 7, 1. Alsóheténypusztá 6, 7

- **se dvěma místnostmi** - 4. Dračevica / Proboj A, 6. Lisičići 2, 5, 11. Novi Šeher II

- **s více místnostmi** - 9. Mogorjelo, 18. Kupinovnik u vesnice Dol, 19. Stolac 5, 6, 23. Višići A, C, D, 6. Donnerskirchen IV, V, 8. Gyulafirátót-Pogánytelek III, 21. Szentkirályszabadja-Romkút I

8.6 Typy lázní

Neodmyslitelnou součástí villových sídlišť byly lázně, které byly nejmarkantnějším projevem romanizace v provinciích. Dělíme je do dvou skupin.

- **začleněné do obytné budovy** - 5. Ilidža C, 7. Ljusina, 13. Orlic, 14. Panik / Crkvina I, 8. Gyulafirátót-Pogánytelek I (2. fáze), 11. Keszthely-Fenekpusta A, B, 13. Kövágászölös, 14. Löffelbach

- **volně stojící budova** - 12. Ograja u vesnice Putovići (2. fáze), 14. Panik / Crkvina III, 17. Rankovići, 19. Stolac 1, 4, 19. Stolac 8, 22. Tišina A, 23. Višići D, 26. Žabljak 2, 1. Alsóheténypusztá 5, 2. Bohova / Razvanje 8, 5. Deutschkreuz, 6. Donnerskirchen II, 7. Eisenstadt, 8. Gyulafirátót-Pogánytelek IV, 16. Nemesvámos-Balácapusztá II, 17. Parndorf

9. Chronologie villae rusticae

První villy vznikaly v provinciích již v **1. stol. n. l.** v souvislosti s rozdělením Illyrica na Dalmatii na jihu a Pannonii na severu. V tomto raném horizontu byla rozdělována nejúrodnější půda kolem Balatonu, Neusidler See a na Jaderském pobřeží. Nejstarší dochované pozůstatky kamenných vill se datují na **konec 1. stol.** Soudí se, že tyto villy zakládali osadníci z Itálie a častý typ villy s peristylem to potvrzuje.

Doba rozkvětu ve **2. stol.** zkončila Markomanskými válkami. Limit v Pannonii nebyl tak bezpečný jako dřív a některé villy v pohraničí byly zničeny. Oproti tomu v Dalmatii bylo bezpečno a villy dál prosperovaly.

Velká stavební aktivita byla zaznamenána na **poč. 3. stol.**, kdy byly obnovovány starší budovy nebo stavěny úplně nové. Hlavně ve vnitrozemí provincií se objevují nové villy. V tomto století existovalo nejvíce vill ze všech čtyř staletí římské vlády.

Velké změny přišly s Diocletianovými pozemkovými reformami. **Pozdní antika** byla dobou zvrátů, ale přesto, hlavně velké villy, prosperovaly. Typické bylo slučování malých vill do velkostatků.

Stávající i nové villy musely být z příkazu císaře opevněny, hlavně v hraniční Pannonii, aby dokázaly odolat stále četnějším nájezdům barbarů.⁸⁵ Typické pro villy byla schopnost samozábování. Již nebyly závislé na jiných zemědělských jednotkách. Vše si obstarávaly samy.

Konec většiny vill přišel na **konci 4. stol.** v souvislosti s pádem dunajského limitu a ničivým drancováním barbarů. Na některých villách, hlavně těch opevněných, se život udržel i v průběhu 5. stol.

⁸⁵ Thomas 1980, str. 312-313.

10. Zemědělství

Hlavní antické prameny:

Cato Starší - De Agricultura

Varo - De Re Rustica

Columella - De Re Rustica

Plinius Starší - Naturalis Historie

10.1 Lis na víno/olej

Olivový olej byl jedním z nejdůležitějších produktů zemědělství. Řekové a po nich i Římané ho používali prakticky každodenně. Kromě toho, že má vynikající chuť, obsahuje množství zdravích prospěšných látek, což bylo Řekům i Římanům známé. Našel uplatnění v kuchyni. Protože Římané neznali máslo, používali ho k zvlhčení nekvašeného chleba i jako varný tuk na pečení, smažení atd. Užíval se při péči o tělo (hydratace kůže, vlasové zábaly apod.) i k výrobě kosmetických přípravků. Sloužil i k promazávání strojů, zbraní a kožených výrobků a na svícení do lampiček.

Olivovníky potřebují k růstu typické středomořské klima - hodně slunce a teplo v létě, chlad, několika denní mráz (kvůli odumření larev škůdců, které by jinak na jaře zničily poupata) a dostatečnou vláhu v zimě. S rozšiřováním území Impéria na východní pobřeží Jaderského moře se šířilo i pěstování oliv. Je možné, že s tím začali již Řekové, ale důkazy pro to nemáme. Římané, tak jak tomu bylo v Itálii, plně rozvinuli potenciál slunných svahů dalmatského pobřeží a ve velkém zde zakládali olivové háje. Vyprahlá země bohatá na železo, totiž k pěstování obilí nebyla vůbec vhodná. (Naopak vnitrozemská bohatě zavlažovaná údolí Dalmatie pro něj byla jako stvořená.)

Olivy se sklízely (tehdy, stejně tak i dnes) od září do listopadu. Zralé plody se trhaly tak rychle, jak to jen šlo, aby se zabránilo jejich dlouhému skladování. Lisovaly se během dvou dnů.⁸⁶ Část oliv se nakládala do vinného octa, oleje a soli a konzumovala se během zimy jako pochutina.⁸⁷

Olivovníky jsou neopadavé stromy a nepotřebují nijak zvlášť velkou péči. Navíc, jakmile jednou dobře zakoření, bez vážné příčiny nezajdou. Sází se mladé několikaleté stromky, které začínají plodit po 20 letech. Po počáteční investici do koupě mladých stromků se zisk z prodeje plodů každým rokem zvyšoval a trvat mohl 150 let i víc. To jistě také přispělo k zakládání olivových hájů na území Dalmatie. Tradice pěstování oliv zde ve

⁸⁶ Cato, kapitola 65.

⁸⁷ Cato, kapitola 117.

velké míře přetrvala dodnes. Na ostrově Pag u vesnice Lun roste skupinka olivovníků stará asi 1500 let.⁸⁸

Druhou, neméně důležitou plodinou byla vinná réva. Ze šťávy z jejich hroznů se kvašením vyrábělo víno. Římané i Řekové měli ve své kultuře silně zakořeněné každodenní pití vína i náboženskou tradici úliteb bohům. Jak stoupal počet obyvatel Impéria, stoupala úměrně i spotřeba vína. Vždyť každý legionář dostával denně džbán vína jako součást žoldu. Tudíž byla armáda největším odběratelem tohoto produktu. S rostoucí poptávkou byly zakládány nové vinohrady i na území Dalmatie. Původní obyvatelstvo se s konzumací vína setkalo poprvé při kontaktu s řeckými kolonisty. Některé kmeny se novému trendu rychle poddaly, ale jiné, např. Dalmaté, se mu urputně bránili a setrvali u tradiční konzumace piva.⁸⁹

Vápencové podloží a jižní či jihozápadní orientace svahů byly pro pěstování vinné révy ideální. Také dostatek slunečního svitu a vyvážené množství tepla a deště byly důležité. Stejně jako olivovníky i réva potřebuje v době vegetačního klidu krátkodobý mráz, aby nepřežily larvy škůdců, které by v opačném případě mohly zničit značnou část úrody. V případě pěstování révy bylo možné využít kromě slunného Dalmatského pobřeží i rozsáhlá úrodná území v Panonii. Zde mezi největší producenty hroznů patřily vinohrady kolem Balatonu a Neusidler See, kde panovalo sice chladnější klima, ale některým druhům révy se zde výborně dařilo a daří i dnes.

Podobně jako u zakládání olivových hájů byl počáteční nákup sazenic révy nákladnou záležitostí. Réva ne vždy dobře koření a je choulostivá k extrémnímu počasí. Navíc se musela okopávat a přihrnovat zemí, kterou ze svahů odnášel déšť. Tyto namáhavé práce jistě vykonávali otroci. Také se musela pravidelně zastříhovat a odstraňovat pro plození nevhodné větvičky. K tomu se používal speciální nástroj - nůž na vinnou révu. Tento nůž je velmi častý v nálezovém materiálu jak dalmatských, tak i pannonských vill a díky jeho přítomnosti můžeme říci, že ta či ona villa měla kolem sebe vinohrad. Réva začíná plodit asi po třech letech a poté se kvantita hroznů zvyšovala. Ale jen do určitého roku. Pak už byla réva příliš stará a výnosy tak nízké, že byla nahrazena novou sazenicí a tak to šlo pořád dokola.

Sklizeň hroznů probíhala (jako i dnes) většinou v průběhu září. Hrozny se sklízely ručně jeden po druhém. Po sběru se z nich okamžitě vymačkala šťáva. Některé druhy se určitě

⁸⁸ <http://www.lun.hr/slides/flashmasline/index.html>

⁸⁹ Džino 2006, str. 71-80.

hodily i na sušení. Po vylisování zbývá směs jadérek a slupek. Ta se dá použít jako přírodní hnojivo k révě.

Získávání oleje z oliv a šťávy z hroznů fungovalo v podstatě na stejném principu - plodiny se lisovaly. Díky tomu se mohl jeden lis používat v obou případech. Ovšem kvůli tomu, že sklizeň hroznů probíhala v září a sklizeň oliv od září do listopadu, hrozily časové kolize.

V římské době existovaly dva druhy lisu. Starší byl lis na způsob *prelum*, který popsal ve své práci *De Agri Cultura* Cato Starší (publikováno kolem r. 150 př. n. l.) a fungoval na principu stlačování. Druhý mladší typ lisu se používal v době Plinia, který ve své práci *Naturalis Historiae* (publikováno kolem r. 77-79 n. l.) vysvětlil, že fungoval na principu šroubu.⁹⁰ Vitruvius v *Deseti knihách o architektuře* zmiňuje obě varianty jako rovnocenné.

Z regionálního hlediska je značně nepravděpodobné, že by se olivy pěstovaly a zpracovávaly jinde než na pobřeží Dalmatie; pannonské lisy tedy sloužily pouze pro zpracování hroznů, zatímco ty dalmatské mohly zpracovávat obojí.

O speciálním umístění okrsků na výrobu, zpracování a skladování vína a oleje v rámci venkovských vill se zmiňuje i architekt Vitruvius v Knize šesté, kapitola VI.: „2. ... V největší blízkosti přípravný má být také lisovna, neboť tak bude práce s mačkáním plodin pohodlná. S lisovnou at' je spojená vinná komora s okenními otvory od severu; kdyby totiž byly jinde, a to na straně, kde může hřát slunce, pak se víno v takové komoře teplem zkalí a dlouho nevydrží.

3. Komory na olej se umístí tak, aby měly osvětlení od jihu a od teplých světových stran. Olej totiž nesmí chladem tuhnout, nýbrž musí být vlažnou teplotou zředován. Jejich velikost je třeba stanovit podle stavu ovoce a podle počtu sudů, které pokud jsou o obsahu 20 amfor, mají zaujímat průměrně prostor po 4 stopách. Lisovna, ve které se nelisuje šroubovým zařízením, nýbrž pákami a mačkadlem, nemá být o menší délce než 40 stop. Tak totiž muž pracující u mačkáci páky bude mít dost volného místa. Šířka lisovny pak ne pod 16 stop. Tak totiž se budou moci lidé pracující u mačkadla volně a bez potíží pohybovat. Bude-li však potřeba místo pro dvě mačkadla, stanoví se šířka lisovny na 24 stop.“

Otázkou je, zda na každé ville, která pěstovala révu a/nebo olivy, byl přítomen lis, nebo se suroviny svážely na jedno místo a zpracovávaly ve velkém objemu. Druhá možnost je, zdá se, pravděpodobnější. Stejně se to dělá i dnes. Velké zpracovatelný vykupují suroviny a vyrábějí produkt ve velkém.

⁹⁰ Plinius, kniha 23, kapitola 2.

Proces výroby začínal sklizní. Ať olivy nebo víno, nebylo dobré se zpracováním otálet, protože s každým dnem kvalita surovin a následně i produktu klesala. Nejdříve se plody rozemlely (u oliv se muselo postupovat jemně, aby se neporušily pecky, které by oleji dodaly hořkou příchut'⁹¹), čímž se usnadnilo lisování. Na to se používal velký kámen orbis, který se podobal mlýnskému kameni. Plodiny se nasypaly do základny lisu - trapetum, které mělo tvar velmi velké mísy, a kamenem orbis se rozemlely. Poté se kámen velkou silou tlačil dolů, buď pákou, nebo šroubováním, a tekutiny odtékaly kanálkem do bazénu nebo do nějaké nádoby.

Lisování vína bylo lepší při nižších teplotách. Naopak lisování oleje vyžadovalo vyšší teplotu. Pokud při lisování začalo mrznout (např. v listopadu), bylo nutné udržovat v místnosti s lisem a ve skladu s olejem vysokou teplotu.⁹²

Čerstvý olej a víno se přelávalo většinou do amfor a skladovalo se, dokud nebyl vhodný čas ke konzumaci.

Okrsky na zpracování hroznů/ oliv se našly na těchto villách: v Dalmatii Mogorjelo, Bihovo, Višići, ostrov Krk - ulice Jna č. 2, Donje Čelo na ostrově Koločep, Kupinovnik u vesnice Dol na strově Hvar a v Pannonii Winden am See u Neusidler See.

Způsob fungování lisu je nejlépe vysvětlen v článku I. Bojanovskeho, který zrekonstruoval lis nalezený na lokalitě Mogorjelo (**Obr. 75**). Ten byl, stejně jako ostatní lisy nalezené v Dalmatii, typ prelum (známý již od 1. stol. př. n. l.). Torcular je ta část lisu, na které se hrozny/olivy stlačují. Obvykle byl umístěn v podlouhlé pravoúhlé jednopatrové budově (torcularium), ve které se nacházely i další součásti lisu. Ta část lisu, kde se lisovalo, byla vždy umístěna na zvýšené úrovni, na zešíkmené kamenem dlážděné podlaze, která se nazývala forum. Zde byla umístěna čtvercová (méně často kulatá) kamenná deska (area), která měla kolem okraje žlábek (canalis rotunda), kudy odtékal olej/šťáva. Na arei stál pletený koš (fiscina), do kterého se dávaly plodiny (sampsas). Ty se před tím musely umlít ve zvláštním mlýnu, který mohl mít různé tvary (trapetum, tudicula, mola olearia, canalis, solea). Olivy se nemlely, ale oddělovala se jim dužnina od pecky. Takto připravená surovina se přenášela ve vacích (culleus) do pleteného koše, kde se lisovala. To se dělo pomocí dlouhé dřevěné klády (prelum) a oválného dřevěného klipu (orbis olearius), který tisknul surovinu, a tekutina tekla po povrchu fora žlábkovitým kanálem do nádrže či nádoby na nižší úrovni (lacus, labrum). Prelum byla dřevěná kláda, která byla stejně dlouhá jako celý lis. Jeden jeho konec (lingua) byl uchycen ke dvěma silným dřevěným

⁹¹ Cato, kapitola 67.

⁹² Cato, kapitola 65.

sloupům, kterým se říkalo arbores. Ty byly ukotvené v masivním kamenném lůžku za areou s piscinou. Tlak vznikal pomocí navijáku (sucula), který navíjel lano, které bylo uvázané na druhém konci prela. Naviják byl uchycen mezi dva masivní kamenné sloupy (stipites), které byly umístěné na nižší úrovni. Jejich horní okraje byly zaoblené.

Druhý typ lisu (používaný od pol. 1. stol. n. l.) se nazýval kochlea a fungoval na principu šroubování. To byl velmi efektivní způsob lisování. Přesto se v Dalmatii nenašel ani jeden. To bylo nejspíš způsobeno konzervativností obyvatel Dalmatie a také tím, že se lis s prelem méně rozbíjel a pokud se tak stalo, lehce se dal opravit.⁹³

9. Mogorjelo (Obr. 76)

Jak už bylo zmíněno výše, na lokalitě Mogorjelo byl nalezen lis, nejspíše jen na olivy, i když teoreticky mohl lisovat i víno. Hospodářská budova, ve které byl umístěn, byla postavena již v 1. stol., ale jak starý je lis samotný, zůstává otázkou. Mohl být současný s budovou, ale také mohl být postavený až při mohutných přestavbách na konci 3. stol. V místnosti A se *in situ* našly stipites, kamenná lůžka pro uchycení arbores se čtvercovými otvory a dochovala se i kulatá area (poloměr 90cm). Místnost C byla kuchyně, ve které se olej po lisování čistil (poměrně složitý proces, který vyžadoval teplou vodu a dostatek času). Místnost B - cella olearia, byla orientovaná na jihozápad (přesně jak doporučuje Vitruvius) a zde se skladoval olej v kamenných bazénech (lacus, labrum) nebo keramických sudech (dolia olearia). V případě Mogorjela se používalo obojí. Bylo zde šest dolii a tři bazény.⁹⁴

1. Bihovo (Obr. 7)

Další torcularium se nacházelo na lokalitě Bihovo. Budova se datuje do 2. - 4. stol., ale přesná doba vzniku lisu je nejistá. Lis se nacházel v místnosti 1 (10,5x6,6m), která byla rozdělena na dvě části. Větší prostor zabíral lis a u východní zdi bylo subsellium *a*, kamenná lavice určená k odpočinku mužů, kteří lisovali. Silné kamenné sloupy (stipites) se našly *in situ*. Na vnitřních stranách zůstaly dobře viditelné prohlubně pro uchycení navijáku. Forum *c* (3,9x4,07m) bylo o 75cm výš a navíc rozdělené zdí na dvě části (k čemu sloužilo toto rozdělení, není jasné). V západní části se nacházela area, která měla obdélný tvar (1,27x1,07m), ale bohužel se dochoval jen její otisk. Stejně tomu bylo i u místa pro arbores. Jejich kamenná lůžka zanechala pouze otisk (1,05x0,53m). V severozápadním rohu fora se zachoval žlábkovitý kanál, kterým odtékal olej/víno do zvláštní nádoby.

⁹³ Bojanovski 1969, str. 31-33.

⁹⁴ Bojanovski 1969, str. 41-43.

Forum mělo hladkou podlahu ze směsi jemného vápna a drobných kousků cihel, která měla jistý sklon směrem ke kanálu, což napomáhalo lepšímu odtékání tekutin.

Kolem místnosti s lisem se nacházelo víc dalších prostor. Kvůli nedostatku nálezů je ale velmi těžké určit, zda některé sloužily jako sklady na víno/olej, tak jak to popisuje Vitruvius. Vzhledem k tomu, že se Bihovo nachází víc ve vnitrozemí, se v jeho okolí s největší pravděpodobností pěstovalo jen víno, nikoli olivy. Ale ani to se nemůže s naprostou jistotou vyloučit, protože v antice se olivové háje zakládaly i hlouběji ve vnitrozemí.⁹⁵

3. Donje Čelo (Obr. 8)

Cella olearia/vinaria (zde se olej/víno plnilo do amfor či pithoi a skladovalo) monumentálních rozměrů (60x9m) byla objevena na malém ostrově Koločep na lokalitě Donje Čelo. Toto určení bylo učiněno na základě nálezů mnoha pithoi a ještě většího počtu amfor a jejich víček. Dochovala se také vysoká vrstva písku na podlaze, do které se amfory při skladování zabodávaly. Tato budova byla součástí villy, na které se pěstovala réva a olivovníky. Není vyloučeno, že se na ostrově nacházel i lis. Bohužel ani on, ani ostatní budovy villy se nenašly. Budova pochází z dob pozdní antiky.⁹⁶

18. Stari grad-Kupinovnik u vesnice Dol (Obr. 30)

Další torcularium se nacházelo na ostrově Hvar na lokalitě Kupinovnik u vesnice Dol. V jedné budově se nacházel lis na víno/olej, bazény na výsledný produkt i trapetum.⁹⁷ Dva zděné bazény (3,5x2m; 2,8x2m) byly hluboké 80cm. Jejich dno bylo vymazané hydrofobní maltou, lehce zkosené a v rohu západního se nacházela nádržka na usazeninu z lisování (amurca - tmavá tekutina, která teče z oliv při lehkém tisku a je velmi hořká, olej teče jen při silném tisku). Trapetum bylo při výzkumu odkopané až do základů, mlýnský kamen se nacházel hned vedle něj a dva kamenné trámy (stipites) pro uchycení prela byly v základech obezděné nepravidelnými kamennými bloky. V této místnosti bylo nalezeno mnoho úlomků amfor a část velkého kamenného dolia, což bylo typické vybavení takových zpracovatelských okrsků. Budova měla i druhé patro, z něž se dochovalo jen pár schodů u severní zdi bazénů. V místnosti jižně od bazénů se nacházel kruhový násyp z velkých hrubě opracovaných kamenů, který sloužil neznámému účelu.⁹⁸

⁹⁵ Paškvalin 1975, str. 80-83.

⁹⁶ Knežević, Mirnik 1980, str. 86-88.

⁹⁷ Šarić 1981, str. 69-71.

⁹⁸ Šarić 1978, str. 82-85.

Krk, ulice Jna č. 2 (Obr. 77)

Pouze trapetum bylo prozkoumáno na ostrově Krk ve stejnojmenném městě. Trapetum sloužilo k mletí oliv/vinných hroznů. Skládal se ze dvou částí. Horní tvořilo 12 velkých kamenných desek a dolní byla z jednoho kamene. Uprostřed dna byl další kámen, do kterého se uchycovala dřevěná osa mlecího mechanismu. Vnitřek byl vymazán červenou maltou, aby byl dokonale hladký. Stejně jako všechny podobné nálezy se jen těžko datuje.⁹⁹

23. Višiči (Obr. 41)

Na lokalitě Višiči se také našly pozůstatky lisu. Přesněji máme kruhovou areu (průměr 85cm). Lis byl nejspíše umístěn v jedné z velkých hospodářských prostor v rámci budovy C. Avšak area byla nalezena v lázních v budově D, kam ji přenesli Slované, kteří tuto lokalitu osídlili po stěhování národů. Jiné pozůstatky lisu se bohužel nenašly.¹⁰⁰

23. Winden am See (Obr. 74)

Lis na víno z této lokality vznikl v 1. pol. 2. stol. Bohužel se nám nedochoval v celku, ale jeho kamenné součásti byly užity při přestavbě ve druhé fázi a našly se jako spolia. Tento lis se také řadil do skupiny lisů s prelem. Je to jediný exemplář takového lisu na území Pannonie.¹⁰¹

Císař Domitian v r. 92 vydal edikt, kterým se rušila polovina vinohradů v provinciích. Udělal to proto, že města potřebovala víc obilí, které mělo vyrůst na místě vinohradů. Ale toto nařízení bylo plošně ignorováno a potvrzuje to i nález tohoto lisu.¹⁰²

Mezi nepřímé důkazy vinařství patří nůž na vinnou révu, kterým se zkracovaly nové výhony.

4. Dračevica / Proboj

Ve ville Dračevica / Proboj se kromě mnoha dalších železných předmětů našly i 3 nože na víno (**Obr. 78 , 1, 2**).¹⁰³ Jsou důkazem toho, že se vinohrady zakládaly na území dnešní jižní Bosny již za Římanů. Tato tradice se zde udržela dodnes.

8. Gyulafirátót-Pogánytelek

Nůž na révu byl charakteristickým nástrojem pro villy v okolí Balatonu, mezi které patřila i villa Gyulafirátót-Pogánytelek. To je jasný důkaz pro to, že na pozemcích villy byl provozován vinohrad.¹⁰⁴

⁹⁹ Dautovska-Ruševljanin 1969, str. 204-206.

¹⁰⁰ Čremošnik 1965, str. 159, 168.

¹⁰¹ Thomas 1964, str. 203.

¹⁰² Thomas 1964, str. 203.

¹⁰³ Fiala 1895, str. 366-367.

¹⁰⁴ Thomas 1964, str. 46.

16. Nemesvámos-Balácapusztá

I na této vili u Balatonu se provozoval vinohrad, což dokazuje nůž na révu.¹⁰⁵

10.2 Sýpky

Horrea neboli sýpky byly budovy, ve kterých se skladovalo obilí. Vitruvius píše, že podobně jako jiné hospodářské budovy, by měly stát dál od obytných prostor, kvůli nebezpečí šíření požárů. V souboru vill, kterými se zabýváme v této práci, se sýpky dochovaly jen na pannonském území. Z toho ale nesmíme usuzovat, že se v Dalmatii tento typ hospodářské budovy nepoužíval. Znamená to pouze to, že se nedochoval. A to buď z důvodu použití netrvanlivých materiálů, nebo nedostatečného stavu bádání. Protože je nad slunce jasné, že dalmatské vnitrozemí (dnešní Bosna a Hercegovina) bylo velmi úrodné a obilí se zde pěstovalo.

Sýpky můžeme rozdělit podle typu a také podle data vzniku. Pannonské sýpky byly buď relativně malé budovy, které sloužily pouze pro skladování zásob určených pro potřeby obyvatel villy a často byly opatřené věžovitými projekcemi, nebo velkých rozměrů s řadami podpěr, které mají svůj předobraz v sýpkách vojenských táborů.

Podle data vzniku je dělíme na dvě skupiny. Sýpky postavené v 1.-3. stol. a sýpky ze 4. stol. Tyto skupiny se nám setkávají: velké sýpky se sloupky byly stavěné pouze ve 4. stol.

Sýpky z 1. - 3. stol.

8. Gyulafirátót-Pogánytelek (Obr. 54)

Budova II byla obilnice s praefurniem a nacházela se západně od budovy I. Měla jen 2 místnosti. V té menší (4x4m) bylo hypokaustum. Uprostřed velké místnosti byl rozměrný pilíř, který nasvědčuje tomu, že místnost měla i další patro (pilíř byl base pro opěrný sloup). Budova II byla současná s druhou stavební fází budovy I.¹⁰⁶

M. Biró ve svém článku předpokládá, že také budova III sloužila, kromě jiného, také jako horreum. Tuto teorii podle něj podporuje ekonomický charakter nálezů, jejich velikost, rozloha neděleného prostoru uvnitř budov a nepřítomnost vytápění.¹⁰⁷

Sýpky ze 4. stol.

Nejvýznamnější skupinou pozdně antických sýpek byly tzv. „opevněné císařské sýpky“. Řadí se mezi ně lokality Alsóheténypuszta, Keszthely-Fenékpuszta a Ságvár-Tricciana. Všechny tři lokality měly mohutné hradby s představenými kruhovými věžemi,

¹⁰⁵ Thomas 1964, str. 106-107.

¹⁰⁶ Thomas 1964, str. 40-43.

¹⁰⁷ Biró 1974, str. 33.

reprezentativní budovu s halou s apsidou a větší počet sýpek. O jejich spojení s císařským dvorem více v kapitole o architektuře.

1. Alsóheténypuszt (Obr. 46)

Uvnitř opevnění byly tři sýpky 2, 3 a 4. Sýpka 3 měla uvnitř dvě řady sloupků a na fasádě oddělený krátký prostor. Sýpka 2 byla rozdělena podélně jednou zdí.

Nejpravděpodobnější je teorie, že se jednalo, tak jako v případě opevněných komplexů v Fenékpuszt a Ságvár-Tricciana, o opevněnou císařskou sýpku, jejíž produkce byla určená pro potřeby vojska.¹⁰⁸

11. Keszthely-Fenékpusta (Obr. 60)

Budova 19 v těsné blízkosti západní hradby byla sýpka. Její podlahu podpíralo třicet dva sloupků ve čtyřech řadách a zdi byly zpevněné extra silnými pilíři.¹⁰⁹

19. Ságvár-Tricciana (Obr. 70)

Sýpky 9, 10, 11 byly umístěné blízko u sebe a byly si velmi podobné - velké obdélné budovy se dvěma řadami pilířů k podepření podlahy na sušení zrní a vnějšími podpěrami, které zesilovaly obvodní zdi. Sýpka 11 měla navíc portikus na dlouhé straně.¹¹⁰

- ostatní sýpky

16. Nemesvámos-Balácapuszt (Obr. 65)

Budova XI byla sýpka postavená ve 4. stol.¹¹¹ a nikoli další obytná budova s peristylem a portikem, jak píše Thomas ve své práci.¹¹² Její půdorys je sice neúplný, ale dvě řady po čtyřech sloupech jsou dobře viditelné.

17. Parndorf (Obr. 67)

Budova 4 byla sýpka. Doba její výstavby spadá na poč. 4. stol. a je současná s přestavbou villy v době Diokleciana a Konstantina.¹¹³ Její půdorys je trochu odlišný od předešlých „císařských sýpek“.

21. Szentkirályszabadja-Romkút (Obr. 72)

Budova I měla na dvou nárožích přistavěnou čtvercovou věž. Kromě dobrého výhledu sloužily jako sušící věžovité sýpky na obilí, zrní, seno atd. Uvnitř velkého obdélníkového prostoru byly stavby s dřevěnou konstrukcí. Svou konstrukcí se podobá budově III v Gyulaírádót-Pogánytelek, která měla ale čtyři věže.¹¹⁴

¹⁰⁸ Mulvin 2002, str. 73-74.

¹⁰⁹ Mulvin 2002, str. 87-88.

¹¹⁰ Mulvin 2002, str. 101-102.

¹¹¹ Mulvin 2002, str. 76.

¹¹² Thomas 1964, str. 90-91.

¹¹³ Thomas 1964, str. 186-188.

¹¹⁴ Thomas 1964, str. 119-120.

10.3 Chov

Chov dobytka se provozoval v obou provinciích. Lze předpokládat přítomnost zvířat na každé i té nejmenší ville. Choval se skot, ovce, kozy a prasata. Z dalších zvířat chovali koně a osly. Chov se celkově špatně dokazuje. Můžeme ho předpokládat na širokých pláních vnitrozemské Dalmatie i v Pannonii.

Mezi přímé důkazy patří zvířecí kosti, mezi nepřímé důkazy nůžky na ovčí vlnu, kravské a jiné zvonce, podkovy atd. Je zvláštní, že tyto nálezy nejsou dobře publikované, protože dokazují skutečnou funkci všech vill a důvod proč byly zakládány, čímž byla zemědělská produkce.

4. Dračevica / Proboj

Na této ville se chovaly jak ovce - 1 nůžky na stříhání ovcí, tak i skot - 7 kravských zvonců (Obr. 78, 17).¹¹⁵

6. Lisičići

V budově 2 se našel kartáč na hřebelcování zvířat (24x4,5cm) a malé zvonce (v. 9cm, š. 5,5cm), nejspíš určené ovcím nebo kozám.¹¹⁶ V budově 5 se dochoval fragment podkovy.¹¹⁷

8. Mali Mošunj

Mezi chudými nálezy z této villy byl jeden železný kravský zvonec.¹¹⁸

16. Nemesvámos-Balácapusztá

Na této balatonské ville se chovaly ovce, což dokazují nůžky na ovčí vlnu.¹¹⁹

10.4 Obdělávání půdy

Obdělávání půdy, podobně jako chov, bylo důvodem, proč se zakládaly villy. Jejich majitelé kultivovali půdu v jejich okolí a profitovali z výnosů. Mezi nejčastěji pěstované plodiny patřilo obilí. Hlavně v Pannonii byla většina půdy osetá touto plodinou. Ale musíme předpokládat, že podobně tomu bylo i ve vnitrozemí Dalmatie, kde byla úrodná půda vhodná k obilnářství.

Mezi důkazy obdělávání půdy patří součásti pluhů - čepele, lopaty, motyky, srpy a kosy. Dochovaly se nám v obou provinciích.

4. Dračevica / Proboj

Zde se našly 3 srpy a 3 lopaty s držadly (Obr. 78, 5, 6, 14).¹²⁰

¹¹⁵ Fiala 1895, str. 366-367.

¹¹⁶ Čremošnik 1955, str. 116.

¹¹⁷ Čremošnik 1957, str. 152.

¹¹⁸ Truhelka 1893, str. 685-699.

¹¹⁹ Thomas 1964, str. 106-107.

6. Lisičici

V budově 2 se dochoval nůž pluhu a nesouměrná radlice pluhu.¹²¹

7. Eisenstadt

Na této lokalitě se našly srpy a lopaty.¹²²

8. Gyulafirátót-Pogánytelek

Zde se ze zemědělského náčiní dochovala motyka.¹²³

16. Nemesvámos-Balácapusza

Na této vile se našla radlice pluhu, motyka a krumpáč.¹²⁴

10.5 Rybolov

Rybolov neodmyslitelně patřil k mořskému pobřeží i k řekám a jezerům ve vnitrozemí obou provincií. Ryby a mořské plody byly vítaným zpestřením jednotvárného jídelníčku. Nemluvě o prospěšnosti zdraví. Bohužel pro sladkovodní rybolov nemáme žádné důkazy. Mořský rybolov máme zastoupený jen na jedné lokalitě.

3. Donje Čelo

Nálezy háčků, bronzové jehlice na pletení rybářských sítí, keramického závaží na síť, které bylo vyrobené na hrnčířském kruhu, a olověného závaží na síť jasně dokazují, že na ostrově Koločep byl provozován rybolov.¹²⁵

¹²⁰ Fiala 1895, str. 366-367.

¹²¹ Čremošnik 1955, str. 116.

¹²² Thomas 1964, str. 148.

¹²³ Thomas 1964, str. 46.

¹²⁴ Thomas 1964, str. 106-107.

¹²⁵ Knežević, Mirnik 1980, str. 86-88.

11. Výzdoba

Výzdoba interiérů, v některých případech i exteriérů, byla nedílnou součástí villae rusticae ve všech stoletích i ve všech provinciích. Do výzdoby řadíme mozaiky a jiné ozdobné podlahy, fresky, obložení zdí a štuky. Na některých lokalitách se našly všechny druhy, a na jiných zase nebyla nalezena žádná výzdoba.

Výzdoba byla používána v obytných budovách a někdy také v lázních, pokud byly zvlášť. Mozaiky a fresky jsou poměrně častě zastoupené jak na villách v Dalmatii, tak i v Pannonii. Štuková výzdoba, oproti tomu, byla jen ve čtyřech villách v našem výběru.

Mozaiky a malby vznikaly, podobně jako villy samotné, již na konci 1./poč. 2. stol. a byly oblíbené až do konce antiky, o čemž svědčí četné pozdější opravy. Bohužel, v některých případech, zůstaly zachované jen jednotlivé tesserae, a tak víme, že daná villa měla mozaikové podlahy, ale kromě použitých barev, nedokážeme rekonstruovat nic.

Mozaiky můžeme dělit podle typu výzdoby na geometrické a figurální; podle barev užitých tesserae na bílo-černé(tmavé) a polychromní; podle data vzniku na rané (1. - 2. stol.), střední (3. stol.) a pozdní (4. stol.).

Většina nalezených mozaik byla geometrická. Figurální náměty nebyly tak časté; známe je z vill v Ilidža budova A a budova C, Ograja, Panik / Crkvina místnost 16, Stolac 3, Stolac 6, Stolac 8, Višići budova B; Nemesvámosz-Balácapusza 20, 31, Parndorf 1, 11, 9. Stejná situace je i v užití barevných tesserae. Většina mozaik byla bílo-černých (tmavých). Barevné tesserae byly užity ve villách Ilidža A, Panik / Crkvina místnost 16, Stolac 3, Stolac 8, Višići budova B; Deutschkreuz, Eisenstadt, Nemesvámosz-Balácapusza 10, 20, 31, Parndorf.

Barva tesserae byla ovlivňována jak lokálními zdroji kamene, tak i dobou, ve které určitá mozaika vznikla, protože i toto umění, podobně jako nástěnné malířství, podléhalo módním trendům. V 1. - 2. stol. byly oblíbené v Dalmatii, podobně jako v Itálii, bílo-černé mozaiky v tzv. siluetovém stylu. Ve 2. stol. byly oblíbené také polychromní mozaiky, někdy jen jejich důležité části, vyrobené z menších tesserae s bohatou paletou barev i zdobností motivů.

Ve 3. a 4. stol. nastala krize v umění - chudost motivů, velká stylizace kompozice a horší technika výroby. Charakteristické bylo opuštění figurálních motivů a převládání těch geometrických v černo-bílém stylu.

Malby byly většinou ve stylu fresco. Nejčastějšími motivy byly různobarevné rámy, které jsou charakteristické pro tzv. Zonenstil užívaný ve 3. stol. Velmi oblíbená byla také

výmalba zdí v červené barvě, zatímco malované motivy byly často na prostém bílém podkladu (hlavně po r. 150).

11.1 DALMATIA

2. Diklo

Mozaika (**Obr. 79**), která se nacházela v lázních, byla rozdělena na dvě pole o rozměrech 3x3m, která byla vyplněna protínajícími se kruhy. Obě pole byla ohraničena pletencem a mezi nimi bylo jedno úzké bílé pole s 24 kosočtverci. Na celou mozaiku byly použity pouze černé a bílé tesserae. Na některých místech jsou viditelné pozdější opravy.

Kaldárium bylo dlážděné zelenými mramorovými dlaždicemi.¹²⁶

3. Donje Čelo

Našly se jen jednotlivé tesserae z lokálního kamene a obložení zdí v neobvyklé modré barvě.¹²⁷

5. Ilidža

V budově A, panském domě villy, se našly tři mozaiky v místnostech 21, 22 a 13. V místnostech 9, 10 a 11 bylo větší množství tesserae, takže zde byly nejspíš také mozaiky, ale nedochovaly se.

Mozaika v místnosti 21 (**Obr. 80**) se dochovala velmi fragmentárně, ale v jejím středu byl medailon neobvyklého tvaru - čtyřlístek. V něm bylo figurální vyobrazení Erotka na hypokampovi. Medailon byl orámovaný pruhem elips a kolem něj byla rozmístěná čtyři eliptická pole s geometrickými motivy. Mozaika v místnosti 22 byla velmi špatně dochovaná. Mozaika v místnosti 13 (**Obr. 81**) zabírala plochu 39m². Ústřední medailon byl velmi poškozený, ale dalo se rozeznat, že v něm bylo nějaké figurální vyobrazení (možná gorgoneion). Mozaika byla vyhotovená pečlivě, tesserae byly různých velikostí a tvarů. Největší část byla tvořená drobnými tesserae. Základní barvy byly bílá a tmavá; některé části byly polychromní s ornamenty v červené, růžové a hnědé barvě; není vyloučeno, že v centrálním medailonu byly použity i další barvy. Celková kompozice se skládala ze tří rámců a ústředního pole. Vnější rám byl z bílých a tmavých tesserae. Další byl z drobných barevných kostek, které byly řazené diagonálně. Následoval třetí rám, který byl na třech stranách stejný, ale uprostřed čtvrté strany byl jiný motiv. Řada čtyřlístých rozet, v jejichž listech byly pelty v hnědé barvě a uprostřed bylo pět čtverců také v hnědé barvě. Čtvrtá strana se lišila, protože v tomto místě se nacházel vchod do místnosti.

¹²⁶ Fadić 1985, str. 90-91.

¹²⁷ Knežević, Mirnik 1980, str. 86-88.

Uprostřed byl dvojitý meandr, ve kterém se proplétaly dva ornamenty: nekonečná svastika, mezi ní čtverce a po stranách rozety. Ústřední výzdobné pole, které bylo orámované dvojitým pletencem, bylo rozděleno na různá menší pole, která byla vyplněná nestejnými ornamenty. Ústřední medailon byl čtvercový, ale bohužel skoro úplně zničený. Ze čtyř stran byla umístěná menší osmihránná pole orámovaná dvojitým pletencem. V těchto polích nebylo nic, ani figurální, ani geometrický motiv. Zbytek plochy byl rozdělen na kosočtverce, lichoběžníky a neúplné čtverce, které byly oddělené dvojitým pletencem. Kosočtverce a lichoběžníky byly vyplněné černými a bílými trojúhelníky. V neúplných čtvercích byly ryby.

Mozaiky v budově A byly pečlivě vyrobené. Charakterizuje je použití menších tesserae, bohatá paleta barev i zdobnost motivů. Datum vzniku bylo na základě techniky a stylu jejich výroby umístěno do 2. stol.

Některé místnosti v budově A měly zdi ozdobené freskami. Našly se jen ve zlomcích, a tak není možné rekonstruovat větší plochu. Mezi nalezenými ornamenty byly lineární a vlnité linie (červená, zelená, okrová, šedá), které pocházely z rámců a rostlinných i dalších ornamentů.

V budově C byly některé podlahy z šestiúhelných cihel. Mozaiky byly v místnostech 6, 7, 2b, 3a a 3c. Pouze tesserae se našly v místnostech 4, 5 a 8-14. Mozaika v místnosti 6 (**Obr. 82**) se více méně dochovala kompaktní a byla z bílých a tmavých tesserae, které tvořily čistě geometrický motiv - tmavé čtverce s bílou plochou a uprostřed malý tmavý čtvereček. Mozaika v místnosti 7 (**Obr. 82**) se dochovala jen částečně. Také byla jen dvoubarevná a geometrická - velké čtverce, které uvnitř měly tmavé kosočtverečky, byly obklopené úzkými obdélníky a malými čtverci. Mozaika v místnosti 2b (**Obr. 83**) byla také dvoubarevná a geometrická. Uprostřed byl obdélný medailon se dvěma proti sobě postavenými delfíny. Mozaiky v místnostech 3a a 3c byly také dvoubarevné a geometrické. Všechny tyto mozaiky se mohou datovat do 3. a 4. stol. - doba krize v umění, chudost motivů, velká stylizace kompozice a horší technika výroby. Charakteristické bylo opuštění figurálních motivů a převládání těch geometrických v černo-bílém stylu. Mozaiky byly později neodborně opravovány - poškozené místo bylo vyplněno bílými nebo šedými tesserae (práce laiků).

Našly se i velmi malé zlomky maleb - jednotlivé linie v červené, šedé a zelené barvě.¹²⁸

¹²⁸ Pašalić 1959, str. 113-136.

6. Lisičići

V budově 1 se fresky našly pouze v místnosti 2 s hypokaustem. Výzdobná pole byla oddělena rámy v červené, zelené i ve více barvách. Našlo se hodně fragmentů s liniemi s tečkami (žluté, zelené, červené), věnce na bílém podkladu a hnědozelené věnce (**Obr. 84**), kde květy jsou barevné tečky (červené, bílé, zelené) a zelené věnce s červenou stuhou, červené oblouky ozdobené tečkami po jednom, dvou, třech nebo čtyřech, imitace mramoru znázorňovaly elipsovité červené ornamenty na bílém podkladu spojené cikcaky a imitace architektury, kde tenké červené linie zpodobňují tvar zubořezu a kanelur a triglyfu. V nadživotní velikosti zpodobněná levá polovina tváře s okem (**Obr. 84**) ve velmi detailním pojetí (řasy, obočí, zornička) patří mezi nejzajímavější nálezy svého druhu.

Tyto fresky spadají do kategorie lepších provinciálních prací. Škála barev není příliš široká: červená v různých odstínech, zelená, hnědá a žlutá. Podklad tvoří bílá, což je typické pro dobu po r. 150. Fresky pocházejí z doby, kdy byl módní tzv. Zonenstil - výzdobná pole ohraničená barevnými pruhy, populární již od Hadriána. Značně stylizované jsou věnce i květy samotné - typické pro pozdější malby. Už nejde o předměty, ale o dekorace. Tapetové motivy jsou např. oblouky s tečkami a imitace mramoru, které často zdobí sokl zdi (dříve býval obložen pravým mramorem). Datujeme je do 3. stol. jako celou stavbu.¹²⁹

8. Mali Mošunj

Našel se zlomek bílé omítky s červenou malbou (pol. 3. - 2. pol. 4. stol.).¹³⁰

11. Novi Šeher

V budově I (2. pol. 3. stol.) měly místnosti B, D a E barevnou omítku (červená, černá). V místnosti E se omítky udržela ještě na zdi - tři červené pruhy, 4cm široké, které od sebe byly vzdálené 120cm.¹³¹

12. Ograja u vesnice Putovići

Místnost F1 měla mozaikovou podlahu (**Obr. 85**), z níž se dochovala jen část s vyobrazením římských sandálů a hypokampa s delfínem. Byly použité jen černé a bílé tesserae a to tak, že figury byly černé a pozadí bílé. Bílé byly také obrysy a detaily. Tomuto stylu se říká siluetový a byl typický pro Itálii v 1. a 2. stol. I v Dalmatii byl oblíbený v 1. a 2. stol. na lokalitách Diklo (Zadar), Orlić (Knin) a Viss (Issa); Višići.

¹²⁹ Čremošnik 1955, str. 111-114.

¹³⁰ Truhelka 1893, str. 685-699.

¹³¹ Dragičević 1896, str. 423-427.

Mozaika pomohla datovat vznik celé budovy - nebyla starší než Vespasian (69-79), ale také ne mladší než Traján (98-1117).¹³²

13. Orlic

Všechny čtyři mozaiky v této ville byly černo-bílé, geometrické a datují se do 2. stol.

V rohu místnosti E (8,1 x 8,1 m) se nacházela část mozaiky, která byla ještě v době obývání domu poničená a spravovaná. Tento zásah ukazuje na dlouhodobé a intenzivní obývání. Rám tvořily propletené svastiky, borduru ornament z černých a bílých čtverců a ústřední pole, vymezené dvojítm pletencem, bylo vyplněno *peltami* a čtyřlístými růžicemi (**Obr. 87**). U vchodu do místnosti v borduře mozaiky se nacházel nápis (**Obr. 86**), který zněl:

C V I V S M

V N D I T I

E S V I C T O

R I E S B

A P _____

I _____

Nápis by se přibližně mohl číst: ... cuius m[undities]victo|ries b(eati?) |ap[ost(ol)]i? ..., což v překladu znamená: „... jehož čistá vítězství blaženého? apoštola?“.

Podle obsahu se dá usuzovat, že existoval i první díl nápisu, který se nejpravděpodobněji nacházel v místnosti F. Bohužel nebyl nalezen, protože se zde mozaika dochovala jen částečně. Překlad vypovídá o křesťanském významu nápisu a datuje ho do 4. stol., ovšem mozaika samotná, jako i ty tři další, byla vyrobena ve 2. stol. Zde se našly i zbytky barevné omítky.

Mozaiková podlaha v místnosti F (**Obr. 87**) se dochovala jen fragmentárně. Rám byl tvořen černými a bílými obdélníky a čtverci, z nichž v některých jsou stylizované květy. Ústřednímu poli, které je od rámu odděleno řadou černých a bílých trojúhelníků, dominovaly osmiúhelníky se svastikami. Zdá se, že ústřední pole bylo děleno na segmenty pásy krychlí. V poškozené části blízko místnosti E se mohla nalézat i první část zmíněného raně křesťanského nápisu.

Místnosti H a I (**Obr. 88**) mají velmi dobře dochované mozaikové podlahy. Rám mozaiky v místnosti H tvořily úponky břechťanu. Vnitřní pole bylo na první pohled souměrné, ale není tomu tak. Hlavním motivem byly 4 čtyřlísté růžice. Dvě z nich byly na

¹³² Paškvalin 1990, str. 53-54.

všech stranách lemované *peltami*, další dvě už jen na třech stranách. Zbývající dvě peltly byly umístěné na západní straně. Mezi peltami vznikla 2 čtvercová pole vyplněná složitými mnohačetnými pletenci. Čtyři obdélná pole po stranách zdobily trojné pletence. Rám mozaiky v místnosti I byl vyplněn sítí kónicky prohnutých dlaždic. Ústřední pole bylo od rámu odděleno jednoduchou černou linií. Hlavním motivem byly opět čtyřlísté růžice, v jejichž středu byl kruhový medailon s velmi složitým pletencem.¹³³

14. Paník / Crkvina (Obr. 26)

Mozaiky se dochovaly jen v budově I, a to dosti fragmentárně. Figurální mozaika se nám dochovala jen v místnosti 16, ostatní byly geometrické.

Místnosti 1 (**Obr. 89**) a 3 v lázních měly mozaiky se stejným motivem nekonečné svastiky v modré barvě, které vyplňovaly celé pole. Tento motiv, zdá se, byl oblíbený i v našich zemích, protože ho najdeme na mozaice v Stolac. Mozaika v místnosti 17 (**Obr. 90**) měla ústřední medailon, který byl úplně zničen. Velikostí odpovídá medailonu v místnosti 16 (busta Klio), takže se nedá vyloučit, že zde bylo něco podobného. Kolem medailonu bylo několik rámu (od okraje dovnitř) - rám z obdélníků poskládaných tak, že uprostřed čtyř obdélníků byl čtverec s tečkou uprostřed, zuborez, jednoduchý pletenec, velmi široký pruh šupin s modro-bílými polovinami a dvojitý pletenec, který rámoval medailon. Všechny tyto motivy byly bílo-modré, až na pletenec, který obsahoval i červené tesserae. Na prahu do další místnosti byl motiv nekonečné svastiky jako v místnostech 1 a 3. Motiv zuborezu, po něm jednoduché šupiny s různě barevnými polovinami nachází se u nás u Višićima už ve 2. stol.

Portikus 19 byl vyzdoben motivem šachovnice v bílo-červeno-modré barvě, kolem které byl okraj tvořený dvěma řadami trojúhelníků, mezi kterými byl srdcový pletenec v modré barvě. V průchodu do místnosti 21 se dochoval motiv šupin, jejichž poloviny byly modré a bílé, což znamená, že i místnosti za touto předsíní měly mozaiky. Chodba 25 měla mozaiku se čtyřúhelníky poskládanými tak, že uprostřed byl čtverec.

Zatímco předešlé mozaiky spadaly do skupiny geometrických s opakovanými motivy, mozaika v místnosti 16 (**Obr. 91**) měla v ústředním medailonu figurální scénu. Ústřední osmiúhelné pole bylo orámované osmicípou hvězdou a v něm bylo vyobrazení Orfea. Zachovala se jen jižní polovina medailonu. Podlouhlé pole s bustou múzy a pole s Orfeem bylo oddělené srdcovitým pletencem a zuborezem. Rám celé mozaiky tvořily různé poskládané trojúhelníky. Lem osmiúhelníku vyplňoval, jinak dosti řídký, motiv tzv. „střecha stanu“ (Zeltdachband, Awning); rám jednoho čtverce byl dvojitý pletenec, rám

¹³³ Budimir, Radić 1992, str. 41-50.

druhého vyplňovala plastická linka. Orfeus byl zobrazen v zelené tunice s červeným opaskem a v červeném plášti. Otočený byl doprava a v pravé ruce držel lyru. Na nohou, které měl položené na skále, měl špičaté boty a na hlavě frygickou čapku. Napravo od něj byl býk a nad ním had, a nalevo jsou vidět ještě nohy nějakého zvířete a kus stromu, pod kterým seděl. Ostatní zvířata byla umístěna v úzkých polích, která se nacházela kolem centrálního osmiúhelníku. Zachovala se nám pouze vyobrazení ptáků na větvích a panter, který honil divokou kozu. Pole s medailonem s bustou múzy bylo vyzdobeno celé mnohočetným pletencem. Múza měla zelenou tuniku a péro ve vlasech (vyobrazení typické pro pozdní antiku). V dolním rohu medailonu, napravo od múzy byl zobrazen libellus neboli diptich, který byl atributem múzy historie Klio. Mozaika v bočním prostoru 16a (**Obr. 92**) byla bílo-modrá. Vnitřní pole měla vyplněné složitě poskládanými čtverci, obdélníky a trojúhelníky. Podobný motiv lze předpokládat i v dalších dvou bočních prostorech, protože místnost 16 měla půdorys kříže.

Z provedené analýzy vyplynulo, že mozaiky pocházejí z konce 3. stol.¹³⁴

V budově II se našly fragmenty červených a bílých fresek. V budově V ve větší místnosti se našly zlomky červených fresek. V budově X se také našly červené fresky.

Budova VI měla podlahu z šestiúhelníkových cihel.

15. Paník / Dračeva strana

V místnosti 1 v budově II se našly fresky (konec 1./poč. 2. - 4. stol.).

19. Stolec

Stolec 1 - V lázních v místnosti B byla černo-bílá mozaika s lineárním motivem, v místnosti C' byla o trochu bohatší mozaika a v místnosti D se dochoval jen motiv meandru, ale byl zničený orbou (3. - 4. stol.).¹³⁵

Stolec 3 byl dům se 4 místnosti a v nich byly 4 mozaiky (**Obr. 93**). V místnosti 1 byla nepoškozená, černo-bílá mozaika, která měla uprostřed šachovnicový vzor a kolem borduru z obdélníků. V místnosti 2 se dochoval jen jeden roh mozaiky, kterou zdobily motivy trojúhelníků, lem se zubořezem a bordura z obdélníků. Mozaikový práh mezi místnostmi 2 a 3 měl geometrický vzor. V místnosti 3 se částečně dochovala černo-bílá mozaika zdobená protínajícími se vlnovkami (dvoubřité sekery). V místnosti 4 se velmi dobře dochovala polychromní mozaika (**Obr. 94**) s komplikovaným ornamentálním motivem. Uprostřed byl osmiúhelný medailon s květy v živých barvách, který byl bohužel velmi poškozený; kolem byly 4 čtverce, 4 šestiúhelníky, 4 trojúhelníky a ve všech byla

¹³⁴ Čremošník 1976, str. 73-83.

¹³⁵ Truhelka 1892, str. 352-355.

zvířata; ve čtvercích - ptáčky, v šestiúhelnících - zvíře ve skoku: kůň, lev, medvěd a panter, v trojúhelnících: vepř, vlk.¹³⁶

Stolac 4 - V lázních byla mozaika s bordurou s meandrem, která se dochovala ve velmi špatném stavu.¹³⁷

Stolac 6 - V obytné budově v místnosti A bylo obložení zdí z leštěného pískovce (vysoké 0,7m) a nad ním ještě leštěné mramorové desky ve tvaru lichoběžníků z různobarevných mramorů. Mozaiková podlaha s osmiúhelníkem medailonem (**Obr. 95**) se dochovala z půlky; jen část bordury a dvě boční pole: bordura byla z meandru, skrz který probíhal pletenec, a rohy vyplňovaly pravoúhlé ornamenty. V bočních polích, z původních čtyř se zachovala jen dvě, byly dvě ženské busty v životní velikosti: starší žena v bílém závoji s věncem zelených listů na hlavě - personifikace podzimu; mladá dívka s pestrým věncem na hlavě a náhrdelníkem - personifikace jara (**Obr. 96**). Tesserae byly z barevných kamenů a skelné pasty. Dnes jsou v expozici muzea v Sarajevu. Místnost B měla mozaiku s čistě geometrickým motivem v černo-bílé, na které byl kruhový medailon s bordurou z pletence a rám z obdélníků (**Obr. 97**). Také byla přesunuta do muzea v Sarajevu. Na zdech byly malby - červená a zelená pole s palmetami; tři vrstvy maleb svědčí o opravách výzdoby.¹³⁸

Stolac 7 - Nejmenší budova měla na zdech bílou omítku s červeně rámovanými poli.¹³⁹

Stolac 8 - V lázních byly zdi kaldaria obložené deskami z mramoru a strop byl zdoben štuky (rozety a úponky révy). Tepidarium mělo polychromní mozaikovou podlahu, bohužel se hůř dochovala. V medailonu bylo vyobrazení Minotaura (38x38cm) v labyrintu (**Obr. 98**), který byl lemován zdí se 4 průchody, a v rozích byly věže. Kolem byl geometrický vzor. Tesserae byly černé, šedé, hnědé a bílé.¹⁴⁰

21. Sv. Jakov - kostel ve vesnici Vrsi

Některé podlahy zdobily mozaiky. V lázních se dochovalo hypokaustum a fresky. Bohužel jakékoli detaily nebyly publikovány, takže není možná jiná datace než 1. - 6. stol.¹⁴¹

22. Tišina

V budově C (konec 3. - pol. 4. stol.) byly mozaiky v místnostech *a*, *b*. Hlavním motivem mozaiky v místnosti *a* byla nekonečná svastika, ale dochovala se jen v malých

¹³⁶ Truhelka 1892, str. 356-357.

¹³⁷ Truhelka 1892, str. 358-359.

¹³⁸ Fiala 1893, str. 512-517.

¹³⁹ Fiala 1895, str. 372-373.

¹⁴⁰ Fiala 1895, str. 374-375.

¹⁴¹ Batović 1981, str. 85-90.

zlomcích. Fresky byly v místnostech *a*, *c*. V místnosti *a* se dochovaly fresky in situ až do výšky 30-35cm. Mezi motivy byly úzké i širší pruhy, oblouky, polooblouky, listy apod.¹⁴²

23. Višiči (Obr. 42)

Materiál, technika i motivy byly na všech mozaikách v budově B stejné, a tudíž s jistotou můžeme říci, že vznikly ve stejnou dobu. Všechny řadíme do skupiny geometrických mozaik, oživené občas vyobrazením mořských živočichů a konvenčními motivy. Tesserae byly bílé, červené, světle červené, žluté a modrošedé. Modrošedá zde zastupovala černou a díky tomu měly mozaiky z Višiči světlejší a něžnější tón. Vypracování motivů bylo precizní a pěkné, což umocnilo i použití menších tesserae. Materiál byl získán v nejbližším okolí. Některé červené a žluté tesserae byly z hlíny. Většina mozaik byla polychromní, ale některé, v chodbách a předsíních, byly jen bílo-šedomodré.

V místnosti 1 byly srdcovité listy rozmístěné v šestiúhelnících, na které byla rozdělená celá osnova mozaiky, v chodbě 21 byly protínající se kruhy, v chodbách 5 a 19 byly dvě řady kosočtverců v uzavřeném poli a v chodbách 12 a 14 byla řada křížů v uzavřeném poli (Obr. 99).

Ostatní mozaiky byly polychromní. Někdy dosáhly bohatého a někdy chudého rozpětí barev, což záviselo na bohatosti motivů a tvaru mozaiky.

Mozaiky s ústředním medailonem

Tato skupina mozaik se dá rozdělit na další dvě skupiny. V první skupině ústřední medailon zabíral celé výzdobné pole (Obr. 100) a v rozích byl břečťanový list (místnost 3) nebo bílé a modré trojúhelníky (místnost 22). Obě mozaiky měly uprostřed motiv ryby na žlutém talíři s uchy, což ukazuje na to, že tyto místnosti sloužily k jídlu. Dvě ryby na mozaice 3 a jedna na mozaice 22 byly hlavní ozdobou. Byly ztvárněné v červené a světle červené barvě s modrými žábami a s naturalistickými detaily. Na mozaice 3 byl kruh kolem ryb tvořen barevnými kosočtverci, které se od okraje zmenšovaly a byly modré, červené, žluté a světle červené. Ze dvou stran bylo pole se dvěma řadami kruhů a hlavní rám byl tvořen břečťanovými úponky. Mozaika 22 byla mnohem jednodušší, jen v bílo-modré barvě. Kolem talíře s rybou byl kruh z dvoubarevných šupin, které se směrem k prostředku zmenšovaly. Hlavní rám byl tvořen čtyřlístými růžicemi a dvojitým pletencem.

Další variantu představují mozaiky 2 a 23 (Obr. 101). Obě měly uprostřed osmiramennou hvězdu v kruhu lemovanou půl a čtvrtkruhy. Na mozaice 2 byly části kruhů

¹⁴² Trajković 1971, str. 70-72.

vyplněné živě barevnými listy. Méně živé byly části kruhu na mozaice 23 s geometrickou stylizací motivů mušlí. Čtvercová pole byla ozdobena kanthary a palmami.

Geometrické mozaiky byly bohaté i jednoduché. Motivy byly často orámované pletencem, což zvýrazňovalo bohatost.

Mezi jednodušší patří 20 a 10. Mozaika 20 byla tvořena protínajícími se kruhy. Uprostřed kruhů byly červené nebo žluté kosočtverce. Tento motiv kruhů byl i na chodbě 21 i na bordurách. V místnosti 10 byla mozaika rozdělená mnohobarevným pletencem na čtverce, ve kterých byly kosočtverce a čtyřlísté hvězdy.

Mozaika 18 byla tvořena kosočtverci a čtvercovými medailony, ve kterých se střídaly sférické kosočtverce a čtverce. Ač zcela geometrická, byla velmi živá a pestrá (**Obr. 102**).

Nejbohatší mozaika byla v místnosti 13 (**Obr. 102**). Měla tři základní motivy: rozety se čtyřmi listy ve tvaru trojúhelníků, čtverce a osmiúhelníky v pletenci. Osmiúhelníky měly uvnitř šestilísté rozety a čtverce Šalamounův uzel, květinový pohár nebo kosočtverce. Jedno úzké pole bylo umístěné příčně nad hlavním polem, takže mozaika měla tvar písmene T. Bylo vyplněné nekonečnou svastikou, která obíhala položené kosočtverce, a okraj tvořily vinné úponky a pely. Mozaiky ve tvaru T byly typické pro triklinium. Bylo to letní triklinium, protože se nedalo vytápět. Zimní triklinium byla místnost 22, kde byl motiv ryby a která se dala přímo vytápět.

Mozaiky 8 a 17 měly v kruhu sedm šestiúhelníků orámovaných pletencem, které uvnitř měly rozety s prohnutými listy (Virblrosete). Rohy mozaiky 8 byly zdobené kruhy s rozetami a z každé strany byl jeden delfín. Na mozaice 17 byly v rozích úponky a kanthary. Celé pole bylo orámované širokým pásem s peltami a delfíny. Všechny tyto motivy byly v bohatých barvách.

Ve Višiči byl jednoduchý vnější okraj vždy pouze v modré barvě, ale vnitřní ohraničení byla barevnější. Mozaiky ve Višiči jsou z 2. stol.¹⁴³

Nástěnné malířství

Výzdoba byla rozdělena na pole, která byla červená, žlutá a bílá. Pole byla oddělena širšími i tenčími pruhy a rámy. Z těchto polí se dochovaly jen vyobrazení vegetace a ptáků. Malby byly v místnostech 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 23.

V místnosti 1 byly bílé zdi a na nich zelená vegetace a nad ní ptáci: malý šedý ptáček možná hrdlička nebo racek. Spodní část zdí v místnosti 2 byla obložená mramorovými deskami a nad nimi byla bílá a červená pole. Podobné mramorové desky i malby byly v místnosti 3. V místnosti 4 byly zdi malované až k podlaze (žádný sokl). Zde byla

¹⁴³ Čremošník 1965, str. 169-175.

nalezena štuková římsa, která oddělovala střední a horní výzdobné pole. Kromě profilace měla i ornamenty. Nejvíce fragmentů maleb ze severního portiku je s imitací mramoru - na žlutém podkladu byly hnědé elipsy a mezi nimi něco jako lískový oříšek a cikcak linie. V místnosti 13 byla pole ve světle červené, červené a žluté barvě. Malby sahaly až k podlaze.

Většinou, když měla místnost mozaiku, měla i sokl obložený mramorem. V místnosti 16 byly zdi červené a na nich občas dvojité linie ve světle modré. To samé bylo i v místnosti 10. Na jednom fragmentu byla nalezena část štukové římsy, která ohraničovala výzdobná pole. V místnosti 22 převládal žlutý podklad. Nejzajímavější byly fragmenty s vyobrazením ptáků. Dravec (**Obr. 105**) - podle barev by mohlo jít o Poštolku obecnou (*Falco Tinnunculus*), která obývá i tyto přímořské kraje. Hlava zeleného ptáka, možná papoušek (XXII, 5).¹⁴⁴

24. Vitina

V místnosti E byla černo-bílá mozaika (2. - 4. stol.).¹⁴⁵

26. Žabljak

Budova 2 měla několik fragmentů fresek v žluté, zelené a červené barvě. Vzor na jednom kusu byl velmi jednoduchý - tlustší a tenčí linie, které byly charakteristické pro pozdní antoninský styl (*Streifendekoration*) ve 2. - 3. stol.¹⁴⁶

11.2 PANNONIA

1. Alsóheténypuszta

Mauzoleum bylo vyzdobené nástěnnými malbami.¹⁴⁷

4. Budapest-Csúcshegy

V této ville se fresky nacházely jen v reprezentativních místnostech 6 a 9. Byly vyhotovené v orientálním dekorativním stylu, který byl velmi oblíbený v 3. stol., na jehož počátku vznikly. V místnosti 6 (*triklinium*) byly nalezeny zlomky maleb s více motivy: červený rám na bílém podkladu, žluté pruhy, kusy modrých a růžově červených ploch. Sokly zdí byly zdobené malovanou imitací mramoru v pestrých barvách. Zbytky zdí nad a pod štukovou výzdobou měly jednoduchou výmalbu. V místnosti 9 byly zdi bílé a na nich namalované tmavě a světle červené rámy. V těchto vymezených polích byly červené větve s červenými, zelenými a modrými listy.

¹⁴⁴ Čremošnik 1965, str. 176-179.

¹⁴⁵ Truhelka 1893, str. 673-678.

¹⁴⁶ Čremošnik 1970, str. 45-111.

¹⁴⁷ Mulvin 2002, str. 73-74.

Z místnosti 6 pochází obsáhlý materiál štukové výzdoby, pro který se těžko hledají analogie. Mezi nálezy byly zlomky omalovaných lemovacích lišt, kusy geometrické dekorace stropu a početná figurální a rostlinná vyobrazení, např. lidské postavy, ptáčci, vinné úponky, listy, hrozny, rozety atd. Mezi nejhezčí patří ptáček zobající kuličky hroznového vína mezi rostlinnými úponky (**Obr. 106**).

Štukové římsy sloužily k oddělení výzdobných polí. Měly různé podoby: vlys s bukranií pod silnou, dopředu vystupující římsou, mezi nimi girlandy z květů a rozety; římsa s pruhem listů a stylizovaných květů, pod ním úzká spirálovitá dekorace a profilovaná lišta s konzolami. Na zadní straně říms se našly stopy po hřebících, z čehož je jasné, že nebyly vyrobené na místě, ale v dílně a pak byly ve ville přichycené na zeď. Nejvýznamnější skupinou štuků byla dekorace stropu. Skládala se z kazet ve tvaru konkávních šestiúhelníků a kruhů (**Obr. 107**). Rám šestiúhelné kazety tvořily tři linie: vejcovce, perlovec a kroucená šňůra, zatímco rám kruhové tvořily dvě linie: trojlísté květy a perlovec.¹⁴⁸

5. Deutschkreuz

Podlahu místnosti I tvořila velká polychromní mozaika. Na třech místech byly nalezeny velké fragmenty a z nich si můžeme udělat představu o původním vzhledu (**Obr. 108**). Okraje tvořily dvojité meandry a uvnitř byly pelty a větrné růžice. Na zdech byly nalezeny zbytky mramorového obložení. V malých místnostech V a VI se našly pouhé zlomky mozaik.¹⁴⁹ Mozaiky se díky stylové analýze datují na konec 2. stol.¹⁵⁰

7. Eisenstadt

V místnosti 26 byla pod mladší podlahou z malty nalezena část mozaiky z bílých, černých, žlutých a červených kamínků.¹⁵¹ Ve stavební fázi I zde bylo jistě víc mozaikových podlah, ale po zničení na konci 2. stol. nebyly obnoveny.¹⁵²

Na východní stěně místnosti 11 zůstaly in situ zbytky fresek - na bílém podkladu byly červené pruhy a zelené, černé a modré skvrny¹⁵³, které vznikly po přestavbě a řadí se k tzv. tapetovému stylu.

Podlaha místnosti 37 byla celá tvořená mozaikou z ozdobných cihel ve tvaru kosočtverců poskládaných do hvězdic.¹⁵⁴ Podobná podlaha byla v místnosti 36 a 9.

¹⁴⁸ Thomas 1964, 220-223.

¹⁴⁹ Thomas 1964, 130.

¹⁵⁰ Mulvin 2002, 79.

¹⁵¹ Thomas 1964, 141.

¹⁵² Thomas 1964, 150.

¹⁵³ Thomas 1964, 140.

¹⁵⁴ Thomas 1964, 143.

8. Gyulafirátót-Pogánytelek

Místnosti I, II a VI byly zdobené nástěnnými malbami. Malby z místnosti I byly vyhotovené pečlivěji, snad i vykládané sklem. Z místnosti VI pocházely fragmenty zdobené černými liniemi a malbou v pompejské červené; na dalších byly girlandové vzory na bílém podkladu s černými klasy.¹⁵⁵

9. Hosszúhetény

Zdi byly zdobené nástěnnými malbami. Na fragmentech byly hlavně úzké červené proužky na bílém podkladu. Na dalších fragmentech byly na bílém podkladu jednotlivé květiny a úponky v červené, bordeaux, tmavě fialové a matné bahenní zelené barvě.¹⁵⁶

11. Keszthely-Fenékpusta

Uvnitř velké obytné budovy A, B byly na některých místech nalezeny zbytky maleb s imitací mramoru a florálními motivy.¹⁵⁷

13. Kövágászölös

Portikus se dvěma rizality a většina zdí obytných místností byla ozdobena malbami. Podlahy tvořily umělecky vyrobené cihly, ale byly nalezeny i zbytky mozaik.

Podzemní krypta mauzolea byla zdobená nástěnnými malbami s geometrickými vzory a květinovým dekorem.¹⁵⁸

14. Löffelbach

Z výzdoby se našly jen zlomky nástěnných maleb. V místnosti 7 nebo 8 byl motiv kulatého medailonu - bílý tenký rám odděloval zelený vnitřek od červeného okolí. Z dalších motivů to byla barevná pole a pruhy, imitace mramoru a florální motivy.¹⁵⁹

16. Nemesvámos-Balácapusztá

Místnost 8 měla černo-bílou mozaikovou podlahu z poslední třetiny 1. stol., která se nedochovala kompletní (**Obr. 109**). Centrálním motivem byla šachovnice - menší bílé čtverce byly prázdné, větší bílé byly zdobené osmicípými hvězdami. Rám tvořily černé půlkruhy s břečťanovými lístky na bílém podkladu.¹⁶⁰ Po restaurování byla nechána in situ.

Mozaika v místnosti 10 byla také z poslední třetiny 1. stol. Dochovala se ve velmi špatném stavu (zborcení stropu teplovodního kanálu).¹⁶¹ Výzdoba byla rozdělená do tří polí (**Obr. 110**). Barevný geometrický vzor vyplňoval prostředek a po obou stranách ho

¹⁵⁵ Thomas 1964, 38-40.

¹⁵⁶ Thomas 1964, 277.

¹⁵⁷ Thomas 1964, 63.

¹⁵⁸ Pannonia Hungarica Antiqua 1999, 105.

¹⁵⁹ Hebert 2008, 10.

¹⁶⁰ Kiss 1973, 23, 26.

¹⁶¹ Kiss 1973, 26.

lemovaly pásy s černo-bílými protínajícími se kružnicemi.¹⁶² I tato mozaika byla po restaurování ponechána in situ.

V místnosti 11 byly nalezeny zlomky kolorované štukové římsy (**Obr. 111**). V horní části byl žlutý vejcovec na červeném podkladu. Na hlavním výzdobném poli byly dvě scény: na sytě červeném podkladu byla běžící koza nebo srnec (pronásledovaný šelmou?) a strom; na tmavě zeleném podkladu byly dva ptáci (volavky?) a florální motivy; úplně vpravo byl kruhový medailon s nějakým zvířetem na tmavě červeném pozadí. Celou římsu podpíraly dvoustupňové konzoly na světle modrém pozadí.

Místnost 13 byla pravděpodobně vyzdobena černo-červenými freskami (**Obr. 112**), které stylově patří do období 2. pol. 1. stol. - poč. 2. stol. Stěny byly horizontálně rozděleny na tři zóny: na dolním soklu byl zelený rákos a kolem něj barevní vodní ptáci na černém pozadí; v hlavním poli byly obdélné červené plochy lemované žlutými proužky; tato pole byla oddělena štíhlými zelenými kandelábry na černém pozadí; hlavní pole bylo shora lemované jednoduchou vícebarevnou římsou.¹⁶³ Místnosti č. 15, 16 a 17 byly zdobené malbami. Bohužel z výkopových zpráv není jasné, které malby to byly.¹⁶⁴

Sál 20 s apsidou byl zdobený nástěnnými malbami. Zdi byly členěné na tři červená obdélná pole s kruhovými medailony. V nich byly oblíbené římské pokrmy - vejce, pečeně s pečivem a košík s houbami. Tato pole byla oddělena florálními motivy.¹⁶⁵ Podlahu sálu 20 pokrývala největší mozaika v Pannonii o ploše 62 m² (**Obr. 113**). Vznikla kolem r. 200. Po zrestaurování byla odvezena do Budapešti do Maďarského národního muzea. Mozaika je polychromní. Hlavní výzdobné pole bylo vyplněno provázanými hvězdovitými poli, v jejichž středu byly *pseudoemblemata* ve tvaru čtverce nebo kruhu. Pět čtverců vyplňuje ve čtyřech případech mnohočetný pletenec *guilloche*¹⁶⁶ a v jednom případě dvouuchý kantharos s úponky. V šesti kruzích byly rozety. Kolem ústředního medailonu byly po stranách malé Šalamounovy uzly a pelty, zatímco ústřední medailon byl skoro úplně zničen, ale přesto se dá rozeznat obraz papouška. Celý prostor apsidy byl ohraničen masivním perlovcem. Uvnitř byl malý půlkruh, opět s papouškem na bílém podkladu, lemovaný dvojitém pletencem. Zbytek prostoru vyplnily světlé a tmavé trojúhelníky.¹⁶⁷

¹⁶² Balácai Közlemények II. 1992, 232.

¹⁶³ Balácai Közlemények IX. 2005, 63-4.

¹⁶⁴ Thomas 1964, 86.

¹⁶⁵ Thomas 1964, 97.

¹⁶⁶ Dunbabin 2002, 340.

¹⁶⁷ Kiss 1973, 26-28.

Malby v místnosti 23 měly žlutý a fialový podklad a na něm byly malé kresby ptáčků a lidských figur - Pan, Merkur a dětský Pan.¹⁶⁸ Místnost 25, tzv. červeno-černý pokoj, měla malby uspořádané do systému obdélníků.

Luxusní sál 31 zakončený apsidou zdobily fresky „Bílé vinobraní“. Šlo o velmi bohatý soubor maleb, ve kterém byl velký počet lidských figur, např. otroci při vinobraní, tančící Mainady.¹⁶⁹ Nacházela se zde mozaika (* kolem r. 200) o rozloze 32-33m² (**Obr. 114**). Po restaurování byla nechána in situ. Vstupní prostor zdobila šachovnice - větší bílé čtverce obsahovaly černé hvězdy; kolem stěn byly bílé pruhy s řadou hvězd. Většinu prostoru zabíral bohatě geometricky členěný obdélník lemovaný dvojitými spirálami. Hlavní medailon byl lemován složitým červeným pletencem. Uvnitř byly dva ptáci, samička a sameček bažanta, sedící na větvi se zelenými listy a oranžovými plody (pomeranče/granátová jablka). V apsidě byl červený dvouuchý kantharos s úponky břečťanu. Apsidu s centrálním prostorem spojoval pás se čtyřmi stylizovanými palmetami.¹⁷⁰

17. Parndorf

Byla zde nalezena v Pannonii velmi vzácná vnější výzdoba budovy. Asi 80cm vysoký sokl byl ozdobený bílými, žlutými, červenými a černými tečkami na béžovém podkladu a bíle natřený základ byl členěný na obdélná pole s červenými tečkami. Pravděpodobně takto chtěli napodobit kamenné kvádry.

Poslední stavební fáze IV, ve které vznikly mozaiky, se datuje do doby po r. 350.¹⁷¹ Mozaikovou podlahu měly místnosti 1, 11, 9, 5, 6, 8, 12, 3, 4, 10, 27 a zabíraly plochu asi 500 m², z toho se dochovalo asi 320 m² (**Obr. 68**).

Z mozaiky v sále 1 se dochovaly asi dvě třetiny. Lemoval ji široký tmavě modrý a červený meandr. Uvnitř byla dvouuchá váza, ze které vycházely girlandy, které se uprostřed obtáčely kolem čtvercového emblematu. Ten se ale propadnul kvůli teplovodnímu kanálu. Možná tam byla hlava Siléna, nebo mezi větvemi schovaný Dionýsos. V místnosti 11 byl také figurální medailon (**Obr. 115**). V několikanásobném bohatě zdobeném rámu byla busta Diany-Nemesis. Měla na sobě zelené šaty na rameni sepnuté diskovou sponou, na krku torques, ze kterého visela bula, v pravé ruce držela pochodeň a za levým ramenem jí vykukoval šíp. Zbývající část vyplňovaly pletenci orámované čtverce, zatímco borduru tvořily barevné naturalisticky zobrazené úponky.

¹⁶⁸ Thomas 1964, 96.

¹⁶⁹ Balácai Közlemények VIII. 2004, 194-5.

¹⁷⁰ Kiss 1973, 26.

¹⁷¹ <http://www.oelai.at/inland/bruckn.html>

Třetí figurální emblema se nacházelo v místnosti 9 (**Obr. 116**). Zde byl zobrazen Bellerophon na Pegasovi zabíjející Chiméru. Hnědo-červený plášť mu vlaje za zády, křídla Pegasa byla zelená. Pod zadníma nohama koně byla jednoduchým hnědým pruhem naznačená země. Toto šestiúhelné pole bylo obklopeno pletenci, rozetami a jinými barevnými geometrickými motivy. Mozaika v místnosti 5 byla čistě geometrická. Střídal se zde pletence ve čtvercích a svastiky v kruzích. Okraj tvořil plastický meandr. Mozaiku v místnosti 6 zdobily pletence v šestiúhelnících. Bordury byly z černých a bílých trojúhelníků. Geometrická mozaika v koridoru 8 byla tvořena motivem labyrintu v červené a modré barvě. Mozaika v místnosti 10 byla členěná na velké obdélníky rámované peltami. Okraj tvořily černo-bílé trojúhelníky.¹⁷²

Nástěnné malby villy v Parndorf musely být jedny z nejkrásnějších a nejbohatších v provincii. Zbytky maleb se našly v místnostech 5, 6, 1, 11, 3, 10. V místnosti 5 byl sokl s imitací mramoru. Na malbách, které patřily dřívější stavební fázi III, byly ve velkém počtu zátiší, lovecké scény, zvířata atd. Pozdější malby byly spíše dekorativní tapetové vzory, imitace mramoru a geometrické ornamenty, na kterých se rozvinula neuvěřitelná pestrost barev. Zdi místnosti 10 zdobily na žluto-okrovém podkladě červené a modré kruhy s rozetami uprostřed.

V souvislosti s nástěnnými malbami musíme mluvit také o rytinách, které byly nalezené na zlomcích nástěnných maleb v různých místnostech villy. V apsidě 2 byla rytina jelena. Většina rytin byla v místnostech 14 a 26, které mohly sloužit jako dětské pokoje. Tyto rytiny byly určitě dílem dítěte. Na jedné z nich byla ženská postava v dlouhých šatech, která vedla za ruku dítě, které drželo koš s ovocem. Nad hlavou dítěte bylo hezkou minuskulí napsáno *Petronia*. Počáteční písmena *Quir...* nad hlavou ženské postavy znamenají jméno *Quirina*. Na několika dalších rytinách byli koně s jezdci. Na jednom koni byl i postroj.¹⁷³

20. Sümeg

Zdi byly místy omítnuté silnou lesklou uhlazenou omítkou v tradiční růžové barvě.¹⁷⁴

23. Winden am See

Našly se také kusy omítky s rudou výmalbou.¹⁷⁵

¹⁷² Thomas 1964, 183-184.

¹⁷³ Thomas 1964, 185.

¹⁷⁴ Thomas 1964, str. 113.

¹⁷⁵ Thomas 1964, str. 206.

Závěr

Cílem, který jsme si stanovili v úvodu této diplomové práce, bylo srovnání villae rusticae na celém území provincií Dalmatia a Pannonia. Díky vytrvalému shromažďování dat z různojazyčných zdrojů jsme tento cíl splnili. Na předešlých stranách jsme popsali a srovnali villae na pannonském území Rakouska, Maďarska, Slovinska, Chorvatska a Bosny a Hercegoviny s villae na dalmatském území Chorvatska a Bosny a Hercegoviny. Získali jsme tak celistvý přehled vybraných důležitých lokalit a porovnali jsme mezi sebou především jejich architekturu a výzdobu. Díky této komparaci víme, které prvky byly stejné a které se naopak lišily.

Také jsme ujasnili rozlohu a vymezili hranice provincií samotných. Zjistili jsme, ve kterých regionech se villae vyskytovaly.

Zjistili jsme také, že problematika fenoménu villa rustica je velmi obsáhlá a zaslouží si své zvláštní místo v kategorii provinciální archeologie. Potvrdil se také náš názor, že villy je třeba zkoumat na území provincií a ne podle hranic moderních států, protože jen tak se dá získat ucelený a plnohodnotný náhled na tuto problematiku.

Tak můžeme jen doufat, že se v budoucnu objeví publikace věnované villae rusticae napsané stylem, který jsme zvolili my pro naši práci. Snad se také zlepší finanční situace a bude možné opět věnovat více peněz na archeologické výzkumy nových, ještě neprozkoumaných vill, což by přineslo nové informace a napomohlo osvětlení některých stále nejasných otázek týkajících se venkovského osídlení římských provincií.

Antické prameny

Cato Starší - De Agricultura

Columella - De Re Rustica

Plinius Starší - Naturalis Historie

Varro - De Re Rustica

Vitruvius - De Architectura libri X

Literatura

Autumnous Towns of Noricum and Pannonia 2002-2004, Ljubljana.

Balácai Közlemények I-IX/1989-2005.

BASLER, Đ. 1993 - Spätantische und frühchristliche Architektur in Bosnien und der Herzegowina, Wien.

BATOVIĆ, Š.: Sv. Jakov, Vrsi - rimska villa rustica i starohrvatsko groblje. In: AP 22/1981, str. 85-90, Beograd.

BECHERT, T. 1999 - Die Provinzen des Römischen Reiches: Einführung und Überblick, Dalmatia - str. 137-140, Pannonia - str. 141-146, Mainz am Rhein.

BIRÓ, M. - Roman Villas in Pannonia. In: AAASH 1974, str. 23-57, Budapest.

BOJANOVSKI, I. - Antička uljara na Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara. In: Naše starine 1969, str. 27-52, Sarajevo.

BOUZEK, J. - ONDŘEJOVÁ, I. 1990 - "Třetí zóna" mezi Římem a barbarikem při noricko-pannonském limitu. In: Archeologické rozhledy 42, str. 22-35, Praha.

BUDIMIR, M., RADIĆ, Lj. - Orlić kod Knina. In: AP 1985, str. 107-109, Beograd.

BUDIMIR, M., RADIĆ, Lj. - Istraživanje antičkog lokaliteta u Orliću kod Knina. In: Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (HAD), Zagreb 1992, str. 41-50.

BUSULADŽIĆ, A. 2011 - Rimske vile u Bosni i Hercegovini / Roman Villas in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo.

ČREMOŠNIK, I. - Nova antička istraživanja kod Konjica i Travnika. In: GZM 1955, str. 107-122, Sarajevo.

ČREMOŠNIK, I.: Nova antička istraživanja kod Konjica i Travnika. In: GZM 1955, str. 122-132, Sarajevo.

ČREMOŠNIK, I. - Dalja istraživanja na rimskom naselju u Lisičićima. In: GZM 1957, str. 143-156, Sarajevo.

- ČREMOŠNIK, I. - Arheološka istraživanja u okolici Bihaća. In: GZM 1958, str. 117-135, Sarajevo.
- ČREMOŠNIK, I. - Iskopavanje u Ljusini 1957 godine. In: GZM 1959, str. 137-147, Sarajevo.
- ČREMOŠNIK, I. - Rimska vila u Višićima. In: GZM 1965, str. 147-221, Sarajevo.
- ČREMOŠNIK, I. - Kršće, Mušići, Višegrad - rimske vile. In: AP 8/1966, str. 120-121, Beograd.
- ČREMOŠNIK, I. - Istraživanja u Mušićima i Žablaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas. In: GZM 1970, str. 45-111, Sarajevo.
- ČREMOŠNIK, I. - Rimsko naselje na Paniku kod Bileća. In: GZM 1976, str. 41-138, Sarajevo.
- Das Römische Budapest 1986, Budapest.
- DAUTOVSKA-RUŠEVLJANIN, V. - Krk, ul. Jna 2 - antički trapetum. In AP 11/1969, str. 204-206, Beograd.
- DOMIĆ KUNIĆ, A. 2006 - Posljednja faza osvajanja Južne Panonije. In: VAMZ, 3.s., XXXIX, str. 59-164, Zagreb.
- DRAGIČEVIĆ, T. - Ruševine rimskih kuća u Novom Šeheru (kotar Žepče). In: GZM 1896, str. 423-427, Sarajevo.
- DUNBABIN, K. M. D. 2002 - Mosaics of the Greek and Roman World.
- DŽINO, D. - Delmati, vino i formiranje etničkog identiteta u predrimskom Iliriku. In: VAPD 99, 2006, str. 71-80, Zagreb.
- Encyklopedie antiky 1973, Praha.
- FADIĆ, I. - Diklo kod Zadra. In: AP 1985, str. 90-91, Beograd.
- FIALA, F. - Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine. In: GZM 1893, str. 511-517, Sarajevo.
- FIALA, F. - Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine. In: GZM 1895, str. 365-368, Sarajevo.
- FIALA, F. - Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine. In: GZM 1895, str. 363-375, Sarajevo.
- FITZ, J. 1982 - Das Jahrhundert der Pannonier (193-284), Budapest.
- GÁSPÁR, D. - Römische Villa bei Sümeg. In: Balácai Közlemenyek III/1994, str. 343.
- HEBERT, B. 2008 - Die römische Villa von Löffelbach, Graz.

- HOŠEK, R. - SAKAŘ, V. 1975 - Norikum a Pannonie v době římské, Praha.
- HUDECZEK, E., KAINZ, I. - Die Villa von Löffelbach in der Steiermark. In: Balácai Közlemények III./1994, str. 265-269.
- KISS, Á. 1973 - Roman Mosaics in Hungary, Budapest.
- KISS, Á. 1987 - Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn, Budapest.
- KNEŽEVIĆ, B., MIRNIK, I. - Donje Čelo, otok Koločep - antička zgrada. In: AP 21/1980, str. 86-88, Beograd.
- MIRNIK, I. - Arheološka istraživanja u Donjem Čelu na Koločepu 1969. godine. In: Zbornik u čast Ivici Žili, str. 37-58, 2011 Dubrovnik.
- MULVIN, L. 2002 - Late Roman Villas in Danube-Balkan Region, BAR 1064.
- MULVIN, L. 2004 - Tor Marancia and Centocelle: a comparative context in Roman villas around the urbs. Interaction with landscape and environment.
- ODAVIĆ, Đ. - „Mirine“ Trebinje-antičko naselje. In: AP 15/1973, str. 59-60, Beograd.
- PALÁGYI, S. - Roman Villas North of Lake Balaton. In: Hungarian Archeology at the Turn of the Millennium 2003, str. 238-241, Budapest.
- Pannonia Hungarica Antiqua 1999, Budapest.
- PAŠALIĆ, E. - Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva. In: GZM 1959, str. 113-136, Sarajevo.
- PAŠKVALIN, V. - Dvorišta Ograj, u Putovićima kod Zenice - Rimske građevine. In: AP 10/1968, str. 153-155, Beograd.
- PAŠKVALIN, V. - Mirine-Bihovo-Trebinje. In: AP 17/1975, str. 80-83, Beograd.
- PAŠKVALIN, V. - Antički torkular u Bihovu kod Trebinja. In: GZM (1974) 1976, str. 289-293, Sarajevo.
- PAŠKVALIN, V. - Arheološko nalazište Ograja u Putovićima kod Zenice. In: GZM 1990, str. 35-92, Sarajevo.
- PATSCH, K. - Arheološko-epigrafska istraživanja pověsti rimske provincije Dalmatije. In: GZM 1906, str. 151-181, Sarajevo.
- PERCIVAL, J. 1976 - The Roman villa: an historical introduction, London.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1993 - Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- SAKAŘ, V. - Sídliště na území středoevropských provincií římské říše a jejich typy. In: Sborník Národního muzea v Praze 1984, číslo 3, str. 97-166.
- SANADER, M. 2007 - Kroatien in der Antike, Mainz am Rhein.

Sieben Jahrtausende am Balaton 1989, Mannheim.

SKARIĆ, V. - Römische Ansiedlung in Mala Ružička. In: GZM 1928, str. 99-107, Sarajevo.

STRMČNIK GULIĆ, M. - Bohova / Razvanje villa rustica. In: AP 1987, str. 96-97, Beograd.

STRMČNIK GULIĆ, M. - Villa rustica at Bohova. In: Balácai Közlemények III./1994, str. 278-285.

STRMČNIK GULIĆ, M. - Radvanje villa rustica. In: AP 1988, str. 152-156, Beograd.

ŠARIĆ, M. - Kupinovnik, Dol, otok Hvar - villa rustica. In: AP 20/1978, str. 82-85, Beograd.

ŠARIĆ, M. - Stari grad, Dol - villa rustica. In: AP 22/1981, str. 69-71, Beograd.

ŠAŠEL KOS, M. 2002 - The boundary stone between Aquileia and Emona. In: Arheološki vestnik 53, str. 373-382, Ljubljana.

ŠAŠEL KOS, M. 2003 - Emona was in Italy, not in Pannonia. In: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia - Pannonia I, str. 11-19, Ljubljana.

THOMAS, E. B. 1956 - Archäologische Funde in Ugarn, Budapest.

THOMAS, E. B. 1964 - Römische Villen in Pannonien, Budapest.

THOMAS, E. B. - Villa Settlements. In: The Archaeology of Roman Pannonia 1980, Budapest, str. 275-321.

TRAJKOVIĆ, D. - Mlinčići, Tišina, Zenice - vila rustica. In: AP 11/1969, str. 183-185, Beograd.

TRAJKOVIĆ, D. - Podmočilo, Tišina, Zenice - vila rustica. In: AP 13/1971, str. 70-72, Beograd.

TRUHELKA, Č. - Rimske razvaline kod Stôca i okolici. In: GZM 1892, str. 350-359, Sarajevo.

TRUHELKA, Č.: Rimske iskopine u Vitini. In: GZM 1893, str. 673-678, Sarajevo.

TRUHELKA, Č. - Iskopine u dolini Lašve. In: GZM 1893, str. 685-699, Sarajevo.

WILKES, J. J. 1992 - The Illyrians, Oxford.

ZABEHLICKY, H. - Die römische Palastvilla von Bruckneudorf. In: Zeitschrift für klassische Archäologie 9/XII/1998.

ZABEHLICKY, H. - A Bruckneudorf (Parndorf) Villa. In: Balácai Közlemények IX/2005, str. 193-202.